

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

**КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
АРХІТЕКТУРИ БЕЗПЕКИ: НОВІТНІ МЕТОДИ
ПРОГНОЗУВАННЯ ЗАГРОЗ**

МОНОГРАФІЯ

2026

Рекомендовано до друку вченою радою Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби КНУ імені Тараса Шевченка
(протокол № 12 від 6 травня 2026 року)

Рецензенти:

Купрієнко Дмитро Анатолійович, доктор військових наук, професор, заступник начальника факультету (магістратури) з навчально-методичної роботи Факультету підготовки керівних кадрів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Сальнікова Ольга Федорівна, доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри теорії та практики управління Київського політехнічного університету імені Ігоря Сікорського

Колтун Вікторія Семенівна, доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри регіональної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби КНУ імені Тараса Шевченка

Авторський колектив:

Ситник Григорій Петрович, доктор наук державного управління, професор (Вступ, розділи 1 та 2);

Таран Євгеній Іванович, кандидат політичних наук, доцент (розділ 3);

Паламарчук Тетяна Петрівна, кандидат наук з державного управління, доцент (розділ 4);

Заворітня Галина Петрівна, кандидат політичних наук, доцент (розділ 5)

Концептуальне осмислення європейської архітектури безпеки: новітні методи прогнозування загроз: монографія / авт.кол. Ситник Г.П., Таран Є.І., Паламарчук Т.П., Заворітня Г. П. ; за заг.ред. Г.П. Ситника. Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2026.231с.

У монографії, підготовленій в межах виконання Проекту «Актуалізація загроз європейській безпеці: вплив російсько-української війни» № 101127665 – TSNUK – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH (Грантова угода № 101127665 – TSNUK) європейська архітектура безпеки розглядається як надскладна динамічна соціальна система і в цьому контексті: наводиться концептуальне осмислення проблем забезпечення її безпеки та стійкості в сучасних умовах; виконано системний аналіз факторів, які породжують виклики європейській безпеці та інституційних засад її забезпечення; представлено методи прогнозування політичних, економічних, соціальних та гуманітарних загроз європейській безпеці.

Монографія розрахована на науковців, аспірантів та державних службовців коло професійних обов'язків яких пов'язане із вирішенням проблемних питань забезпечення глобальної та національної безпеки.

УДК 351.86:327.5/.7:005.521](4)

© Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби КНУ імені Тараса Шевченка, 2026

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ БЕЗПЕКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ

(д.н.держ.упр., проф. Ситник Г.П.).....	11
1.1. Концепт «безпека» як характеристика європейської архітектури безпеки, підходи до розкриття його змісту та формування механізмів забезпечення.....	11
1.2. Взаємозумовленість змісту концептів «безпека» та «небезпека» у контексті взаємодії фізичних, біологічних і соціальних систем.....	34
1.3. Діалектичний взаємозв'язок змісту концептів «безпека» та «небезпека».....	55
1.4. Основні фактори впливу на безпеку соціальних систем у контексті сучасних уявлень про її зміст	70
<i>Висновки до розділу 1</i>	79
<i>Список використаних джерел</i>	84

РОЗДІЛ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ БЕЗПЕКИ ЯК СВІТОГЛЯДНО-УПРАВЛІНСЬКА ПРОБЛЕМА

(д.н.держ.упр., проф. Ситник Г.П.).....	92
2.1. Чинники та проблеми, які мають бути враховані при дослідження стійкості європейської архітектури безпеки.....	92
2.2. Світоглядно-управлінський контекст проблеми забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки.....	107
2.3. Теоретико-методологічна складова проблемного поля оцінювання ризиків втрати стійкості європейської архітектури безпеки.....	118
2.4. Організаційна стійкість європейської архітектури безпеки як категорія та пріоритет її суб'єктів.....	123
<i>Висновки до розділу 2</i>	136
<i>Список використаних джерел</i>	139

РОЗДІЛ 3 ВИКЛИКИ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

(к.політ. наук, доц. Таран Є.І.)	146
3.1. Зовнішні фактори, які породжують виклики європейській безпеці.....	146
3.2. Внутрішні фактори, які породжують виклики європейській безпеці.....	151
3.3. Інституційні засади забезпечення європейської безпеки.....	156
<i>Висновки до розділу 3</i>	167
<i>Список використаних джерел</i>	169

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ЗАГРОЗ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ	
(к.наук з держ.упр., доц. Паламарчук Т.П.).....	174
4.1. Методи прогнозування політичних загроз європейській безпеці.....	174
4.2. Методи прогнозування економічних загроз європейській безпеці.....	185
Висновки до розділу 4.....	194
Список використаних джерел	196

РОЗДІЛ 5. МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ ЗАГРОЗ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ	
(к.політ. наук, доц. Загорітня Г.П.)	203
5.1. Методи прогнозування соціальних загроз європейській безпеці.....	203
5.2. Методи прогнозування гуманітарних загроз європейській безпеці.....	204
Висновки до розділу 5.....	223
Список використаних джерел	226

Recommended for publication by the Academic Council of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of

Taras Shevchenko National University of Kyiv
(protocol No. 12 from 6 of May 2026)

Reviewers:

Dmytro Anatoliyovych Kuprienko, Doctor of Military Sciences, Professor, deputy head of the faculty (master's program) of educational and methodological work Faculty of Training Executive Personnel of the Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine.

Salnikova Olga Fedorivna, Doctor of Science in Public Administration, PhD in Technical Sciences, Senior Research Fellow, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, professor of the Department of Theory and Practice of Management of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic University.

Koltun Viktoriia Semenivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, head of the Department of Regional Policy of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Authors:

Sytnyk Hryhoriy Petrovych, Doctor of Science in Public Administration, Professor (Introduction, Chapters 1 and 2);

Taran Yevheniy Ivanovych, PhD in Political Sciences, Associate Professor (Chapter 3);

Palamarchuk Tetyana Petrivna, PhD in Public Administration, Associate Professor (Chapter 4);

Zavoritnya Halyna Petrivna, PhD in Political Sciences, Associate Professor (Chapter 5).

K 35 Conceptual understanding of the European security architecture: modern methods of threat forecasting: collective monograph / edited by H.P. Sytnyk / Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 2026. 231 p.

In the monograph prepared as part of the Project «Updating Threats to European Security: The Impact of the Russian-Ukrainian War» No. 101127665 – TSNUK – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH (Grant Agreement No. 101127665 – TSNUK), the European security architecture is considered as a highly complex dynamic social system, and in this context: a conceptual understanding of the issues of ensuring its security and resilience in modern conditions is presented; a systematic analysis of the factors that create challenges to European security and the institutional foundations for ensuring it is carried out; methods for forecasting political, economic, social, and humanitarian threats to European security are presented.

The monograph is recommended for researchers, graduate students, and public officials whose professional duties are related to addressing issues of global and national security.

CONTENT

CHAPTER 1. CONCEPTUAL UNDERSTANDING OF THE EUROPEAN SECURITY ARCHITECTURE THROUGH THE LENS OF SOCIAL SYSTEMS SECURITY

(D.Sc. in Public Administration, Professor Sytnyk H.P.)

1.1. The concept of «security» as a characteristic of the European security architecture, approaches to revealing its meaning, and forming ensuring mechanisms.

1.2. The interrelation of the concepts of «safety» and «danger» in the context of interactions between physical, biological and social systems.

1.3. The dialectical relationship between the concepts of «safety» and «danger».

1.4. The main factors affecting the security of social systems in the context of modern ideas about its content.

Conclusions of the chapter

Reference list

CHAPTER 2. ENSURING THE RESILIENCE OF EUROPEAN SECURITY ARCHITECTURE AS A WORLDVIEW AND MANAGEMENT ISSUE

(D.Sc. in Public Administration, Professor Sytnyk H.P.)

2.1. Factors and issues that need to be considered when studying resilience of the European security architecture.

2.2. The worldview-management context of the problem of ensuring stability of the European security architecture.

2.3. The theoretical-methodological component of the problem field of assessing risks of losing resilience of the European security architecture.

2.4. Organizational resilience of the European security architecture as a category and priority of its subjects.

Conclusions of the chapter

Reference list

CHAPTER 3. CHALLENGES FOR EUROPEAN SECURITY AND WAYS TO OVERCOME THEM

(PhD in Political Sciences, Associate Professor Taran Y.I.)

3.1. External factors that create challenges for European security.

3.2. Internal factors that create challenges for European security.

3.3. Institutional foundations for ensuring European security.

Conclusions of the chapter

Reference list

CHAPTER 4. METHODS OF FORECASTING POLITICAL AND ECONOMIC THREATS FOR EUROPEAN SECURITY

(PhD in Public Administration, Associate Professor Palamarchuk T.P.)

4.1. Methods of forecasting political threats for European security.

4.2. Methods of forecasting economic threats for European security.

Conclusions of the chapter

Reference list

CHAPTER 5. METHODS OF FORECASTING SOCIAL AND HUMANITARIAN THREATS FOR EUROPEAN SECURITY

(PhD in Political Sciences, Associate Professor Zavoritnya H.P.)

5.1. Methods of forecasting social threats for European security.

5.2. Methods of forecasting humanitarian threats for European security.

Conclusions of the chapter

Reference list

ВСТУП

Метою монографічного дослідження є комплексне концептуальне осмислення сучасної європейської архітектури безпеки як соціальної системи та систематизація новітніх методів прогнозування загроз у контексті забезпечення її стійкості.

Структурно воно складається з п'яти розділів, що логічно переходять від філософсько-теоретичного аналізу до прикладних аспектів прогнозування загроз, забезпечуючи цілісне бачення сучасної європейської архітектури безпеки та її перспектив розвитку.

Мета та структура дослідження зумовлена передусім тим, що стрімкі трансформації міжнародного середовища, зростання інтенсивності глобальних і регіональних конфліктів та суттєве ускладнення взаємодії між державами, наддержавними інституціями, недержавними акторами потребують переосмислення засадничих підходів до забезпечення глобальної та національної безпеки.

Європейський континент, який протягом останніх десятиліть сприймався як певний простір стабільності, сьогодні перебуває під впливом різноманітних факторів, які зумовлюють турбулентні процеси у безпековій сфері життєдіяльності європейської спільноти. Різноманітні комбінації зовнішніх і внутрішніх викликів – від агресивної політики окремих держав до соціальних, економічних та гуманітарних криз – формують принципово нову конфігурацію системних ризиків та динаміку їх розвитку, що потребує їх комплексного наукового аналізу для вирішення проблем у безпековій сфері.

У цих умовах особливої актуальності набуває концептуальне осмислення європейської архітектури безпеки, її інституційних засад, механізмів функціонування та здатності адекватно реагувати на нові виклики та загрози. Традиційні підходи, що передусім ґрунтувалися на відносній стабільності міжнародних норм, передбачуваності політичних процесів, домінуванні класичних, зокрема військово-політичних інструментів, виявляються не ефективними при вирішенні проблем забезпечення глобальної (міжнародної) та національної безпеки. Тому зростає потреба у застосуванні міждисциплінарного аналізу вказаних проблем, який поєднує соціальну філософію, теорію систем, політичну науку, економіку, соціологію та сучасні методи прогнозування.

Водночас фундаментальною передумовою розуміння сучасних викликів європейській безпеці є аналіз природи безпеки та небезпеки як феноменів. Передусім безпека та небезпека соціальних систем є взаємопов'язані, як і динамічні характеристики їх буття (функціонування), що формуються у взаємодії фізичних, біологічних і соціальних чинників. Тому *перший розділ* монографії присвячено концептуальному осмисленню європейської архітектури безпеки крізь призму забезпечення безпеки соціальних систем, а

саме: розкриттю змісту концепту «безпека» як характеристики європейської архітектури безпеки, підходам до формування механізмів її забезпечення; дослідженню взаємозумовленості змісту концептів «безпека» та «небезпека» у контексті взаємодії фізичних, біологічних і соціальних систем та діалектичного взаємозв'язку між ними; змісту концептів «безпека» та «небезпека»; системному аналізу факторів впливу на безпеку соціальних систем у контексті сучасних уявлень про її зміст.

У сучасному світі стійкість систем набуває статусу інтегральної характеристики, що визначає її здатність протистояти зовнішнім і внутрішнім впливам, адаптуватися до змін та зберігати функціональність. Розкриття теоретичних засад стійкості, аналіз ризиків, що виникають у разі її втрати, а також дослідження організаційної стійкості державного управління формують основу для подальшого розуміння механізмів забезпечення національної та європейської безпеки. Тому *другий розділ* зосереджено на дослідженні стійкості європейської архітектури безпеки як світоглядно-управлінської проблеми, а саме: чинників та проблем, які мають бути враховані при дослідженні стійкості європейської архітектури безпеки; світоглядно-управлінського контексту проблеми забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки та теоретико-метрологічної складової проблемного поля оцінювання ризиків втрати вказаної стійкості; організаційної стійкості європейської архітектури безпеки як категорії та пріоритету її суб'єктів.

У *третьому розділі* розглянуто виклики європейській безпеці, що формуються під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів та шляхи їх реагування на них. З'ясовано, що до основних зовнішніх викликів належать: геополітичні конфлікти, транснаціональні загрози, енергетична залежність, міграційні процеси та діяльність недержавних акторів. Що ж до внутрішніх викликів, то у дослідженні акцентується увага на: політичній фрагментації, соціальній поляризації, економічних дисбалансах, кризі довіри до владних інституцій та зростання впливу радикальних рухів. У цьому ж розділі особливу увагу приділено інституційним засадам забезпечення європейської безпеки, їх ефективності та здатності реагувати на вказані виклики.

Четвертий та п'ятий розділи присвячено новітнім методам прогнозування політичних, економічних, соціальних та гуманітарних загроз європейській безпеці, визначено їх можливості, обмеження та сфери застосування, що є важливою передумовою формування проактивної політики щодо її забезпечення. При цьому особливий акцент зроблено на міждисциплінарних підходах, які дозволяють інтегрувати кількісні та якісні методи, експертні оцінки, моделювання та аналіз великих масивів даних.

Таким чином, наукова новизна дослідження полягає у застосуванні комплексного міждисциплінарного підходу до аналізу проблем забезпечення європейської безпеки, що передбачало поєднання філософсько-методологічних засад із практичними інструментами прогнозування загроз та

розроблення концептуальної моделі взаємозв'язку між стійкістю європейської архітектури безпеки та ефективністю механізмів забезпечення її безпеки. Її складовими стали: концептуальне осмислення європейської архітектури безпеки крізь призму забезпечення безпеки соціальних систем, дослідження її стійкості, як світоглядно-управлінської проблеми, системний аналіз викликів європейській безпеці та визначення шляхам їх подолання, а також комплекс новітніх методів прогнозування політичних, економічних, соціальних та гуманітарних вказаній загроз безпеці.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання в діяльності органів державної влади, аналітичних центрів, міжнародних інституцій, а також у процесі формування стратегій національної та європейської безпеки, удосконалення системи прогнозування загроз і підготовки фахівців у сфері безпеки.

Монографія підготовлена в межах виконання Проекту «Актуалізація загроз європейській безпеці: вплив російсько-української війни» № 101127665 – TSNUK – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH (Грантова угода № 101127665 – TSNUK).

Дана робота розрахована на науковців, аспірантів, державних службовців, коло професійних обов'язків яких пов'язане із вирішенням проблемних питань забезпечення глобальної та національної безпеки.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ БЕЗПЕКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ

1.1. Концепт «безпека» як характеристика європейської архітектури безпеки, підходи до розкриття його змісту та формування механізмів забезпечення

Концепт «безпека» як характеристики буття соціальних систем. Сьогоднішній рівень досліджень змісту концепту «безпека» дозволяє розглядати його як характеристику буття соціальної системи, у тому числі такої як європейська архітектури безпеки. Йдеться передусім про у наступні ракурси та складові подальшого розкриття сутності концепту «безпека» [1-6].

По-перше, зміст концепту «безпека» має враховувати результати системного аналізу зовнішніх умов середовища буття системи, що припускає можливість спрямованої ззовні на систему дії факторів, які інтерпретують як небезпеки та певну можливість їх прояву (реалізації). Тому у даному випадку джерело небезпеки і об'єкт (соціальна система, на який вона спрямована), є розділеними. При цьому, аналізуючи зовнішні умови буття соціальної системи, варто передусім акцентувати увагу на елементах системи, інтереси яких вимагають безумовного вжиття заходів щодо їх захисту та основних характеристиках системи, які безпосередньо пов'язані з виконанням її основних функціональних завдань. Як правило, це передбачає системний аналіз:

елементів, які забезпечують захищеність системи від небезпеки;

стану функціонування вказаних елементів, за якого їм не буде завдано істотної шкоди, а отже, і самій соціальній системі;

стану функціонування тих чи інших елементів системи, за якого ймовірність небажаної зміни будь-яких їх параметрів, які характеризують їх нормальну життєдіяльність відносно незначна;

прийнятного (допустимого) рівня небезпеки, а, отже, і ступеня захищеності системи від неї в разі її реалізації, який передусім залежить від можливих витрат на обмеження (зниження) негативної дії факторів, які породжують небезпечне явище (подію, процес тощо);

здатності системи зберігати стійкість своєї організаційно-функціональної структури та свої основні характеристики у процесі негативного впливу з боку інших систем;

умов, за яких не завдається суттєвої шкоди іншим складовим (елементам) системи.

Таким чином, можна стверджувати, що результати вказаного аналізу зовнішніх умов середовища буття соціальної системи відображають зовнішній вимір небезпеки для неї, який можна розглядати як одну визначальних характеристик її буття.

По-друге, зміст концепту «безпека», як характеристика буття такої соціальної системи як європейська архітектури безпеки, обов'язково має враховувати особливості, закономірності та поточну динаміку взаємовідносин елементів системи. Це зумовлено тим, що за певних умов джерелом небезпеки для системи може стати той чи інший її елемент, тому у даному випадку джерело небезпеки і об'єкт (соціальна система), на який вона спрямована збігаються.

Історичний досвід переконливо свідчить, що неефективність взаємодії елементів соціальної системи, зокрема державних інститутів та інститутів громадянського суспільства, корупція, недосконалість правових норм, масове порушення прав і свобод людини, дефіцит необхідних для розвитку системи ресурсів тощо породжують низку небезпек, які можуть досить швидко призвести до руйнації соціальної системи (держави). І ці процеси мають місце у процесі функціонування ЄС. За таких умов забезпечення безпеки соціальної системи значною мірою пов'язується з необхідністю вдосконалення теоретичних та інституційних засад її функціонування, налагодження

ефективних комунікацій і соціальних взаємодій між елементами системи тощо [7].

Таким чином, результати системного аналізу цих та інших факторів, які визначають особливості, закономірності та динаміку взаємовідносин елементів системи відображають внутрішній вимір небезпеки для неї, який також можна розглядати як характеристику її буття (функціонування).

По-третє, загальновідомо, що безпека може сприйматися й оцінюватися лише суб'єктом, який рефлексує. Це означає, що її зміст, як характеристика буття соціальної системи, має розглядатися також крізь призму психологічної реакції людини (індивіда) на об'єктивні поточні зміни зовнішніх умов свого існування. Вказаним умовам людиною, передусім на основі її чуттєво-емоційного сприйняття, дається оцінка як безпечна, відносно небезпечним або як небезпечна. Ця оцінка покладається в основу характеристики умов впливу середовища, тобто тих чи інших факторів, на систему або її елементи (у тому числі й людей). Безумовно, отримана на основі чуттєво-емоційного сприйняття оцінка небезпеки є суб'єктивною, але вона також є важливою характеристикою буття соціальної системи (або її елементів).

Сучасні уявлення про безпеку різноманітних соціальних систем, які знаходять відображення в тих чи інших її визначеннях, у тому числі у нормативно-правових актах, акцентують увагу на різних аспектах безпеки, зокрема таких, як:

стан захищеності системи;

відсутність чи наявність небезпеки;

наявність специфічної властивості (атрибуту) системи, що забезпечує її безпечне функціонування (наприклад, її спроможність щодо самовдосконалення, розвитку або забезпечення стійкості у мінливому середовищі);

практичні результати діяльності тих чи інших інститутів держави, у тому числі специфічної, наприклад, діяльності спеціальних служб;

сукупність факторів від яких залежать життєздатність системи або сприятливі умови для її розвитку;

культурно-історичні феномени розвитку системи;

інституціоналізація взаємодій елементів соціальної системи в контексті задоволення їхніх визначальних потреб (інтересів) та досвіду культурно-історичного, політичного та соціально-економічного розвитку.

Водночас, те чи інше розуміння змісту концепту "безпека", як характеристики буття соціальної системи, як правило, зумовлює необхідність визначення та врахування інших характеристик. Це дозволяє більш ґрунтовно розкрити зміст вказаного концепту та зумовлює його різні інтерпретації крізь призму буття (функціонування) соціальної системи. Виконаний нами аналіз нормативно-правових актів та наукових праць дозволяє дійти висновку, що вказані інтерпретації змісту концепту "безпека" можна звести до наступних груп.

Перша група. В її межах безпека соціальної системи розуміється як відсутність небезпеки для неї як такої. Зокрема, деякі тлумачні словники трактують поняття "безпека" як стан, коли немає небезпеки, або як стан, за якого ніщо кому-небудь або чому-небудь не загрожує, тобто фактори, які можуть породжувати небезпеку існуванню, наприклад, індивіду чи соціальній групі, відсутні [3].

Але за будь-яких умов життєдіяльності соціальної системи її безпеку не можна розглядати як стан, коли немає небезпеки. Історичний досвід не демонструє прикладів, коли такого стану вдалося б досягти тій чи іншій соціальній системі. Навпаки, різні народи, намагаючись захистити себе від тих чи інших небезпек, створили такі види та системи виробничих і технологічних потужностей, системи озброєнь і в такій їх кількості, що це стало однією з найбільших небезпек існуванню людської цивілізації.

Окрім того, діалектичний підхід до розкриття змісту явищ, які позначають концептами "безпека" та "небезпека" дозволяє дійти висновку про взаємозумовленість безпеки та небезпеки як феноменів, у тому числі у

контексті взаємодії фізичних, біологічних і соціальних систем [8;9]. Це означає, що вказані феномени не можуть існувати один без одного, а наявність небезпеки для соціальної системи не виключає, а навпаки, передбачає її безпеку, яка, по суті, є реакцією системи на небезпеку.

Варто також зазначити, що розуміння безпеки як відсутності небезпеки, заперечує потенційну можливість розвитку організаційно-функціональної структури соціальної системи, який зумовлює перманентне відтворення тієї чи іншої небезпеки для її буття (існування). Тому на цьому питанні ми зупинимося нижче більш детально.

Друга група. Безпека соціальної системи розглядається як її невід'ємна властивість (атрибут). На підтвердження цієї тези акцентують увагу на тому, що існування будь-якої системи припускає її певну захищеність від руйнівної дії тих чи інших факторів, які породжують для неї небезпеки.

Дійсно, здатність системи чинити опір руйнуванню, тобто певним чином реагувати на вказані фактори – характерна властивість об'єктів живої та неживої природи, від атома до людини включно. При цьому живі організми взаємодіють із зовнішнім світом й тією чи іншою мірою оцінюють небезпеки своєму еволюційному розвитку, що відповідає їхній природній сутності. У процесі розвитку вони вдосконалюють відповідні захисні системи та функції, спрямовані на зменшення руйнівному впливу небезпек.

Водночас, є певні сумніви щодо доцільності розгляду безпеки як невід'ємного атрибуту соціальної системи, оскільки визнання атрибутивного характеру безпеки означає не що інше, як принципове заперечення необхідності забезпечення безпеки системи. Скоріш всього, безпека не є невід'ємним атрибутом соціальної системи, а здатність реагувати на ті чи інші фактори, які породжують небезпеки, сама по собі не виникає. Тому безпека (чи її відсутність) є наслідком наявності певних обставин (факторів). Наприклад, коли йдеться про наявність (відсутність, належний рівень тощо) безпеки особи, соціальної групи, суспільства, інститутів держави, то це передусім є певним результатом їхньої діяльності (соціальних взаємодій).

Третя група. Безпека соціальної системи розглядається як результат специфічної діяльності тих чи інших державних інститутів, зокрема збройних сил, спеціальних служб, правоохоронної та судової систем. Це може проявлятися у таких видах (складових) їхньої діяльності, як, наприклад: виявлення, прогнозування чи відповідне реагування на фактори (процеси, події, суб'єкти тощо), які можуть завдати шкоди тій чи іншій соціальній системі щодо забезпечення їх належного розвитку у контексті захищеності від небезпеки знищення системи. Очевидно, що в цьому разі інтерпретація змісту безпеки соціальної системи значною мірою передбачає його розуміння як деякої мети вказаних державних інститутів.

Четверта група. Безпека соціальної системи розглядається як певний її стан, за якого її існуванню та прогресивному розвитку *реально* не загрожують фактори, які породжують політичну, економічну, військову або іншу небезпеку та за якого забезпечується її нормальне функціонування, яке відповідає її природі, а відтак і її прогресивний розвиток.

Наприклад, якщо такою соціальною системою розглядається держава, то вказаний стан означає, що вона здатна успішно протистояти силовому тиску ззовні або адекватно відреагувати на збройний заколот у країні. Якщо ж йдеться про міжнародну систему, то вказаний стан означає так звану стратегічну стабільність, коли досягнуто бажаний (прийнятний) рівень взаємовідносин та довіри між її суб'єктами, які одночасно можуть бути об'єктами і суб'єктами небезпеки відносно один одного. Інтерпретацію безпеки соціальної системи як певного її стану певною мірою можна ототожнювати з характеристиками її стійкості щодо реагування на будь-які спроби зовнішнього та внутрішнього силового тиску на неї [10-12].

П'ята група. Безпека соціальної системи часто розглядається у контексті *соціального виміру безпеки*. Це зумовлено тим, що суспільство є соціальним організмом, який утворює складна система індивідів та соціальних груп, взаємопов'язаних взаємозумовленими соціальними зв'язками і взаємодіями. У даному випадку безпека соціальної системи *в соціальному*

сенсі – це об'єктивна можливість її адекватної реакції на фактори, які здатні породжувати певний дисбаланс в соціальній взаємодії її структурних елементів, а за певних умов навіть зруйнувати її структуру.

В соціальних системах небезпека завжди є проявом якісно-кількісного стану взаємозв'язків між її елементами, коли в результаті зовнішніх негативних впливів або виникнення внутрішніх суперечностей між ними та порушення стійкості цих зв'язків один з елементів може завдати шкоди іншому. Таким чином, доходимо принципово важливого науково-практичного висновку: у контексті соціального виміру безпеки, поза відносинами, що склалися між елементами соціальної системи, жоден із них, який має руйнівний потенціал, не може розглядатися як небезпека стосовного іншого, що не взаємодіє з ним.

В цілому ж аналіз інтерпретацій змісту концепту "безпека" як характеристики буття соціальної системи, дає підстави стверджувати, що, як правило, йдеться про:

тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів, що визначаються відповідними настановами, за яких забезпечується збереження їх якісної визначеності та функціонування, яке відповідає їхній природі;

певну захищеність функціонування соціуму від небезпек, яка є результатом еволюційного розвитку та наслідком діяльності соціальних інститутів.

Це означає, що управлінські рішення щодо забезпечення безпеки соціальної системи треба приймати на підставі аналізу характеристик її буття (існування), які можна описати за допомогою різних показників (індикаторів, індексів). Вихід вказаних показників, які визначають рівень безпеки системи як характеристику її буття за допустимі межі, призводить до невиконання функціональних завдань системи, а зрештою і до її руйнування (розпаду її структури, порушення цілісності тощо). Тому необхідно здійснювати

постійний моніторинг параметрів (індекси, індикатори), які визначають рівень безпеки системи.

Підходи до розкриття змісту концепту «безпека». Аналіз наукових публікацій та нормативно-правових актів дозволяє окреслити три основні підходи, які використовують науковці, політики та управлінці при розкритті сутності природи соціального явища, яке позначають концептом «безпека»: концептуальний, аксіологічний (ціннісний) та політико-управлінський (практико-орієнтований).

Концептуальний підхід. Методологічною основою підходу є онтологічні та гносеологічні аспекти сутності природи соціального явища, яке позначають концептом «безпека».

Як відомо, онтологічний аспект дозволяє з'ясувати фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого, тобто первоначала всього існуючого, найзагальніші принципи буття (способу існування) світу, людини, суспільства, особливості цих первоначал, які існують об'єктивно (незалежно) від людини та її свідомості.

У даному випадку онтологічний аспект дослідження природи феномену безпеки полягає в тому, що безпека існує в загальній структурі буття об'єктів реального світу. Вона перебуває в різних формах, які відображають оптимальні умови їхньої життєдіяльності, тобто такі, за яких мінімізовані небезпеки природної визначеності буття об'єктів. Така об'єктивна реальність дає змогу забезпечити самозбереження всього живого й охоплює явища, процеси, закономірності тощо, які існують у світі живої природи. При цьому деяка дія (явище, процес тощо), яка визначається людиною як безпечна, за своєю природою насправді може бути небезпекою для її буття. Тому виникає, на перший погляд, парадоксальна ситуація: в *об'єктивному сенсі* забезпечення безпеки людини може мати небезпечний характер. Це означає, що в контексті вивчення умов виживання (прогресивного розвитку) соціальних систем необхідно розрізняти безпеку в природній визначеності від безпеки в суб'єктній визначеності.

Люди об'єднуються у групи, встановлюють один з одним нормативно регульовані відносини, значною мірою керуючись прагненням до безпеки. Тому в соціальних системах функція забезпечення безпеки незмінно залишається однією з найважливіших.

Забезпечення безпеки живого організму передбачає його дії щодо самозбереження (зумовлені інстинктом самозбереження), тобто адекватну реакцію на заперечення природної визначеності його буття. Оскільки людина, як елемент соціальної системи, є свідома істота, то для неї феномен безпеки має подвійну природу, зумовлену єдністю загальності природи самозбереження і особливостями форми її прояву в соціальній системі у процесі діяльності людини. Таким чином, існує необхідність відокремлення безпеки в природній визначеності від безпеки, як її трактує (розуміє) людина як свідома істота.

З огляду на онтологічний аспект безпеки, можна стверджувати, що безпека людини – це водночас стан й категорія, які характеризують її самопочуття й впевненість (інтуїтивні чи такі, що базуються на знаннях) у тому, що небезпеки, наприклад, її життю чи майну, відсутні, або для їх захисту є відповідні засоби (ресурси, можливості тощо). Водночас безпеку соціальних систем можна розглядати як стан й категорію, які характеризують суверенну свободу вибору шляхів її самовдосконалення та прогресивного розвитку, які належним чином захищені.

В межах концептуального підходу щодо розкриття сутності природи соціального явища, яке позначають концептом «безпека», гносеологічний аспект передбачає акцентування уваги на теорії пізнання явища, яке позначають концептом «безпека», тобто на вивченні проблеми природи пізнання і його можливостей, відношення знання до реальності, дослідження загальних передумов пізнання, виявлення умов його достовірності та істинності. Тому у даному випадку гносеологічний аспект дослідження соціального явища, яке позначають концептом «безпека» передбачає не аналіз індивідуальних механізмів, які діють у психіці, що дозволяють тому або

іншому суб'єктові дійти певного пізнавального результату щодо розуміння цього явища, а виявлення загальних підстав, які дають можливість розглядати цей результат як знання, що виражають реальний (дійсний) стан речей.

Саме подвійна природа соціального явища, яке визначають концептом “безпека” зумовлює важливість наукового дослідження особливостей пізнання цього явища, тобто гносеологічний аспект його дослідження. Він пов'язаний безпосередньо з особливостями пізнання феномену безпеки, оскільки в процесі історичного розвитку людина пізнає її через чуттєвий досвід і завдяки раціональному пізнанню довколишнього світу. З часом накопичені людиною знання трансформуються у практичний досвід і достовірні знання.

Варто акцентувати увагу на тому, що гносеологічний аспект розкриття змісту концепту «безпека» пов'язаний зі значними труднощами. Це зумовлено тим, що об'єктивно існує, з одного боку, безперервний процес об'єктивних змін зовнішнього й внутрішнього середовища соціальних систем, які породжують небезпеки їх буття, а з іншого – практично відкрита множина оцінок причин і наслідків цих небезпек. Як правило, ці оцінки включають явний чи латентний ціннісний контекст, оскільки як суспільне явище, безпека належить до загальнолюдських цінностей, таких як, наприклад, добро, справедливість та інші, а відтак має ціннісну значущість для багатьох поколінь людей.

Зокрема, знання про передумови та механізми забезпечення власної безпеки дають людині свободу вибору в тих чи інших ситуаціях, дозволяють реалізувати творчий потенціал та розкрити її ціннісну значущість. Саме тому об'єктивно виникає необхідність дослідження і аксіологічного (ціннісного) аспекту при розкритті сутності природи соціального явища, яке позначають концептом «безпека».

Аксіологічний (ціннісний) підхід. Методологічною основою цього є основні здобутки науки про цінності – аксіології. Вона, як відомо, є окремим розділом філософії та ученням про природу духовних, моральних, естетичних

та інших цінностей, їх зв'язок між собою, а також із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини.

Варто зазначити, що виділення та конституювання предметної проблематики аксіології було пов'язано з переглядом обґрунтування етики - науки, яка вивчає мораль, суспільні норми поведінки та звичаї та в якій буття ототожнювалося з благом.

Сьогодні розвиток аксіології пов'язаний з трактуванням філософії як культури самосвідомості, як рефлексії над її смисловими і ціннісними підставами. Тому аксіологія задає теоретичне і практично-духовне ставлення до світу і людини та повернула філософське і соціогуманітарне пізнання до аналізу феноменів особистості та індивідуальності, «людського в людині», сенсу і виправданню людського буття, його ідеалам і імперативам та, як теорія, доповнюється феноменологією цінностей. Саме тому досить часто фахівці оперують такими поняттями як філософія безпеки, культура безпеки, забезпечення безпеки накопичених цінностей тощо.

Принципово важливим у випадку аксіологічного аспекту дослідження соціального явища, яке позначають концептом «безпека» є те, що передусім слід враховувати презумпцію невизначеності та нестійкості в соціальній системі, яка зумовлена суперечливістю ціннісних орієнтацій та інтересів її елементів. Не менш важливим є також врахування принципу цілісності соціальної системи, який зобов'язує досліджувати її безпеку в певному інституційному середовищі, що забезпечує об'єднання різноспрямованої діяльності її елементів в єдиний процес для досягнення загальних цілей, які детерміновані ціннісними орієнтаціями її елементів.

Основою еволюції філософських уявлень про цінності є традиційні уявлення людини про світ, в основі яких лежить дихотомія знання та цінностей.

Аналіз поглядів представників різних філософських шкіл, які досліджували категорію "цінність", свідчить, що лінія між ними проходить, через межу раціональної чи моральної (ціннісної) визначеності світу. Що

первинне: буття чи свідомість, природа чи розум? Та чи інша відповідь на ці запитання дозволяла відповісти на інші ключові запитання, зокрема: чи може людина, спираючись на свій розум, гармонійно, досконало облаштувати своє життя, а отже, і забезпечити свою безпеку, чи, навпаки, варто визнати існування вищих від розуму цінностей, які необхідно сприймати як закон свого буття.

Філософське визначення цінностей ототожнює їх з певною якістю. Воно ґрунтується на тому, що саме почуття людей спонукають її визначати те, що стоїть над усім, до чого варто ставитися з повагою, чого варто досягати, що необхідно захищати понад усе. Тому цінність є фундаментальною нормою, яка формує ціннісні орієнтації людини, дає їй змогу вибирати лінію поведінки в соціальній системі.

Варто зазначити, що на переконання М. Вебера у кожній історичній епохи є своя система цінностей, тобто це категорія історична [13]. Тому завжди існує певна множина рівноправних ціннісних систем, які є регуляторами людської діяльності, факторами стабільності та інтеграції соціальних систем різних рівнів. Виходячи з цього, головна функція системи цінностей соціальна – бути основою вибору для соціальних дій (взаємодій) та інтеграції соціальних систем у контексті забезпечення їх безпеки.

В реальному житті система цінностей значною мірою вже задана людині, тому вона має лише пристосовувати свою поведінку до неї. Водночас тільки людина є творцем цінностей. Саме тому І. Кант пов'язував категорії "цінність" та "мета", оскільки, на його думку, тільки розумні істоти визначають об'єктивні цілі, і це надає їм абсолютну цінність [14]. Це означає, що цінностям властива особлива об'єктивність, яка зумовлена вищими цілями людського існування і, як стверджував Ф. Ніцше, цінності є метою життя людини, предметом її міркувань та прагнень протягом усього життя [15]. Сама ж соціальна система накопичує, зберігає та підтримує (чи заперечує) ті чи інші цінності, створені людиною.

Таким чином, будь-яка цінність в соціальній системі завжди має об'єктивно-суб'єктивну природу. Цінністю може бути будь-який об'єкт, якщо він акумулює зусилля і потреби соціальної системи чи її елементів, спрямовані на їх збереження (захист), тобто якщо цей об'єкт розглядається як важлива умова забезпечення її безпеки. Можна також стверджувати, що такі цінності, як ідеали, моральні норми, ціннісні уявлення про безумовно справедливе та прекрасне, мають об'єктивний характер у тому плані, що людина пристосовується до них, як до наявної системи цінностей у суспільстві.

Водночас структура системи цінностей не є незмінною. Вона формується в процесі розвитку соціальної системи, але часові масштаби її існування не збігаються з масштабами соціально-економічних, політичних та інших змін в системі. Як зазначав А. Тойнбі, в процесі взаємодії різних культур форми суспільної організації засвоюються більш-менш успішно, а от ядро культури, система цінностей – значно важче. Це свідчить про те, що створити ту чи іншу модель соціальної системи і відповідну їй систему управління не так уже й важко, але чи буде вона функціонувати так, як очікувалося, зокрема щодо забезпечення її безпеки? Питання залишається відкритим, якщо не були враховані чинники, пов'язані зі збереженням та подальшим розвитком набутих системою цінностей. Це в свою чергу означає, що розвиток теорії та практики забезпечення безпеки тих чи інших соціальних систем, у тому числі такої як європейська архітектура безпеки потребує поглиблених самостійних досліджень процесів, які відбуваються в системі в контексті їхнього ціннісного змісту.

Суттєвим є й те, що закріплюючи нормами права одні цінності, соціальна система, наприклад, держава, намагається знищити чи нівелювати інші, які не відповідають політичній орієнтації (проголошеному курсу) чинної влади. Це часто стає причиною соціальних конфліктів, тобто породжує небезпеки соціальним системам навіть у країнах розвиненої демократії, не

кажучи вже про країни, які тільки стали на шлях демократичного розвитку, де ця боротьба набуває досить гострих форм, аж до збройних конфліктів.

Водночас у суспільній та індивідуальній свідомості постійно відбувається руйнування традиційних цінностей та витіснення їх новими у контексті цілей та завдань щодо забезпечення безпеки соціальних систем, як передумови збереження її базових цінностей. З огляду на це безпека соціальної системи сама є цінністю поряд з іншими цінностями. Водночас, її можна вважати характеристикою інших базових цінностей, зокрема таких, як "добробут", "сталий розвиток", мир тощо, оскільки певний її рівень є умовою збереження та накопичення таких цінностей.

Політико-управлінський підхід. Його методологічною основою при розкритті сутності природи соціального явища, яке позначають концептом «безпека», є поточні уявлення про зміст та взаємозв'язок тих чи інших соціальних конструктів як от: національні інтереси, лібералізм, демократія, політичний реалізм, громадянське суспільство, людино-центризм та багато інших. Як і будь-які конструкти вони існують виняткового в силу того, що люди згодні діяти так, ніби ці явища існують, або ж згодні дотримуватись певних умовних правил поведінки.

Дійсно, у процесі соціальної взаємодії, коли люди спілкуються між собою, вони роблять це виходячи з впевненості в тому, що їхнє сприйняття реальності схоже, і діючи у згоді з цим переконанням їхнє сприйняття цього як істини у повсякденному житті закріплюється. Іншими словами, реальність конструюється суспільством, тому соціальні конструкти є продуктом його розвитку. Вони завжди штучні, але їх сприйняття масами дозволяє трансформувати, перебудовувати реальність наприклад, «лібералізм» (свобода, вільний ринок, права громадян тощо) є конструктом Західного світу. Оскільки знання людей про оточуючий їх соціальний світ є результатом їх домовленостей, то будь-які соціальні конструкти, як системи цінностей, в кінцевому підсумку є для них частиною об'єктивної реальності.

Один із найвідоміших соціологів світу Т. Лүкман, який був послідовником австро-американського вченого А. Шюца розробив теорію соціального конструктивізму [16]. Згідно неї всі знання, у тому числі й щодо повсякденної реальності, є похідними від соціальних взаємодій і підтримуються останніми. Метою теорії є виявлення способів, за допомогою яких індивіди та соціальні групи беруть участь у створенні (соціальному конструюванні) соціальної реальності. Теорія розглядає шляхи створення людьми соціальних феноменів, які інституціоналізуються, тобто реальність перевідтворюється людьми під впливом її інтерпретації і знань про неї. Безумовно, це стосується й соціальних феноменів, створення яких зумовлене необхідністю забезпечення безпеки буття соціальних систем.

Таким чином, соціальний конструкт є ідеєю, яка сприймається як очевидна тими, хто приймає її, але вона залишається штучно створеним культурним артефактом, що належить певній культурі або спільноті. Тому індивід виявляє вибірковість по відношенню до соціальних конструктів: приймає одні, а інші відкидає (не сприймає як істину).

Викладене вище повною мірою стосується й сучасних знань щодо соціальних конструктів, які утворюють методологічну основу політико-управлінського підходу до розкриття змісту концепту «безпека». Так, невідповідність уявлень США та Російської Федерації щодо сутності природи феномену «безпека», а відтак і механізмів забезпечення національної та глобальної безпеки є наслідком різних за своєю сутністю складових соціальних конструктів: «лібералізм» та «російський світ» (соборність, духовність, самодержавність та інш.).

Оскільки соціальні конструкти є штучно створеними культурними артефактами, що належать певній соціальній спільноті, то в основу рішень, які приймаються в межах політико-управлінського підходу щодо безпеки соціальної системи, як правило, покладається принцип політичної доцільності. В цьому принципова відмінність вказаного підходу від описаних вище концептуального та аксіологічного, в яких більшою мірою домінують наукові

принципи та критерії при розкритті змісту концепту «безпека», як характеристики буття соціальних систем, а також при прийнятті управлінських рішень щодо її забезпечення.

Водночас, загальновідомо, що переважна більшість підходів до забезпечення, наприклад, національної безпеки базується на усвідомленні політичною елітою, а відтак затверджених на офіційному рівні національних інтересів. Вказані інтереси визначається різними детермінантами розвитку суспільства та держави, знаходять відображення в законах, концепціях, стратегіях та інших нормативно-правових актах як об'єктивні потреби розвитку у різних сферах життєдіяльності. При цьому сферою, де знаходять вияв (артикулюються) інтереси, є публічна політика.

Як правило, першоосновою національних інтересів є потреби в безпеці тих чи інших соціальних систем, тому тільки в контексті їх реалізації мають розглядатися всі проблеми, пов'язані із забезпеченням безпеки цих систем. І в цьому більшість фахівців доходять консенсусу. Водночас, їхні думки іноді є діаметрально протилежними, коли вони відповідають, приміром, на такі запитання:

коли зазначені потреби набувають статусу "національних"?

чи правомірно стверджувати, що національні інтереси відображають в інтегрованому вигляді інтереси особи, суспільства та держави і якщо так, то яким має бути механізм узгодженості їх інтересів?

чи є національні інтереси відносно постійними, чи вони мають кон'юнктурний характер?

чи можливо узгодити національні інтереси різних суб'єктів міжнародних відносин?

Відкритим залишається також питання щодо суб'єкта, на якого доцільно покладати відповідальність за визначення національних інтересів та їх пріоритетності (глава держави, парламент, шляхом опитування, наприклад, використовуючи референдум тощо). Тому формування національних інтересів є досить суперечливим і тривалим процесом, не кажучи вже про те, що ці

інтереси не є механічною сумою, яка складається з інтересів окремих індивідів чи соціальних груп. У даному випадку проблема полягає в тому, що держава завжди має справу виключно із загальнонародним (загальнодержавним) інтересом, а приватний інтерес громадян береться до уваги державою, якщо він може бути сприйнятий як інтерес суспільний та загальнонародний.

З огляду на викладене, проблеми, пов'язані з визначенням множини національних інтересів та практичною їх реалізацією, продовжують перебувати в колі наукового дискурсу. Зокрема, науковці виокремлюють такі проблемні питання як: складність взаємодії об'єктивних і суб'єктивних компонентів національного інтересу (будь-яким його оцінкам притаманний суб'єктивний характер) та, як правило, хронічне бажання правлячої еліти репрезентувати власні (корпоративні) інтереси або вподобання як національні інтереси.

Підходи до формування механізмів забезпечення безпеки соціальних систем. Як було показано вище, безпека є цінністю для соціальної системи та має об'єктивно-суб'єктивну природу, оскільки носій цінності має об'єктивну природу, а її значущість завжди визначається людиною. Це зумовлює необхідність застосування при формуванні та оцінці ефективності механізмів забезпечення безпеки соціальних систем аксіологічного підходу, який використовують при розкритті сутності природи вказаних систем.

Як правило, основою формування тих чи інших соціальних механізмів є організаційно-правові (інституційні) засади та соціальні конструкти. Тому при формуванні вказаних механізмів важливим є й врахування політико-управлінського підходу, який використовують при розкритті сутності природи безпеки цих систем.

Принципово важливим є й те, що формування та оцінка ефективності механізмів забезпечення безпеки соціальних систем має також розглядатися в онтологічному та гносеологічному аспектах. У першому випадку в основу висновків щодо побудови, функціонування та оцінки ефективності зазначених механізмів мають покладатися об'єктивні властивості та якості матерії, які

існують незалежно від людської свідомості. У другому випадку - загальноновизнані істини (закони, закономірності), встановлені людьми на певному етапі розвитку науки і сформовані на цій основі їх суб'єктивні оцінки щодо цих механізмів. Тому доцільність застосування концептуального підходу, методологічною основою якого є онтологічні та гносеологічні виміри сутності природи соціального явища, яке позначають концептом «безпека», також не викликає сумніву.

Загальновідомо, що будь-який соціальний організм є системою, структуру якої утворюють окремі індивіди. Останні створюють певні способи впорядкування та організації відносин, які сприяють самозбереженню як системи загалом, так і кожного індивіда. Тому розв'язання комплексної проблеми забезпечення безпеки людини, суспільства та держави має передбачати певні уявлення про роль, місце, особливості формування та умови ефективного функціонування механізму забезпечення безпеки соціальної системи. Ці уявлення є необхідною передумовою реакції для виявлення, прогнозування, запобігання та адекватного реагування щодо загроз людині, суспільству та державі в різних сферах життєдіяльності.

У процесі розвитку людство створило сукупність структурних елементів формування середовища існування соціальної системи. Їх належна взаємодія сприяє самозбереженню накопичених цінностей соціального організму та його прогресивному розвитку. Ці елементи можна розподілити за певними групами як от:

елементи культури (мова, релігія, мораль, мистецтво, наука тощо);

елементи соціалізації (громадські організації, соціальна ієрархія, право тощо);

політичні елементи (політичні інститути держави, збройні сили, спецслужби, правоохоронні органи тощо);

елементи економіки (ринок, фінанси, банки, різні види виробництва тощо).

Сьогодні цим елементам належить визначальна роль в забезпечення цілісності сучасного суспільства, збереженні цінностей соціальної системи, особливо політичним елементам. Це зумовлено тим, що державні інститути не тільки забезпечують об'єднання всіх елементів суспільства (соціальної системи) в єдине ціле, а й продовжують охороняти індивідів, здійснюють правосуддя, забезпечують соціальний захист, удосконалення чинного законодавства та його дотримання тощо [17;18]. Ці функції вказані інститути виконують за рахунок створення певних соціальних механізмів. Вони проявляються у соціальній взаємодії індивідів, соціальних груп, соціальних структур, соціальних норм, інститутів, зразків поведінки тощо. Ця взаємодія є необхідною умовою та засобом забезпечення належного функціонування соціальної системи для досягнення її головної мети - безпеки.

Варто зазначити, що на відміну від імпульсних дій, соціальні дії ніколи не здійснюються миттєво. У свідомості індивіда, що діє, повинна виникнути стійка мотивація до неї. Тому механізм соціальної дії включає потребу, мотивацію і саму дію. Здійснюючи соціальні дії, кожна людина має перебувати з іншими в соціальному зв'язку, результатом якого і є соціальна взаємодія.

Значну роль у здійсненні соціальної взаємодії відіграють очікування поведінки (реакції) з боку іншого індивіда, соціальної групи чи суспільства загалом. Якщо підтверджуються загальнозначущі очікування, виникають нові взаємодії, пов'язані з подальшим виконанням спільних завдань. Зрештою, з'являється певний набір стійких соціальних очікувань, що надають взаємодії впорядкованого та передбачуваного характеру.

У вказаній взаємодії першорядну роль відіграють соціальні норми, у тому числі закріплені нормами права [18]. Вони визначають стандарти діяльності і правила поведінки елементів соціальної системи. Починаючи від члена соціальної групи до суспільства і органів державної влади включно, виконання норм очікується та підтримується за допомогою відповідних санкцій з боку як держави, так і суспільства. Тому соціальні норми

впорядковуюють і регулюють соціальні взаємодії, тобто дії, які спрямовані на іншу людину й викликають зворотну реакцію.

Соціальна практика показує, що суспільству необхідно закріплювати системою правил, норм, стандартів поведінки в певних відносинах деякі типи соціальних відносин, вступаючи в які, люди задовольняють фундаментальні потреби. Наприклад, потреба виховувати і соціалізувати підростаюче покоління вимагає закріплення сімейних відносин, а потреба в безпеці – визначити та закріпити обов'язки громадян щодо захисту держави. Тому формуються соціальні інститути, які підтримують спільну, скооперовану діяльність людей, визначають стійкі зразки поведінки. Беручи участь у певних відносинах і представляючи певний соціальний інститут, люди для отримання переваг виконують узгоджені спільні дії, об'єднуються в соціальні групи, які можна визначити як сукупність індивідів, що певним чином взаємодіють на основі очікувань кожного члена групи.

Таким чином, соціальна взаємодія людей є основою різних соціальних об'єднань і самого суспільства, яке є складною системою соціальних зв'язків і взаємодій, що встановилися між людьми, сукупністю різноманітних форм їхньої спільної діяльності, а відтак важливим є розуміння функцій соціальних механізмів у контексті забезпечення безпеки соціальних систем.

Як правило, під соціальними механізмами розуміють специфічні соціальні системи, які породжують соціальні зміни в різних сферах життєдіяльності людини і суспільства в контексті мотиваційних, нормативно-ціннісних та інших чинників, які й зумовлюють діяльність соціальних суб'єктів та їх взаємодію з приводу регулювання соціальних процесів. При цьому загальними рисами цих механізмів є те, що:

регулювання соціальних процесів відбувається відповідно до суспільних потреб (заборона, прискорення тощо);

їхніми суб'єктами є соціальні групи, які можуть бути репрезентовані соціальними інститутами, організаціями, представниками цих груп;

діяльність соціальні групи ґрунтується на соціальних інститутах, які виступають як стала нормативна база, що визначає і підтримує необхідні форми соціальної поведінки;

за змістом механізми складаються з матеріальних і духовних цінностей; механізми є системними утвореннями, на що вказує характер внутрішніх зв'язків між елементами механізму та функціональних зв'язків соціального механізму із зовнішнім соціальним середовищем.

Зрештою, розвиток суспільства, як соціальної системи, відбувається завдяки тому, що зміна тієї чи іншої підсистеми соціального організму зумовлює зміну його багатьох підсистем, а інколи й усіх підсистем. Це робить соціальний організм високоорганізованою системою зі зворотними зв'язками, здатною до саморозвитку та самовдосконалення. При цьому найважливішими елементами (механізмами), взаємодія яких певною мірою й створює соціальний організм, є наступні [7]:

соціальної активності особи та суспільства, в основу функціонування та розвитку якої покладена така схема: соціальні цінності – ціннісні орієнтації – потреби – інтереси (усвідомлені потреби) – мотиви (спонукання до діяльності) – орієнтація й установка на відповідну діяльність – цілі, яких належить досягти внаслідок цієї діяльності – рішення розпочати діяльність – дії, тобто діяльність, спрямована на задоволення потреб (йдеться про мотиваційні виміри соціальних процесів і явищ життєдіяльності особи та суспільства);

соціальної диференціації суспільства на соціальні групи та їх інтеграції у складні комплекси соціальних зв'язків, в основу якого покладена схема, майже аналогічна наведеній вище (вказаний механізм фактично є структурним виміром соціальних процесів і явищ);

соціальної організації суспільства, а саме диференціації його життєдіяльності на певні соціальні інститути та інтеграції цих інститутів у складні сукупності інституціональних соціальних зв'язків (в його основу покладена схема, притаманна механізму соціальної активності, а принципова

відмінність між ними полягає в тому, що він пов'язаний з організаційними вимірами життєдіяльності особи і суспільства);

соціального управління суспільством, якому притаманні управлінські параметри вимірювання відповідних соціальних явищ і процесів (цей механізм тісно пов'язаний із механізмами соціальної організації та соціальної активності, оскільки в ньому роль ключової ланки відіграє державно-управлінське рішення).

Виходячи з викладеного, можна стверджувати, що у змінах та функціонуванні соціальних механізмів провідну роль відіграють цінності, ціннісні орієнтації та інтереси (від індивіда до суспільства загалом), а відтак будь-яка їх зміна не може не викликати зміни у функціонуванні й розвитку механізмів і, таким чином, в організації управління суспільними процесами. Тому важливими є дослідження тенденцій формування соціальних механізмів у, так би мовити, "ціннісному вимірі". Їх результати мають слугувати орієнтирами для розробки безпекової складової публічної політики та бути основою побудови механізму її реалізації. Цей механізм можна розглядати як вид соціального механізму, що має певну специфіку, яка визначається метою щодо забезпечення безпеки соціальної системи.

В цілому ж механізм забезпечення безпеки соціальної системи – це сукупність державних інститутів, структур громадянського суспільства, соціальних груп, в основу взаємодії яких покладені нормативні важелі та стимули, засоби, способи для визначення, залучення, організації та використання матеріальних, фінансових та інших ресурсів з метою виконання завдань забезпечення безпеки.

У цьому механізмі проявляються загальні риси соціального механізму, зокрема, у специфічній функціональній ролі соціального механізму в суспільстві, а саме: регулювання соціальних процесів відповідно до суспільних потреб у безпеці (передусім створення належних умов для підтримки бажаного рівня захищеності від небезпек щодо цілісності суспільного організму та його прогресивного розвитку). Суб'єктами в цьому

механізмі є соціальні групи, які залежно від типу механізму (політичного, економічного, воєнного тощо) створюють специфічні системи взаємодії на основі обміну результатами своєї діяльності. Цей механізм ґрунтується на соціальних інститутах, які виступають як нормативна база, що визначає і підтримує необхідні форми соціальної поведінки. Визначають цей механізм національні цінності, явища суспільного буття і суспільної свідомості, а об'єктами безпеки є національні цінності, інтереси особи, суспільства, держави.

Таким чином, доходимо наступних висновків.

1. Сьогодні безпека розглядається як інтегральна характеристика соціальної системи, а досягнення її бажаного рівня визначає мету функціонування та розвитку системи, передумови і способи її існування. При цьому феномен "безпека" часто інтерпретується й безпосередньо пов'язується із суб'єктивними оцінками характеру й масштабів небезпек накопиченим цінностям суспільства, а досягнутий рівень безпеки залежить від спроможності соціальної системи знижувати інтегральний рівень небезпек системі, який зумовлений певними факторами. Серед них важливими є відсутність у провладної еліти та соціальних груп уявлень щодо сутності феномену "безпека" та факторів, які здійснюють вплив на безпеку соціальних систем, а також злагоди щодо основних напрямів суспільно-політичних та соціально-економічних реформ.

2. Результати аналізу зовнішніх умов буття соціальної системи, факторів, які визначають особливості та динаміку взаємовідносин її елементів та оцінки чуттєво-емоційного сприйняття людиною небезпек системі доцільно розглядати як характеристики її буття. Водночас сучасні уявлення про безпеку соціальних систем передбачають необхідність врахування й інших характеристик її буття, що зумовлює різні інтерпретації її змісту, зокрема, як результат специфічної діяльності державних інститутів та певний стан системи. Тому важливим є соціальний контекст виміру безпеки соціальної

системи, як можливість її адекватної реакції на фактори, які породжують дисбаланс в соціальній взаємодії її структурних елементів.

3. Виокремлено три підходи, які використовують науковці, аналітики, політики та управлінці при розкритті сутності природи концепту «безпека»: концептуальний, аксіологічний та політико-управлінський. Методологічною основою концептуального є онтологічні та гносеологічні аспекти сутності природи концепту, аксіологічного - здобутки науки про цінності (аксіології), а політико-управлінського - поточні уявлення про зміст та взаємозв'язок тих чи інших соціальних конструктів (національні інтереси, глобалізм, лібералізм, демократія та інші.). Оскільки ці конструкти є штучно створеними культурними артефактами, то в основу рішень, які приймаються в межах політико-управлінського підходу, як правило, покладається принцип політичної доцільності, а концептуального та аксіологічного - наукові принципи та критерії.

4. Формування механізмів забезпечення безпеки соціальних систем передбачає комплексне застосування концептуального, аксіологічного та політико-управлінського підходів. Водночас цей механізм є специфічною системою, метою якої є генерування соціальних змін та регулювання соціальних процесів у політичній, економічній та інших сферах життєдіяльності соціальної системи з урахуванням мотиваційних, нормативно-ціннісних та інших чинників, які визначають взаємодію елементів системи у контексті забезпечення їх безпеки, а системний характер його функціонування зумовлюється внутрішніми зв'язками між елементами та їхніми зв'язками із зовнішнім середовищем.

1.2. Взаємозумовленість змісту концептів «безпека» та «небезпека» у контексті взаємодії фізичних, біологічних і соціальних систем

Сутність соціальної взаємодії крізь призму змісту концептів «безпека» та «небезпека». Виявлення основних закономірностей соціальної

взаємодії в контексті безпеки та небезпеки в останні десятиліття перебуває у колі наукового дискурсу. Все більше науковців доходять думки, що концепти «безпеки» та «небезпеки» при вирішенні проблемних питань пов'язаних із життєдіяльністю соціальних спільнот, необхідно розглядати як специфічні соціальні феномени. Розкриття сутності цих феноменів потребує передусім вирішення проблеми комплексного осмислення безпеки та небезпеки як ключових категорій, що допомагають досліджувати розвиток фізичних, біологічних і соціальних систем та, відповідно, фізичних, біологічних і соціальних явищ, які є причинами небезпек (безпеки).

Основна складність у вирішенні цієї проблеми полягає у відсутності єдиного підходу до аналізу вказаних явищ. Це зумовлено взаємопов'язаністю, а також необхідністю поєднання емпіричних даних про фізичні (природні катаклізми, техногенні аварії тощо), біологічні (інфекції, генетичні зміни тощо) та соціальні (конфлікти, кризи тощо) явища у контексті генерування ними небезпек для буття людини, суспільства та соціальних утворень, у тому числі й архітектури європейської безпеки з подальшим теоретичним осмисленням їхньої сутності.

Традиційні підходи, які використовують при вирішенні проблем забезпечення як національної, регіональної та міжнародної (глобальної) безпеки, як правило, не враховують діалектичну природу безпеки та небезпеки, їхню єдність і протилежність, тобто як специфічних соціальних феноменів. Наслідком є низька ефективність стратегій реагування на сучасні небезпеки людині, суспільству та соціальним інститутам.

При цьому проблема загострюється обмеженою здатністю людини впливати як на природні системи, так і на створені нею штучні фізичні та біологічні системи. Останні не тільки сприяють вирішенню комплексної проблеми забезпечення безпеки людини (що, як правило, декларується при створенні цих систем), а й в деяких випадках значно розширюють коло існуючих та ймовірних небезпек для неї.

У соціальному ж контексті, виникає питання суб'єктивного сприйняття небезпек, яке може не відповідати їхньому об'єктивному змісту, на чому ми акцентували увагу у попередньому підрозділі. Це призводить до неадекватних політичних та управлінських рішень з питань забезпечення безпеки різних соціальних систем.

Таким чином, глобальні зміни у природних системах, технологічний прогрес і соціальна ентропія додатково ускладнюють вирішення комплексної проблеми забезпечення безпеки людини у сучасному світі. Тому актуальним завданням є подальше розкриття сутності діалектичної взаємозумовленості безпеки та небезпеки, як соціальних феноменів у контексті взаємодії фізичних, біологічних і соціальних систем, яка б враховувала їх вплив на соціальну взаємодію і на цій основі розробка відповідних заходів для підтримки балансу між вказаними феноменами в умовах зростаючої невизначеності та криз, які характерні для функціонування соціальних систем сучасного світу.

Як ми вже зазначали у попередньому підрозділі безпека та небезпека є досить складними для однозначного визначення фундаментальними категоріями. Вони також є соціальними феноменами, які дозволяють розкрити наслідки функціонування та розвитку соціальних систем для безпеки людини, суспільства та соціальних інститутів.

Сьогодні є досить багато досліджень різних аспектів забезпечення вказаної безпеки.

Так, О. Радченко досліджує проблему забезпечення екологічної безпеки сучасних держав в умовах глобальних викликів і загроз [19].

Науковим засадам аналізу екологічної небезпеки, техногенним і соціогенним чинникам, а також шляхам удосконалення екологічного менеджменту і маркетингу на промислових підприємствах з метою забезпечення екологічної безпеки присвячена робота М.Сокур, В.Шмандія, Є. Бабець, В.Білецького, І.Мельнікова, О. Харламової, Л. Шелудченко [20].

Досить ґрунтовним є дослідження сучасного стану національної безпеки України в контексті гуманітарних, природно-ресурсних, екологічних

та техніко-технологічних проблем, яке виконала група науковців під керівництвом С. Табачнікова [21].

Політико-правові заходи щодо підвищення стійкості критичної інфраструктури України в контексті адаптації до глобальних викликів розглядаються у роботі О. Дуліної, К. Ровинської та В. Сліпенюк [22].

Шляхам реагування на епідеміологічні загрози присвячено дослідження Л. Ковальчук [23].

Грунтовне дослідження екологічної та біологічної безпеки України виконано науковцями НААН України [24], а дослідження біологічних загроз в системі громадського здоров'я виконав В. Ткаченко [25].

Особливе місце у науковому дискурсі посідає дослідження впливу соціальних явищ на безпеку людини, включаючи правові, економічні, інформаційні та інші аспекти, в яких категорії «безпека» та «небезпека» розглядаються як соціальні феномени. Це зумовлено не тільки тим, що терміни «безпеки» та «небезпеки» використовуються часто у різних значеннях. Наприклад, їх використовують для характеристики певного стану системи, що визначає її стійкість до небезпек [26], або ж у контексті реалізації різноманітних заходів щодо реагування на небезпеки соціальній системі [27].

Окрім того, в роботах, які сьогодні є класичними [28-30], вказані терміни розглядаються як певний «соціальний конструкт», який формується внаслідок сучасних соціальних взаємодій та трансформацій, а також наслідків глобалізації для людини і суспільства. Тому в соціальних системах їх все частіше використовують для, наприклад, визначення характеру та динаміки соціальних процесів, структурної стабільності суспільства, умов розвитку цих систем в цілому тощо.

Так, М. Дроздова [31] розкриває специфіку соціальних уявлень сучасної молоді про безпеку та небезпеку на різних соціальних рівнях, зокрема сім'ї, університету, міста, країни та світу. Водночас, Г. Мелеганич [32] аналізує зростання громадянської активності та її вплив на суспільну безпеку в Україні

у контексті викликів та загрози, що стоять перед країною в контексті російської агресії.

Соціокультурний вимір безпеки у добу постмодерну є темою роботи В.Ананьїна та В.Горлинського [33], в якій ними розкрито роль культури як самоорганізуючого і самозберігаючого потенціалу людського розвитку та цінностей як субстанційної основи цивілізаційного розвитку.

Грунтовному аналізу соціальних і культурних вимірів ризиків в сучасному суспільстві присвятили своє дослідження науковці Інституту соціології НААН України [34]. Їм же належить і дослідження стану соціальної напруженості як атрибутивної характеристики кризового суспільства та визначення її зв'язку із протестним потенціалом суспільства [35].

Важливими є й роботи у яких акцентується увага на важливості врахування взаємозумовленості явищ, які породжують небезпеки та безпеки в сучасному світі, зокрема [1].

Аналіз наведених праць дозволяє стверджувати про їх значну наукову цінність для розуміння сутності феноменів “безпека” та “небезпека” та їх взаємозумовленості при вирішенні проблем пов'язаних із забезпеченням безпеки соціальних систем.

Водночас, наявні дослідження належною мірою не відображають динамічної природи безпеки та небезпеки, як соціальних феноменів у контексті взаємодії фізичних, біологічних і соціальних систем. Через це виникають труднощі при вирішенні проблем пов'язаних із забезпечення безпеки соціальних систем. Тому важливою передумовою їх подолання є подальше розкриття сутності діалектичної взаємозумовленості безпеки та небезпеки, як феноменів у контексті взаємодії фізичних, біологічних і соціальних систем.

Фізична складова безпеки людини. Загальновідомо, що проблема забезпечення безпеки людини виникла разом з її появою на планеті. У даному випадку йдеться про проблему належного реагування на небезпеки людині, які породжувались у природному середовищі її існування та яке утворювали

природні фізичні та біологічні системи. Існування та розвиток цих систем нерозривно пов'язані з тими чи іншими фізичними та біологічними явищами, які ми сьогодні позначаємо концептами «небезпеки» та «безпеки», для існування людини (землетруси, повені, урагани, лісові пожежі, епідемії, пандемії тощо).

Сприятлива температура, атмосферний тиск, інші природні фактори створили належні умови для виникнення біологічних систем (життя) на планеті. Проте, певні зміни параметрів цих факторів або фізичні явища (землетруси, тайфуни, тощо) породжують небезпеки як для біологічних систем, так і для людини. При цьому можливість адекватного реагування людини на ці явища, тобто знизити до прийнятного рівня негативний вплив небезпек, які породжуються цими явищами, і сьогодні насправді досить обмежена. Причиною є те, що природні явища, які відображають ті чи інші якості та властивості фізичних планетарних систем, зумовлені законами природи. Тому людина вимушена пристосовуватися до впливу на її безпеку вказаних явищ використовуючи отримані знання про них. Це дозволяє людині вижити.

Водночас людина створила і продовжує безперервно створювати штучні фізичні системи. Їх функціонування у заданих параметрах дозволяє людині успішно вирішувати питання пов'язані з її безпекою. Тому такі штучні фізичні системи, як: будинок, енергетична, транспортна, промислова інфраструктура та інші мають для неї значну цінність. Проте, загальновідомо, що створення цих систем часто супроводжується руйнуванням природних фізичних і біологічних систем. Це породжує додаткові небезпеки безпеці людини.

Окрім того, результати функціонування таких штучних фізичних систем як, наприклад атомні електростанції, хімічні та металургічні комбінати, транспортні системи можуть вкрай негативно впливати на довкілля і на безпеку людини. Особливо, коли виникають аварії на промислових підприємствах та енергетичних об'єктах, транспортні та екологічні катастрофи техногенного характеру, які, як правило, призводять до жертв серед населення,

значних викидів шкідливих речовин, нафтових витоків, радіаційного забруднення, забруднення води, ґрунтів, повітря.

Соціальні наслідки вказаних аварій і катастроф також можуть бути досить значними. Так, вони можуть призвести до необхідності вимушеного переселення людей з екологічно небезпечних територій (зона відчуження ЧАЕС, евакуація після Фукусіми тощо), соціального невдоволення та соціальної нестабільності через зниження довіри до органів державної влади. Цілковитими є посилення соціальних конфліктів через нерівний доступ до ресурсів і медичної допомоги, передусім конфліктів через їжу, воду, медичні засоби. Можливими є також мародерство, хаос, страх, панічні настрої, зниження довіри до перевізників, погіршення криміногенної ситуації. Тому фізична складова безпеки людини зумовлена не тільки можливим негативним впливом фізичних явищ природнього характеру, а й функціонуванням та аваріями (катастрофами) створених нею ж штучних фізичних систем.

Біологічна складова безпеки людини. Передусім варто акцентувати увагу на тому, що попри найвищий ступінь біологічного розвитку людини, вона й сьогодні залишається досить вразливою при взаємодії з іншими формами життя. При цьому найбільші біологічні небезпеки для людини є наслідком її взаємодії з формами життя, які перебувають на найнижчому рівні розвитку: бактеріями, вірусами та токсинами, які викликають ті чи інші захворювання. Ці захворювання в цілому поділяються на: хвороби від тварин; природно-осередкові інфекції, які вражають тварин і людей; хвороби людини. Тобто ці хвороби зумовлені наслідками функціонуванням біологічних систем природнього походження.

Водночас, сьогодні люди активно маніпулюють геномом і протеомом. Це може призвести до небезпеки появи зокрема, абіотичних організмоподібних синтетичних молекулярних систем, стелс-патогенів, які суттєво розширюють наявне коло небезпек біологічного характеру для людини. Тому варто окремо акцентувати увагу на важливості забезпечення біологічної безпеки.

Безумовно, сучасні біотехнології відкривають нові горизонти для медицини та сільського господарства. Водночас, вони створюють небачені раніше небезпеки. Так, генетично модифіковані організми допомагають у боротьбі з голодом, проте існує значний і до кінця не вивчений ризик непередбачуваних мутацій або екологічного дисбалансу.

Створення штучних вірусів або бактерій також може використовуватися як зброя проти людства, а аматорські експерименти із генетичними модифікаціями можуть призвести до неконтрольованих наслідків.

Таким чином, для забезпечення належного рівня біобезпеки потрібен жорсткий державний контроль за науковими розробками, вдосконалення механізмів раннього виявлення біологічних небезпек та відповідні міжнародні угоди у цій сфері.

Варто також зазначити, що своєрідним локомотивом розвитку фізичних і, певною мірою, біологічних небезпек для людини є зміна клімату, яка є незворотною. Йдеться, зокрема, про: підвищення середньої температури повітря на поверхні; середнє підвищення рівня моря; збільшення частоти та інтенсивності екстремальних погодних явищ.

В цілому ж, сьогодні зміна клімату та сучасні техногенні аварії і катастрофи, як правило, мають довготривалі наслідки для здоров'я людини та здійснюють потужний вплив на економічні, політичні та соціальні процеси, а відтак і на соціальну стабільність. Посухи, урагани, підняття рівня моря, виснаження земель та біоресурсів, зростаючий дефіцит прісної води тощо посилюють конфлікти між соціальними групами та державами, змушують мільйони людей залишати свої домівки. Все це значно розширює коло небезпек для функціонування соціальних систем глобального, регіонального та національного рівнів.

Загальновідомо, що для зниження негативного впливу фізичних і біологічних явищ на безпеку людини, фізичними та біологічними системами можна керувати, оскільки потік енергії чи речовини за певних умов може привести ці системи до бажаного людині стану. Проте можливість людини

здійснювати глобальний вплив на природні фізичні та біологічні системи сьогодні залишається обмеженим. Тому важливою є її реальна здатність реагувати на небезпеки, які є наслідком функціонування створених нею штучних фізичних та біологічних систем. Передумовами вказаної здатності є:

розробка відповідних пристроїв та методів для завчасного виявлення небезпек;

належна підготовка відповідних сил і засобів, необхідних для дій з ліквідації наслідків можливих надзвичайних ситуацій;

чіткі процедури моніторингу та аналізу небезпек.

Очевидно, що здатність реагувати на небезпеки має змінюватися в міру зміни характеру небезпек, зумовлених функціонуванням штучних фізичних та біологічних систем.

Соціальна складова безпеки людини Щодо соціальних явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека», та які зумовлюють соціальну складову безпеки та небезпеки для людини, то ці явища є наслідком діяльності людей, організацій, соціальних інститутів. Ці соціальні явища мають динамічний характер, а їх просторові та часові характеристики проявляються у процесі взаємодії елементів соціальних систем. При цьому вказаними елементами у даному випадку можуть бути: взаємовідносини; дії; ідеї; думки; почуття; інтереси; потреби; властивості окремих індивідів тощо, тобто матеріальні та духовні продукти людської діяльності. Елементами соціальної взаємодії можуть також бути: соціальні групи; соціальні інститути (організації); різноманітні соціальні процеси у випадку, коли вони відіграють значну роль у житті суспільства як соціальної системи.

Таким чином, будь-яке соціальне явище є результатом взаємодії людей, яка здійснюється в соціальному просторі безпосередньо в контактній групі або опосередковано, через їх причетність до спільнот, через соціальні інститути та організації [36]. Це робить соціальні явища елементом соціальної реальності. Йому притаманна вся повнота соціальних властивостей та ознак, усе те в

соціальної дійсності, що виявляє себе, а також свідчить про стан, зміни, взаємодію соціальних об'єктів.

Принципово важливим є й те, що багато соціальних явищ мають латентний характер [36]. Це означає, що вони виражають не тільки очевидні характеристики соціальної дійсності, у тому числі функціонування соціальних систем, а й більш глибокі її процеси, зв'язок яких з соціальним явищем безпосередньо не спостерігається.

Водночас, науково-прикладний інтерес представляють ті явища, які свідчать про сутнісні характеристики соціальних об'єктів, тобто ті, які характеризують стійкі, повторювані й типові зв'язки та відносини соціальної дійсності. Якщо повторюваність соціального явища, його масовість, типовість, суспільна значущість встановлені, тобто зафіксовані його ознаки та властивості, то такі явища можна розглядати як соціальний факт [36].

Кількісне вивчення сукупності соціальних явищ, інтенсивності прояву їхніх якісних ознак сприяє усвідомленню ймовірного характеру природи соціальних зв'язків і відносин, що, в кінцевому підсумку, дозволяє зафіксувати закономірності, особливості та тенденції розвитку тих чи інших соціальних явищ в соціальних системах.

Таким чином, розкриття сутності соціальних явищ, які позначають концептами «небезпека» або «безпека», має здійснюватися крізь призму дій (взаємодій) людей, здійснюваних безпосередньо або через соціальні інститути (організації), їх потреб, інтересів, які утворюють множину соціальних фактів. Ці факти мають матеріальну і духовну визначеність.

З одного боку, соціальні явища є реальність, яка існує окремо від людини і характеризується об'єктивно притаманними їй властивостями (матеріальна визначеність).

З іншого боку, у цій реальності втілено те, що називають смислом (сенсом, значенням), оскільки людина втілює у них свої уявлення, цілі, ідеї, бажання тощо, тобто з'являється духовна визначеність.

Водночас, у будь-якому випадку, соціальні явища, які позначають концептами «небезпека» та «безпека», є наслідками соціальних взаємодій. Ці взаємодії відбуваються як між соціальними системами, так і між елементами вказаних систем. Тому сутність вказаних явищ визначається особливостями, динамікою, характером, спрямованістю тощо вказаних соціальних взаємодій. Це означає, що соціальні явища формують єдиний динамічний процес виникнення та еволюції соціальних систем, який відбувається згідно законів діалектики [37].

У даному випадку, наприклад, закон єдності та боротьби протилежностей проявляється у тому, що соціальне явище, яке позначають категорією «безпека» не може існувати без соціального явища, яке позначають категорією «небезпеки», яке власне й породжує потребу у вдосконаленні відповідних механізмів захисту соціальної системи.

Закон переходу кількісних змін у якісні проявляється передусім у тому, що «накопичення» «небезпек» в соціальній системі на певному етапі призводить до кризової ситуації, що потребує суттєвих змін в системі, а в певних випадках і її трансформації для переведення на більш безпечну траєкторію розвитку.

Взаємозумовленість «небезпеки» та «безпеки», як двох протилежностей, проявляється також відповідно до закону заперечення заперечення. Дійсно, попередня система еволюціонує через подолання (заперечення) тих чи інших «небезпек» та створення нової організаційно-функціональної структури соціальної системи, яка дозволяє забезпечувати їй прийнятний баланс між явищами, які інтерпретуються як «безпеки» та «небезпеки».

Якщо ж розглядати динамічний процес виникнення та еволюції соціальних систем у контексті соціальних взаємодій, то можна дійти однозначного висновку, що джерелом походження соціальної складової «безпеки» та «небезпеки» є людина та створені нею соціальні інститути. При цьому ті чи інші конфлікти (кризи), які виникають у процесі соціальних взаємодій, є каталізатором змін. Вони можуть призвести як до бажаних, так і

не бажаних змін в соціальній системі. Це означає, що концепт «конфлікт» взаємопов'язаний з концептами «безпека» та «небезпека».

Дійсно, будь-який конфлікт, який виникає у процесі соціальних взаємодій, породжує ті чи інші небезпеки для соціальної системи. Проте, з іншого боку, він зумовлює необхідність реагування на небезпеки, тобто створення відповідних механізмів забезпечення безпеки системи.

Конфліктологія як наука досліджує природу конфліктів, їх типологію та методи управління ними [38]. Джерелам конфліктів можуть бути, зокрема:

політичні чинники, наприклад, суперечності між органами державної влади та суспільством стосовно пріоритетів розвитку;

економічні чинники, які зумовлені, наприклад, значною нерівністю у розподілі ресурсів;

культурні чинники, основою яких можуть бути розбіжності в світоглядно-ціннісних орієнтаціях елементів соціальної системи наприклад, соціальних груп.

Тому з позицій конфліктології безпеку соціальної системи та її елементів можна розглядати як перманентний процес балансування між їх інтересами (цілями), що вступають у суперечності породжуючи тим самим ті чи інші небезпеки для них. Це стосується як деструктивних конфліктів, які створюють кризові ситуації в системі, так і конструктивних, які можуть сприяти її розвитку, наприклад, шляхом зміни застарілих норм.

Безпека як соціальний феномен. Аналіз соціальних явища, які позначають концептами «безпека» та «небезпека» у контексті соціальної взаємодії дозволяє дійти висновку, що вони є взаємопов'язаними ключовими категоріями вказаної взаємодії, що впливають на всі аспекти соціального життя. Тому концепти «безпека» та «небезпека» є водночас соціальними феноменами. Безпека, як соціальний феномен, охоплює такі її прояви в соціальних взаємодіях як, наприклад:

особисту безпеку (захист життя, здоров'я, прав і свобод людини);

соціальну безпеку (наявність соціальних гарантій, захист від соціальної ізоляції);

політичну безпеку (стійкість політичної системи та встановлених процедур отримання і передачі влади);

економічну безпеку (можливість реалізовувати економічні права, мати стабільні доходи).

Водночас, небезпека, як соціальний феномен, охоплює такі її прояви в соціальних взаємодіях як, наприклад:

конфлікти (міжетнічні, міждержавні тощо);

зростання злочинності (зокрема, підвищення рівня насильства та правопорушень);

політичну нестабільність (революції, державні перевороти тощо);

економічні кризи (безробіття, інфляція тощо).

Вказані соціальні феномени здійснюють вплив, зокрема на суспільні та правові норми, політичні та економічні стратегії, культурні цінності тощо, а відтак і на якісно-кількісні характеристики соціальної взаємодії. Тому вони значною мірою визначають характер відносин між людьми, економічну та політичну стабільність.

Так, належний рівень безпеки європейської архітектури безпеки (як соціальної системи) впливає на ступінь довіри в європейській спільноті, що сприяє соціальній мобільності, тобто можливості кожного досягти успіху незалежно від походження чи соціального статусу. Водночас високий рівень небезпеки призводить до соціальної ізоляції, дискримінації, ксенофобії та агресії, створення соціальних бар'єрів, що ускладнюють інтеграцію меншин або вразливих груп.

Таким чином, у кінцевому підсумку, соціальні явища, які позначають концептами «безпека» та «небезпека» є взаємопов'язаними соціальними категоріями та соціальними феноменами. Вони визначають якісно-кількісні характеристики соціальної взаємодії, у тому числі розвиток соціальних інститутів. Тому вони здійснюють вирішальний вплив зокрема, на формування

в соціальних системах правових норм, систем управління, рівня довіри між людьми.

Відчуття безпеки в елементах соціальної системі сприяє передусім її стійкості, впевненості в безпечному майбутньому, а небезпека породжує страх, соціальну напруженість і конфлікти. Це означає, що принципово важливим є пошук та дотримання певного балансу між двома взаємопов'язаними протилежностями, які перебувають у єдності та боротьбі: безпекою та небезпекою.

Якщо розглядати цей баланс у контексті соціальної взаємодії, то важливими є зокрема, наступні заходи, які мають розробляти та практично реалізовувати елементи європейської архітектури безпеки, як соціальної системи (передусім її владні інститути):

- розвиток культури безпеки в усіх елементах соціальної системи (йдеться про підвищення рівня їх обізнаності про небезпеки, шляхи, засоби і способи адекватного реагування на них, а також про формування культури споживання інформації, щоб уникати маніпуляцій);
- розбудова ефективних інститутів безпеки (збройних сил, правоохоронної системи, спеціальних служб тощо);
- збереження балансу між свободою та державним контролем (оскільки надмірна свобода без захисту може спричинити хаос, а надмірний контроль руйнує демократичні цінності, тому політика безпеки не повинна передбачати надмірне обмеження прав і свобод громадян);
- постійне підвищення рівня довіри через відкритий діалог із суспільством та демократичні процедури і процеси.

Варто акцентувати увагу на тому, що при розробці та реалізації цих та інших заходів, спрямованих на пошук та дотримання певного балансу в соціальній системі між двома взаємопов'язаними протилежностями, які перебувають у єдності та боротьбі: безпекою та небезпекою, фізичні, біологічні та соціальні явища, які їх породжують, мають розглядатися як такі, що мають об'єктивно-суб'єктивну природу (вимір).

Не менш важливим є й врахування змісту та взаємозв'язку тих чи інших соціальних конструктів та можливих причин і наслідків різкого зростання соціальної ентропії в умовах криз. Те, що для соціальної системи вказані явища, мають об'єктивно-суб'єктивну природу (вимір) зумовлено низкою чинників.

По-перше, людина спроможна виявляти та оцінювати явища, які вона позначає концептами «небезпека» та «безпека», проте для неї, як елемента соціальної системи, визначальними є саме ті явища, які ідентифікуються та оцінюються нею як «небезпеки», а відтак спонукають до певних дій. Тому у даному випадку небезпеки завжди мають об'єктивно-суб'єктивну природу (вимір), оскільки реально існуюче явище може отримати з боку різних людей різні оцінки можливих негативних наслідків його впливу для їх існування. Вказана оцінка зумовлює й відповідне ставлення до явища як небезпеки.

По-друге, вплив одного і того ж явища людина може оцінювати як небезпечний або безпечний. Це залежить зокрема, від її світоглядно-ціннісних орієнтацій, накопиченого досвіду, професійних вподобань тощо. Тому те чи інше фізичне, біологічне або соціальне явище за об'єктивним змістом може бути реальною небезпекою для елемента соціальної системи, але, водночас, має місце суб'єктна форма його оцінювання людиною. В наслідок цього відбувається ототожнення об'єктивного змісту явища із суб'єктною формою його сприйняття, тобто перенесення суб'єктивної оцінки на реальний зміст явище.

В силу тих чи інших причин ця оцінка може й не відповідати об'єктивному змісту явища, який оцінюється як “небезпека” для системи. Саме тому для соціальної системи фізичні, біологічні та соціальні явища, які позначають концептом «небезпека», завжди мають об'єктивно-суб'єктивну природу (вимір). Очевидно, вказана обставина зумовлює можливу неадекватну оцінку реальної безпеки для соціальної системи і, як наслідок, об'єктивно-суб'єктивну природу «безпеки».

По-третє, оскільки «механізмом запуску» небезпек для соціальної системи є результати її взаємодії із зовнішнім середовищем, з яким вона обмінюється енергією, речовиною та інформацією, то в таких системах, де мають місце управлінські процеси, каталізатором небезпек можуть бути і наслідки рішень, неадекватних поточній ситуації щодо вказаної взаємодії. Соціальні системи завжди діють виходячи власних, суб'єктивних за природою уявлень про небезпеку їх існуванню. Це зумовлює необхідність розгляду концептів «небезпека» та «небезпеки», як наукової та водночас як управлінської категорії, які відображають властивості, особливості та закономірності розвитку соціальних систем.

По-четверте, при розробці та реалізації заходів, метою яких є пошук та дотримання прийнятного балансу між безпекою та небезпекою принципово важливим є також врахування ролі, змісту та взаємозв'язку різних соціальних конструктів, яким належить визначальна роль у соціальній взаємодії, оскільки вони, як правило, віддзеркалюють в елементах соціальної системи поточні уявлення наприклад, про: сенс життя, національні цінності та інтереси, демократичні принципи, ринкову економіку та багато інших. Як зазначалося у попередньому підрозділі, соціальні конструкти виникають виняткового в силу того, що люди згодні діяти так, ніби ці явища існують, або згодні дотримуватись певних правил поведінки.

Роль соціальних конструктів та соціальної ентропії у забезпеченні безпеки. Як зазначають П. Бергер та Т. Лукман, індивіди завжди мають знання у вигляді суб'єктивних уявлень і вважають їх реальними, вони не переймаються питаннями, що для них «реально», оскільки вважають «свою реальність» «знаннями», тому люди в різних суспільствах (соціальних системах) вважають самі по собі зрозумілі їм абсолютно різні «реальності» [39]. Через це осмислення індивідами одних і тих же соціальних явищ, а відтак і змін в соціальних системах, може бути досить різним в різних системах. Це повною мірою стосується й європейської архітектури безпеки, як соціальної

системи. Вказане осмислення залежить від ідеології, управлінської культури, світоглядно-ціннісних орієнтацій тощо.

Важливо також акцентувати увагу на тому, що сутність соціального буття, на відміну від біологічного чи фізичного, як зазначав свого часу М. Вебер, полягає у наявності в соціальному бутті певного сенсу, який також є соціальним конструктом [40]. Не розуміючи сенсу своїх дій людина діє як тварина чи механізм. Коли ж людина обмежена певною раціоналістичною ідеологією, то вона існує у символічному просторі соціального світу. Тому та чи інша реальність конструюється суспільством і соціальні конструкти є продуктом його розвитку.

Соціальні конструкти завжди штучні, проте їх сприйняття масами дозволяє перебудовувати реальність реагуючи на небезпеки (реальні або уявні) своїй безпеці. Оскільки знання людей про оточуючий їх соціальний світ є результатом їх домовленостей, то, в кінцевому підсумку, будь-які соціальні конструкти є для них частиною об'єктивної реальності. Іншими словами, соціальний конструкт є певною ідеєю, яка сприймається як очевидна тими, хто приймає її. Водночас вона залишається штучно створеним культурним артефактом, що належить певній культурі або спільноті. Тому людина завжди виявляє вибірковість по відношенню до тих чи інших соціальних конструктів (приймає одні, а інші не сприймає як істину).

Викладене вище повною мірою стосується й соціальних конструктів, які утворюють методологічну основу вирішення проблеми пошуку та дотримання прийнятного балансу між безпекою та небезпекою у контексті соціальної взаємодії. Це означає, що, оскільки соціальні конструкти є штучно створеними культурними артефактами, що належать певній соціальній спільноті, то при прийнятті рішень щодо заходів, метою яких є пошук та дотримання вказаного балансу, як правило, домінує «принцип політичної доцільності», а не наукові підходи при виявленні та оцінюванні явищ, які позначають концептами «небезпека» та «безпека».

Не викликає сумніву й важливість виявлення та врахування можливих причин та наслідків різкого зростання соціальної ентропії в умовах криз при розробці та реалізації заходів для забезпечення прийнятного балансу між безпекою та небезпекою у контексті соціальної взаємодії.

Як відомо, у фізиці ентропія є мірою хаосу та неупорядкованості. В соціології та теорії управління термін «соціальна ентропія» використовують для характеристики ступеня дезорганізації соціальних систем у процесі поступового накопичення нестабільності та невизначеності в організаційно-функціональних структурах. Це призводить до кризових явищ (ослаблення контролю, втрати довіри між інститутами та громадянами тощо).

Водночас, будь-які кризові явища в соціальних системах, які зумовлені перманентними якісно-кількісними змінами в них, є об'єктивною реальністю. Вказані зміни, як правило, супроводжуються зростанням соціальної ентропії. Це досить чітко проявляється, коли кризові явища в соціальній системі набули ознак системної кризи. Тому суспільство, як дисипативна система, має адекватно реагувати на небезпеку різкого зростання соціальної ентропії.

Визначальними ознаками та характеристиками соціальної ентропії передусім є:

- зниження довіри до держави та суспільних інститутів;
- фрагментація суспільства (посилення поділів за етнічними, релігійними, соціально-економічними та ідеологічними ознаками);
- ескалація конфліктів (локальних, регіональних, національних);
- нестабільність політичних систем;
- деградація моральних та правових норм.

При цьому чим вища соціальна ентропія, тим менш передбачуваним стає розвиток суспільства, а державні інститути можуть втрачати здатність ефективно виконувати свої функції.

Таким чином, різке зростання соціальної ентропії є індикатором зростання нестабільності суспільства, посилює рівень небезпек, пов'язаних з політичними та соціально-економічними кризами. У кінцевому підсумку це

призводить до того, що, наприклад, європейська архітектура, як соціальна система, втрачає здатність ефективно реагувати на зовнішні та внутрішні небезпеки.

Для зменшення соціальної ентропії необхідне адекватне реагування з боку політиків та відповідних органів управління на фактори, які призводять до її різкого зростання. Йдеться передусім про наступні фактори:

- політична нестабільність та криза легітимності, оскільки коли політичні системи стають неефективними, а громадяни втрачають довіру до них, відбувається ерозія легітимності владних інститутів, а основними причинами є: популізм, демагогія, авторитарні тенденції, політичні кризи, державні перевороти;

- економічні дисбаланс та зростання нерівності, оскільки соціальна ентропія практично завжди зростає в умовах економічної нестабільності, основні причинами якої є: нерівномірний розподіл ресурсів; безробіття та відсутність економічних перспектив;

- залежність від зовнішніх ринків;

- маніпуляція суспільною свідомістю, оскільки вона посилює хаос та розкол у суспільстві, а основними її ознаками є: фейкові новини та дезінформація, а також «інформаційні бульбашки», коли алгоритми соціальних мереж створюють закриті інформаційні середовища, в яких люди бачать лише ту інформацію, яка підтверджує їхні погляди;

- формування радикальних груп, які не здатні до компромісу, що призводить до досить жорстких деструктивних конфліктів;

- криза ідентичності, оскільки сучасний світ перебуває у стані трансформаційних змін в культурній та соціальній сфері, основними ознаками яких, зокрема є: втрата традиційних соціальних ролей та цінностей (трансформації сімейної моделі, секуляризація, розмиття національної та культурної ідентичності);

- масові міграційні процеси, які часто призводять до культурних конфліктів між корінним населенням та мігрантами;

- кардинальна зміна стилю життя та пріоритетів (вплив технологій змінює соціальні зв'язки, що може спричиняти відчуження та самотність).

Таким чином, якщо соціальна ентропія, яка є об'єктивним явищем зумовленим розвитком соціальних систем не контролюється, вона може призвести до досить тяжких наслідків передусім:

- політичного хаосу та розпаду соціальних систем, передусім держав;
- розколу суспільства за релігійними, етнічними чи ідеологічними лініями і, як наслідок до громадянської війни;
- економічного краху;
- деградації громадянських прав, оскільки у таких умовах, як правило, виникають анархія та диктатури.

Викладене вище дозволяє дійти загального висновку, що для зменшення рівня соціальної ентропії, необхідні комплексні заходи спрямовані передусім на:

- зміцнення довіри до інститутів влади в соціальній системі;
- забезпечення економічної стабільності та соціальної рівності;
- створення належного контролю за інформаційним простором, який би, зокрема, забезпечив баланс між свободою слова та інформаційною безпекою;
- формування стійкої соціальної (національної) ідентичності.

В кінцевому підсумку, вказані заходи мають розроблятися та реалізовуватися у контексті підтримки генеральної мотивації (сенсу) життя індивідів, як елементів певної соціальної системи. Динаміка ж суспільства в якому відсутнє належне реагування на зростання соціальної ентропії має тенденцію до розсіяння його духовних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів внаслідок нелінійного зростання локальних хаотичних процесів [41, с. 103].

Таким чином, доходимо наступних висновків.

1. Сукупність небезпек для безпеки людини (фізичного, біологічного та соціального характеру) досить значна та зумовлена багатьма факторами. Ці небезпеки можуть виникати спонтанно, неочікувано, у різних місцях та

формах, зокрема опосередковуючись діями людини. При цьому безпека та небезпека є визначальними факторами та феноменами соціальної взаємодії, оскільки впливають на поведінку людей, суспільні відносини, політичні процеси та економічну стабільність. Взаємозв'язок цих феноменів із соціальною взаємодією проявляється у різних сферах: від міжособистісних відносин до глобальної політики, а їх мінливість потребує постійного вжиття відповідних заходів, у тому числі пов'язаних з виявленням, оцінюванням, прогнозуванням, мінімізацією негативних для безпеки людини наслідків фізичних, біологічних та соціальних явищ.

2. Оскільки безпека та небезпека є взаємопов'язаними соціальними феноменами та управлінськими категоріями, які визначають характер соціальної взаємодії, вони не існують окремо один від одного. Небезпека створює передумови для розвитку механізмів безпеки, а накопичення небезпек у соціальній системі може призводити до криз, які стимулюють її трансформацію. При цьому використання підходів, які не враховують діалектичну природу, динамічний характер, системний характер впливу фізичних, біологічних і соціальних явищ, які позначають термінами «безпека» та «небезпека», ускладнює розробку ефективних стратегій забезпечення безпеки цих систем.

3. Діалектичне осмислення безпеки та небезпеки, дозволяє розглядати їх не лише як об'єктивні фактори, а й як соціальні конструкти, які мають суб'єктивну природу та зумовлюють соціальні взаємодії, а природні катаклізми, техногенні катастрофи, епідемії та соціальні кризи розширюють коло небезпек для соціальних систем, що вимагає розробки адаптивних підходів для реагування на ці небезпеки. При цьому суб'єктивне сприйняття небезпек може не відповідати їхньому реальному змісту, передусім тому, що соціальні конструкти відіграють ключову роль у формуванні суспільного уявлення про безпеку та небезпеку, що може призвести до неадекватних управлінських рішень. Важливим у даному випадку є й врахування можливого

різкого зростання соціальної ентропії, яка призводить до суспільної дестабілізації.

4. Безпека європейської архітектури безпеки, як соціальної системи залежить від особливостей соціальної взаємодії її елементів та її здатності адаптуватися до нових умов, а баланс між безпекою та небезпекою є визначальним фактором стійкості вказаної архітектури. Це має враховуватися при розробці управлінських стратегій пріоритетами яких мають бути зокрема, розвиток культури безпеки, створення ефективних інститутів безпеки, збереження балансу між свободою та державним контролем, формування механізмів запобігання кризовим явищам, підвищення рівня довіри у суспільстві, як важливого чинника соціальної стабільності.

1.3. Діалектичний взаємозв'язок змісту концептів «безпека» та «небезпека»

Класичні підходи щодо розкриття змісту безпеки та небезпеки в основному базуються на ідеях запобігання небезпекам та створення механізмів щодо їхньої нейтралізації. При цьому терміни «безпеки» та «небезпеки» використовуються у різних значеннях та значною мірою корелюють з інтерпретацією їх визначень у нормативних документах.

Водночас, навіть поверховий аналіз дозволяє дійти висновку, що вказані визначення, як правило, статичні, тобто не враховують діалектичної природи, взаємозв'язку та багатогранності проявів тих чи інших факторів у реальному світі явищ, які є причинами небезпек для людини та систем різної природи. Як наслідок, це призводить до ігнорування особливостей та закономірностей виникнення та розвитку явищ, які позначають термінами (поняттями) «небезпека» та «безпека». Через це виникають суттєві труднощі у процесі пошуку та реалізації адекватних рішень щодо реагування на вказані явища, робить їх неефективними та фрагментарними, передусім у соціальних систем, де суб'єктивність сприйняття та латентність соціальних явищ, ускладнюють їх прогнозування та контроль.

Загальновідомо, що діалектичний підхід є потужним методологічним засобом, який дозволяє глибше зрозуміти сутність розвитку (функціонування) систем різної природи, у тому числі соціальних, а відтак і безпековий вимір особливостей та закономірностей вказаного розвитку, що дозволяє значною мірою усунути вказані труднощі. Використання діалектичного підходу у науково-практичній площині дозволяє поєднати емпіричний рівень аналізу факторів, які породжують безпеки та небезпеки із теоретичним осмисленням їхньої сутності, оскільки поверхневий аналіз вказаних факторів без розкриття їхньої сутності та діалектичної взаємозумовленості, не дозволяє виявити причини та закономірності виникнення та розвитку явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека».

Таким чином, вирішення проблеми розкриття сутності та можливостей діалектичного підходу при з'ясуванні змісту та діалектичної взаємозумовленості явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека» є актуальним науковим завданням. Варто також зазначити, що використання можливостей діалектичного підходу дозволяє закласти підвалини нового підходу до аналізу взаємодії факторів різної природи, які породжують безпеки та небезпеки як динамічного процесу, що дозволить розширити методологічну базу дослідження комплексної проблеми забезпечення безпеки функціонування соціальних систем, у тому числі архітектури європейської безпеки.

Як ми зазначали у попередній підрозділах, безпека та небезпека є фундаментальними, багатоаспектними та складними для однозначного визначення категоріями і соціальними феноменами. Водночас з'ясування їх сутності дозволяє розкрити особливості та закономірності функціонування, розвитку та взаємодії систем різної природи. Так, у соціальних системах вони зокрема, визначають характер та динаміку соціальних процесів, структурну стабільність суспільства, умови життєдіяльності людини, розвиток цих систем в цілому. Тому у сучасному науковому дискурсі терміни «безпеки» та «небезпеки» використовуються досить часто у різних значеннях.

Наприклад, у роботах [42;43] вони розглядають як певний стан системи, що визначає її стійкість до небезпек.

У дослідженнях [2;26] ці терміни досліджуються у контексті деякого процесу у межах якого суспільство реалізує різноманітні заходи щодо реагування на небезпеки людині, суспільству та державі.

В деяких роботах, наприклад в [29;39], терміни «безпеки» та «небезпеки» розглядаються як певний «соціальний конструкт», який формується внаслідок сучасних соціальних взаємодій та трансформацій.

Досить значним є коло наукових робіт, у яких використовуються похідні поняття утворені з використанням термінів «безпека» та «небезпека», таких наприклад, як «воєнна безпека», «економічна безпека», «політична безпека» [2;27;44;45]. В цих роботах розглядаються різноманітні засоби та способи виявлення та аналізу небезпек та реагування у відповідній сфері життєдіяльності суспільства та держави.

Є також низка робіт, у яких досліджується сутність та діалектична взаємозумовленість явищ, які породжують небезпеки та безпеки в сучасному світі [1;46-48].

Виконаний нами аналіз наведених та інших праць по вказаній проблематиці дозволив дійти однозначного висновку, що у науково-практичній діяльності як правило, використовуються нормативні поняття безпеки та небезпеки, які, не відображають їхньої динамічної природи та амбівалентності. Проблема полягає у тому, як адаптувати ці терміни до наукового аналізу, щоб уникнути спрощення та забезпечити цілісне розуміння сутності та діалектичної взаємозумовленості феноменів «безпека» та «небезпека».

З іншого боку, залишається недостатньо розкрита діалектична взаємозумовленість явищ різної природи, які позначають термінами «безпека» та «небезпека», а поверхневий аналіз вказаних явищ без розуміння їхньої сутності не дозволяє виявити справжні причини та закономірності їх розвитку. Через це виникають суттєві труднощі при дослідженні та вирішенні

практичних питань пов'язаних безпековою складовою діяльності суспільства та його інститутів. Важливою передумовою подолання цих труднощів є подальше розкриття сутності та діалектичного взаємозв'язку явищ, що породжують феномени «безпека» та «небезпека».

Розкриття сутності та можливостей діалектичного підходу до розкриття змісту та взаємозумовленості явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека», дозволяє осмислити безпековий вимір закономірностей розвитку та функціонування систем різної природи, а його практичне використання - поєднувати емпіричний рівень аналізу цих явищ із теоретичним осмисленням їхньої сутності. Для вирішення цього завдання передусім необхідно розкрити роль категорій «сутність» та «явище» при діалектичному підході щодо дослідженні феноменів «безпека» та «небезпека».

Роль категорій «сутність» та «явище» при діалектичному підході дослідження феноменів «безпека» та «небезпека». Поняття «сутність» належить до філософських категорій. Воно виражає головне, основне, визначальне в предметі, таке що зумовлене глибинними, необхідними, внутрішніми зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення [36:37;49].

Як відомо, всі предмети (об'єкти, процеси) постійно змінюються у просторі і часі відповідно до загальних законів розвитку матеріального світу. Тому сутність предмету також змінюється та розвиватися відповідно до згаданих законів. Це дозволяє під сутністю розуміти невід'ємну якість предмету, без якої його неможливо осмислити. Сутність предмета виражається в його визначенні.

Поняття «явище» також належить до філософських категорій. Його використовують «для позначення зовнішніх властивостей та виявів предметів, що пізнаються на чуттєвому рівні» [36:37;49]. Категорії «сутність» та «явище» взаємопов'язані, тому, як і сутність, явище може змінюватися, розвиватися. Проте єдність цих категорій не означає їхнього збігу (тотожності).

Це зумовлено тим, що сутність тих чи інших предметів завжди «ховається» за явищами, оскільки пов'язана з їх внутрішнім змістом, який прихований від безпосереднього сприйняття. Тому у діалектичному матеріалізмі сутність і явище розглядають у діалектичній єдності. Вони є етапами пізнання предметів матеріального світу у процесі яких те чи інше явище відображає певну сторону (якості, властивості) сутності предмету.

В теорії систем реально існуючі системи поділяють на фізичні, біологічні та соціальні [50]. Різні аспекти функціонування цих систем відображають різноманітні явища, які зумовлені певними законами (закономірностями). Ці явища дозволяють виявити чи інші якості та властивості сутності вказаних систем, як певного цілісного утворення.

При цьому різні аспекти функціонування фізичних систем відображають фізичні явища, які зумовлені фізичними законами. Різні аспекти функціонування біологічних системах відображають біологічні явища. Вони зумовлені як фізичними, так і біологічними законами, що описують статистично вірогідні закономірності, які відбуваються з тілами (організмами) живої природи. Серед цих законів, зокрема закон незворотності еволюційних процесів, закон нерівномірності еволюційного розвитку, закон стрибкоподібного характеру еволюції.

Особливе місце серед законів належить біогеохімічним законам, які вивів В.Вернадський [51], зокрема, що еволюція видів повинна йти в напрямку, що збільшує прояв біогенної міграції атомів в біосфері, а відтак в ній право на життя отримують тільки види, необхідні самій біосфері для виконання певних функцій і посилення тим самим біогенної міграції хімічних елементів.

Різні аспекти функціонування соціальних систем відображають соціальні явища. Вони зумовлені соціальними законами, що описують закономірності, які проявляються у процесі взаємодії соціальних систем та їх елементів. Водночас, як ми зазначали у попередньому підрозділі, при дослідженні цих систем необхідно також врахувати фізичні та біологічні закони, що ускладнює вирішення проблеми забезпечення безпеки цих систем. Проте окремої уваги

заслужують передусім соціальні явища, тобто ті, які відображають функціонування соціальних систем. В соціології під ними розуміють «усе те в соціальній дійсності, що виявляє себе, розкриває зовнішні, безпосередньо дані форми свого існування; елементи соціальної реальності, яким притаманна вся повнота соціальних властивостей та ознак, універсальні об'єктивні характеристики соціального світу, соціальних об'єктів» [52, стр. 334-335].

Таким чином, в межах діалектичного підходу досліджуючи феномени «безпека» та «небезпека», під сутністю необхідно розуміти внутрішню, глибинну, відносно приховану та стійку сторону об'єкта (процесу), наявні або можливі наслідки функціонування якого (дія), інтерпретуються як безпека чи небезпека стосовно цього або іншого об'єкта (процесу). Тому вказана сутність пізнається тільки на рівні абстрактного мислення й співмірна з такими категоріями як «загальне», «закон».

Водночас, під явищем необхідно розуміти категорію, яка відображає зовнішні, більш змінні та очевидні характеристики об'єкта (процесу), тому воно чуттєво сприймається, на відміну від його сутності. Це означає, що пізнати (розкрити) сутність об'єкта (процесу), можна тільки через явища, які відображають різні аспекти функціонування тих чи інших систем.

Особливість використання в діалектичному підході термінів «поняття» і «концепт» при розкритті змісту феноменів «безпека» та «небезпека». У нормативній літературі терміни «безпека» та «небезпека» розглядаються (використовується) як поняття. Це можна пояснити тим, що поняття, як правило, передбачає мінімізацію будь-якої суб'єктивності та варіативності, що важливо при вирішенні тих чи інших практичних завдань, зокрема управлінських [36]. Тому зміст поняття є статичним і нормативним. Це не дозволяє у науковому сенсі відобразити повною мірою у його змісті істотні властивості, зв'язки, відношення, суперечності, тенденції розвитку об'єктів (процесів) реального світу, наслідком яких є те чи інше явище. Тому при наукових дослідженнях явищ, які інтерпретують як «небезпеку» чи «безпеку», доцільним є вживання терміну «концепт».

Дійсно, як ми вже зазначали, ті чи інші явища відображають не тільки очевидні властивості систем. Досить часто, й особливо в соціальних системах, вони відображають більш глибинні властивості системи, зв'язок яких з даним явищем не піддається безпосередньому спостереженню, тобто має латентний характер. Чільне місце серед них посідають і явища, які позначають термінами «небезпека» та «безпека», тому розкриття сутності цих явищ не є тривіальним завданням.

Це обумовлено низкою факторів зокрема:

взаємозумовленістю функціонування, еволюції та безпеки фізичних, біологічних та соціальних систем;

системним характером зростання інтенсивності небезпек щодо буття (існування) систем;

геополітичними, геоекономічними та соціокультурними трансформаціями, які породжують ті чи інші небезпеки в соціальних системах.

Тому при наукових дослідженнях явищ, які пов'язані з вирішенням комплексної проблеми забезпечення безпеки соціальних систем, особливо важливим є вживання саме терміну «концепт» [36].

Як правило, вказані явища відображають різні аспекти функціонування цих систем, породжені конкретним суспільством та існують тому, що люди згодні слідувати певним правилам, виконання яких розглядається як передумова забезпечення їх безпеки. Це означає, що у даному випадку, ці явища є соціальними конструктами, які відображають специфіку усвідомлення, емоційну та варіативну оціночну характеристику динаміки безпечних умов існування людей [39]. Тому саме термін «концепт» дозволяє відобразити у його змісті істотні властивості, зв'язки, відношення, суперечності, тенденції розвитку об'єкту (процесу) реального світу, а відтак передбачає фіксацію ознак і властивостей елементів його пізнання, особливості його функціонування, які відображають ті чи інші явища.

Таким чином, в діалектичному підході при розкритті змісту феноменів «безпека» та «небезпека» для позначення явищ, які відображають специфіку

та варіативну оціночну характеристику розвитку та функціонування фізичних, біологічних та соціальних систем (об'єктів, процесів) та які інтерпретують як безпеку чи небезпеку, необхідно використовувати термін “концепт”. Він має амбівалентну структуру, бо поєднує в собі ціннісну, образну і поняттєву сторони сутності об'єктів, що дозволяє системно розкрити природу явищ, які є причинами безпеки чи небезпеки.

Сутність та системність у контексті діалектики явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека». Питання, як змінюється світ та чи є в цих змінах спрямованість і чим вони зумовлені здавна хвилювали людину.

Так, древньогрецькі філософи розглядали світ як такий, що перебуває у вічному становленні, а саме становлення вважали результатом вселенської роздвоєності світу на протилежні сторони (сухе -вологе, добро -зло тощо), єдність та взаємоперехід яких і є джерелом розвитку світу. Їх уявлення є ядром розуміння діалектики, теоретичні основи якої було викладено в творах Г.Гегеля [37;49].

У подальшому було розроблено діалектико-матеріалістичну концепцію розвитку згідно якої він є вічним нескінченним процесом заміни старого новим на основі внутрішніх джерел саморозвитку матерії [53;54].

Зміст діалектики визначається фундаментальними категоріями: зв'язок, взаємодія, рух, розвиток. Вихідним є твердження, що єдність і цілісність матеріального світу полягає у вічних та універсальних взаємозв'язках, а відтак базисною основою діалектики є принцип зв'язку [37].

Категорія «взаємодія» також має об'єктивний та універсальний характер. Вона відображає процеси взаємовпливу взаємопов'язаних об'єктів, що спричиняє їх взаємну зміну (рух). При цьому діалектико-матеріалістична концепція розвитку акцентує увагу на властивостях розвитку як процесу: спрямованість змін, їх незворотність, спадковість, виникнення нового, що принципово відрізняє розвиток від руху. Тому розвиток також є базовим принципом діалектики.

Таким чином, діалектика як вчення про універсальні зв'язки та розвиток матеріального та духовного світу виділяє і досліджує об'єктивні, необхідні, суттєві, стійкі, внутрішні, повторювані, універсальні зв'язки, тобто закономірні.

При цьому діалектику матеріального світу називають об'єктивною, оскільки зміна та розвиток відбуваються тут незалежно від суб'єкта.

Діалектику духовного світу, яка є похідною від об'єктивної, називають суб'єктивною. Вона вимагає гнучкості та змінності понять свідомості адекватної до змін матеріального світу.

Таким чином, Г.Гегель відкрив, а марксизм переосмислив на матеріалістичній основі три закони діалектики: єдності та боротьби протилежностей; взаємного переходу кількісних та якісних змін; заперечення заперечення [37;49;53;54].

Закон єдності та боротьби протилежностей вказує на внутрішнє джерело саморозвитку світу, відповідаючи на питання, чому розвиваються предмети (об'єкти, явища, процеси) реального світу. Протилежність, суперечність, тотожність, відмінність є його категоріями. Вихідною умовою закону є положення про те, що всі предмети є внутрішньо суперечливими і саме ця суперечність являє собою джерело зміни об'єктів, будь-якого руху та розвитку. У даному випадку, суперечністю називається відношення, яке характеризується єдністю протилежних сторін предмета і постійною боротьбою між ними.

Водночас, суперечність розглядається не тільки як відношення протилежних сторін, а й як процес їх розгортання в предметі, ступенями якого є тотожність, відмінність, протилежність, конфлікт.

Категорія тотожності означає початковий ступінь розвитку суперечності, коли протилежні сторони єдиного в деяких моментах можуть співпадати, взаємопроникати, взаємозумовлюючи одна одну. Поступово вона переходить в стан відмінності, а потім і стан суттєвої відмінності - протилежностей. В цьому стані предмет стає відмінним від предмета, яким він був на стадії

тотожності. На останній стадії розвитку суперечності протилежні сторони переходять в стан конфлікту, тобто відкритої боротьби. Її результатом є розв'язання суперечності через зникнення даного предмета та створення предмета нової якості.

Закон взаємного переходу кількісних та якісних змін описує механізм зміни предметів використовуючи категорії: якість, властивість, кількість, міра, стрибок. У даному випадку під якістю розуміється об'єктивна, цілісна, відносно стійка сукупність ознак, які визначають суть та специфіку предмета.

Категорія якості знаменує собою відносний спокій, стійкість предмета, тому його якість змінюється дискретно, стрибкоподібно. Вона проявляється через властивості, які є способом виявлення певної сторони предмета по відношенню до інших, з якими він вступає у взаємодію. Категорія кількість відображає параметри предмета, які можна виразити числом (величина, вага, розміри, темп руху тощо). Вона проявляє себе як абсолютний неперервний рух, змінність.

Таким чином, специфікою якості є постійність, стійкість, а кількості – абсолютний неперервний рух, змінність. Вказана специфіка є вихідною умовою дії закону взаємного переходу кількісних та якісних змін. Його суть зводиться до того, що кількісні накопичення всередині даної якості, перевищивши міру, з необхідністю викликають якісні зміни, які, в свою чергу, приводять до нових кількісних показників всередині вже нової якості. Після появи нового предмета, його якість надає певний простір для кількісних накопичень, але до певної міри. Мірою є межа, до якої можливі кількісні накопичення без зміни даної якості. При переході межі відбувається стрибок, тобто зміна якості предмета, а в новому предметі процес повторюється.

Закон заперечення заперечення вказує на напрям розвитку предметів реального світу. Суть закону зводиться до того, що розвиток відбувається через поєднання циклічності та поступальності. Його категоріями є: метафізичне заперечення, діалектичне заперечення, заперечення заперечення, тріада, спіралеvidність, спадковість, спрямованість.

У процесі переходу від старого до нового зі «старим» можна вчинити двояко:

знищити його, перервавши перспективу розвитку предмета (метафізичне заперечення);

«зняти» старе в новій якості з утриманням в новому позитивного та цінного зі старого (діалектичне заперечення), тому зберігається зв'язок між новим та старим, спадковість, подальша перспектива розвитку предмета.

Діалектичне заперечення домінує у розвитку предметів, але вказаний процес не зупиняється на ньому. Для завершення дії закону необхідно щоб процес пройшов стадію заперечення заперечення. Воно означає: утримання та синтез позитивного з вихідного пункту та його діалектичного заперечення, коли долається їх однобічність і створюється вища цілісність; повернення начебто до старого, але на новій, більш якісній основі. Заперечення заперечення є новим вихідним пунктом для подальшого розвитку об'єкта.

Крім законів, теорія діалектики включає в себе низку важливих категорій. Вони є об'єктивними за змістом, суб'єктивними за формою і бувають парними та непарними. Основні закони діалектики формулюються тільки через непарні категорії: суперечність, кількість, якість, заперечення тощо. До парних категорій діалектики належать: загальне та одиничне, причина та наслідок, необхідність та випадковість, сутність та явище, зміст та форма, дійсність та можливість. Категорії сутність та явище ми розглядали вище. Разом з тим для розкриття діалектичної сутності явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека» доцільно окреслити зміст таких парних категорій як: причина та наслідок; необхідність та випадковість; можливість та дійсність.

Під причиною розуміється явище, дія якого з необхідністю приводить до виникнення іншого явища, яке називається наслідком. Причина завжди передує наслідку. Вона викликає його, але й наслідок чинить зворотний вплив на причину, оскільки стає причиною іншого наслідку. Матеріальний світ «пронизаний» причинно-наслідковими ланцюгами. Вони складають зміст твердження, що в світі абсолютно все має свою причину (принцип

детермінізму). У межах нашого дослідження це означає, що внаслідок взаємодії фізичних, біологічних та соціальних систем можуть виникати явища, які ми позначаємо концептами «безпека» та «небезпека», тобто ці явища є причинами безпеки чи небезпека для реальних об'єктів (процесів).

Важливим для розкритті сутності явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека», крізь призму безальтернативної лінії розвитку, є також врахування таких парних категорій як: необхідність та випадковість та можливість та дійсність.

Під необхідністю розуміється розвиток явищ, який випливає із внутрішнього стійкого зв'язку об'єктів і має бути неминучим, а випадковість визначає проблематичність та необов'язковість виникнення об'єктів, її неможливо точно передбачити. Випадковість є формою вияву необхідності та її доповненням і може лише прискорювати або сповільнювати необхідний процес.

Під можливістю розуміється об'єктивно існуюча тенденція виникнення об'єкта, яка зумовлена певною закономірністю, а під дійсністю реалізована можливість. При цьому кожна дійсність знову породжує «віяло можливостей», з яких реалізується (стає новою дійсністю) лише одна реальна, яка виявляє закономірну, суттєву тенденцію розвитку даного об'єкта.

Аналіз окресленого змісту діалектичних законів розвитку предметів реального світу, а також парних категорій (необхідність та випадковість; можливість та дійсність), дозволяє дійти наступних висновків методологічного характеру, принципово важливими у науково-практичному сенсі при розкритті сутності та діалектичної взаємозумовленості явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека» при концептуальному осмисленні європейської архітектури безпеки.

По-перше, зміна фізичних, біологічних та соціальних явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека», відбувається по безальтернативній лінії розвитку. Визначальними рисами змін є системність, впорядкованість, закономірність та необхідність, тобто ці зміни є процесом,

що здійснюється за законами логіки та необхідності. Тому у змінах вказаних явищ не може бути панування випадковостей, які визначають необов'язковість виникнення змін, які неможливо передбачити. Ті чи інші випадковості можуть лише прискорювати або сповільнювати необхідний закономірний процес змін.

По-друге, розвиток предметів реального світу здійснюється шляхом його роздвоєння на дві протилежні, але взаємозумовлені сторони, які у загальному випадку, знаходять своє відображення у фізичних, біологічних та соціальних явищах. Ці явища здійснюють позитивний або негативний вплив на розвиток соціальної системи, у тому числі такої як архітектура європейської безпеки. Одні явища породжують небезпеки (перепони, шкоду тощо) для розвитку вказаної архітектури (її структури, взаємодії із середовищем тощо), тобто їх вплив є негативним. Інші явища сприяють створенню належних умов (енергетичних, ресурсних тощо) для вказаної архітектури, тобто їх вплив є позитивним (безпечним).

По-третьє, суперечність між фізичними, біологічними та соціальних явищами, для позначення яких використовують концепти «небезпека» і «безпека», відображає єдність протилежних сторін тенденцій розвитку предмета і постійну боротьбу між ними. Тому ця суперечність є внутрішнім джерелом зміни та розвитку предмета. Це означає, що взаємовідносини між вказаними явищами є джерелом внутрішнього імпульсу змін, які зумовлюють розвиток архітектури європейської безпеки як соціальної системи, тобто перетворення її в іншу.

По-четверте, концепти «небезпека» і «безпека», які використовують для позначення фізичних, біологічних та соціальних явищ, які здійснюють вплив на розвиток предмета, є дихотомічними та підпорядкованими концепту «розвиток». Тому об'єктивний зміст цих концептів детермінований середовищем та обставинами, в яких відбувається розвиток предмета. Ці явища взаємодіють у процесі кількісних та якісних змін явищ, що об'єктивно зумовлює системний характер якісно-кількісних характеристик як

«небезпеки», так і «безпеки» й дозволяє, зокрема, здійснювати їх класифікацію та оцінювання за інтенсивністю, масштабами тощо.

По-н'яте, фізичні, біологічні та соціальні явища, які позначають концептами «безпека» та «небезпека», вирізняються певною якістю, яка є об'єктивною, цілісною, відносно стійкою сукупністю ознак. Ці ознаки визначають суть та специфіку явища та проявляється через властивості, які є способом виявлення певної сторони явища по відношенню до інших, з якими воно вступає у взаємодію.

Кількісні накопичення всередині даної якості до перевищення міри (межі), за якою з необхідністю виникають якісні зміни явищ, породжують безперервний процес зміни інтенсивності впливу цих явищ на якісно-кількісні характеристики як безпеки, так і небезпеки. При переході межі, до якої можуть бути можливими кількісні накопичення в явищах, які позначають концептами «безпека» та «небезпека», відбувається стрибок, тобто зміна якості цих явищ.

Логічним наслідком вказаного стрибка є можлива трансформація («перетікання») «безпеки» у «небезпеку» і, навпаки. У даному випадку проявляється дія закону заперечення заперечення. Тобто у процесі трансформації архітектури європейської безпеки як соціальної системи відбувається утримання та синтез позитивного з вихідного пункту розвитку явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека», та його діалектичне заперечення, коли долається їх однобічність і створюється вища цілісність (у даному випадку архітектури європейської безпеки) на новій, більш якісній основі.

По-шосте, в науково-практичному сенсі при виявленні та оцінюванні явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека», принципово важливим є розкриття причинно-наслідкового зв'язку явищ. Тобто необхідно чітко усвідомлювати, які саме явища здійснюють, або можуть здійснювати, позитивний чи негативний вплив на об'єкт (процес), а відтак є причиною небезпеки чи безпеки. У цьому ж контексті важливими є й відповіді на питання: які явища є неминучими, а які випадковими, а також, які з

потенційних можливостей розвитку є реальними, тобто такими, що уособлюють закономірну та суттєву тенденцію розвитку явища.

Наведені висновки, які ґрунтуються на філософській концепції розвитку, дозволяють значною мірою розкрити діалектичну сутність явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека».

Водночас, сьогодні при визначенні траєкторій безпечного розвитку предметів (об'єктів, процесів) необхідно використовувати й наукові положення інших теорій (концепцій), які досліджують системи, у тому числі такі складні як архітектура європейської безпеки. Йдеться зокрема, про теорію хаосу, яка досліджує системи, динаміка яких залежить від початкових умов, що робить довгострокове прогнозування їх розвитку складним та синергетичним, в межах якої досліджують процеси самоорганізації в системах різної природи у контексті сумісної дії елементів середовища у нерівноважному стані [55]. Тому подальше розкриття діалектичної сутності явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека», стосовно трансформації архітектури європейської безпеки, як соціальної системи потребує додаткових досліджень.

Таким чином, доходимо наступних висновків.

1. Розкрито сутність та можливості використання діалектичного підходу до розкриття змісту взаємозумовлених явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека». З цією метою розкрита роль категорій «сутність» та «явище» та особливості використання термінів «поняття» і «концепт» при дослідженні вказаних явищ, а також виконано системний аналіз їх змісту у контексті діалектики.

2. Застосування діалектичного підходу до розкриття змісту взаємозумовлених явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека» зумовлює необхідність розуміти під категорією «сутність» внутрішню, глибинну, відносно приховану, стійку сторону того чи іншого досліджуваного об'єкта (у даному випадку архітектури європейської безпеки), наслідки функціонування якого, інтерпретуються як безпека чи небезпека, а під явищем

– категорію, яка взаємопов’язана з категорією «сутність» та відображає зовнішні, більш змінні та очевидні його характеристики. В межах вказаного підходу при розкритті змісту явищ, які відображають специфіку та варіативну оціночну характеристику розвитку архітектури європейської безпеки, як соціальної системи та які інтерпретують як безпеку чи небезпеку, необхідно використовувати термін “концепт”.

3. При використанні діалектичного підходу до розкриття змісту взаємозумовлених явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека», необхідно враховувати принципово важливі закономірності зміни та розвитку цих явищ, які були виявлені в результаті системного аналізу сутності вказаних явищ у контексті діалектичних законів. Передусім необхідно враховувати, що: зміна вказаних явищ відбувається по безальтернативній лінії розвитку, який здійснюється шляхом його роздвоєння на протилежні взаємозумовлені сторони, а концепти «небезпека» і «безпека» є дихотомічними, підпорядкованими концепту «розвиток», тому зміст детермінований середовищем розвитку предмета. При цьому явища, які позначають вказаними концептами, вирізняються певною якістю, яка є об’єктивною, цілісною, відносно стійкою сукупністю ознак, які визначають специфіку явища, а при переході межі можливих кількісних накопичень всередині даної якості можлива трансформація «безпеки» у «небезпеку» і, навпаки. Принципово важливим є й виявлення причинно-наслідкового зв’язку явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека».

1.4. Основні фактори впливу на безпеку соціальних систем у контексті сучасних уявлень про її зміст

Першим, хто із системних позицій проаналізував проблеми безпеки і виживання держави, суспільства та окремого індивіда в контексті їх взаємодії, був один із авторів концепції "суспільного договору" англійський філософ-матеріаліст Т.Гоббс.

Як відомо, у цій концепції феномену безпеки належить центральне місце, оскільки головна мета цього договору – уникнення ситуації в суспільстві, яку можна охарактеризувати як "війна всіх проти всіх". На думку Т.Гоббса, страх перед небезпеками об'єднує людей в суспільство, спонукає їх відмовлятися від прагнення до необмеженого самоствердження, а піклуючись про власну безпеку, вони делегують свою свободу абсолютній владі суверена, оскільки в разі вибору свободи безмежного самоствердження можуть залишитися в природному стані дикості, за якого ніхто не зможе їм гарантувати особисту недоторканність і безпеку [56].

Отже, за Т. Гоббсом, особиста безпека досягається у сфері соціального загального, владою і силою абсолютного суверена. Учений був переконаний, що лише тією мірою, якою суверен забезпечує своїм підданим життя і безпеку, можна розраховувати на той чи інший рівень досягнутого за його правління добробуту, тобто заради життя і безпеки можна поступитися добробутом. Забезпечуючи безпеку підданих, держава повинна надавати захист від зовнішніх ворогів і зберігати мир усередині суспільства, і лише на основі дотримання цих двох умов можна підвищувати добробут.

Британський філософ Джон Лок також був прихильником концепції "суспільного договору", але його уявлення про безпеку людини ґрунтувалися на поглядах про природу людини як істоту, яка не наділена від народження свавіллям, потягом до зла чи добра, тобто зла чи добра людина, залежить від впливу зовнішнього середовища, що знання людей та інші її риси визначаються тільки накопиченим досвідом.

Головна теза Дж. Локка полягає в тому, що "суспільний договір" дійсно укладається для забезпечення безпеки, проте, якщо державні інститути перестають гарантувати безпеку або навіть самі стають джерелом небезпеки для громадян, вони повинні мати право та можливість забезпечити свій захист від небезпек, які породжуються діями державних інститутів, і, таким чином, гарантувати собі найважливіші права та свободи, а для здійснення такої можливості цінністю є не стільки безпека, скільки особиста, індивідуальна

свобода, тобто безпека досягається тільки за умов забезпечення прав і свобод громадян (індивідів) [57].

Уявлення Дж. Локка про безпеку знайшло відображення в ліберальних теоріях та практиці західноєвропейської демократії, у яких безпека людини (індивіда) не тільки ототожнюється з безпекою суспільства, а й досягається шляхом застосування певних правових механізмів.

Принципово важливою є й теза Дж. Локка, що народ має право відібрати владу в тих, хто буде нехтувати його інтересами та вручити її іншим, більш гідним довіри. Ця теза набула значної популярності в сучасних соціальних конструктах. Проте варто вказати на логічний парадокс: народ, який одержує право скасовувати владу, може здійснити це право, але це повертає суспільство до стану, який характеризується відсутністю безпеки, тобто стану «війна всіх про всіх», за якого ніхто не зможе їм гарантувати особисту недоторканність і безпеку.

Осмилення уявлень про безпеку є і в гегелівській філософії. Безпеці протистоїть свавілля, стверджує Г. Гегель, тому використовує запропоновану ним же категорію "неправо", під якою розуміє волю, що демонструє свавілля, а його носієм, на його думку, є індивід, відокремлений від загального права [58]. Тобто заперечення загальноновизнаного права передбачає можливість "неправа" як небезпеку людині, суспільству та державі. При цьому аналізуючи проблему безпеки індивіда, держави і майна, Г. Гегель віддає пріоритет безпеці держави, яка гарантує безпеку індивіда і майна, оскільки саме вона [58]:

- має особливий характер цілісності (об'єднує в єдине ціле індивідів, накопичені ними матеріальні та соціальні цінності, у тому числі територію їх проживання);

- визначає функцію забезпечення безпеки вищою, ніж договірну природа утворення держави (захист життя і власності індивідів є необхідною сутністю та сенсом існування держави);

- може вимагати, щоб життя і власність індивідів за необхідності було принесено в жертву загальним інтересам.

Таким чином, на думку Г. Гегеля, життя індивіда і його власність забезпечуються лише безпекою держави, а тому вони можуть бути (якщо виникне необхідність) принесені в жертву задля безпеки держави. Це означає, що найнебезпечнішими є злочини проти безпеки держави, оскільки їх наслідком, зрештою, стане загроза безпеці особи і безпеці майна.

Водночас, Ж.-Ж.Руссо вважав, що громадяни мають залишатися абсолютно вільними й не обмеженими діями держави, оскільки саме народ є носієм й джерелом влади [59].

Досить цікавими є уявлення про взаємозв'язок держави та безпеки у філософії постмодерну.

Так, на думку французького філософа та історика М.Фуко, державна влада – це влада, "очищена" від свавілля, що повсякденно проявляється у стихії людської волі, але таке "очищення" можливе тільки в тому разі, якщо розум здатний обмежити, визначити цю стихію, узяти її під свій контроль [60]. Оскільки в повсякденному житті постійно доводиться стикатися зі свавіллям, то завдання раціонального визначення влади як феномену не виконано, тобто ми до цього часу не знаємо, чим є влада, хоча з її стихією постійно доводиться мати справу, стверджує він. Тому влада є феномен, що виявляється як дія стихії, що поневолила людину, а владні відносини можна виявити тоді, коли є факти опору владі.

Зі свого боку, Ж. Бодрійяр вважав, що сьогодні надбудова визначає базис, а не базис надбудову, тому праця нічого не створює, а обрані народом органи влади насправді нікого не представляють [61]. Сучасну епоху він характеризує як епоху втрати реальності (гіперреальності), останнім bastionом якої є смерть, адже тільки вона не має споживчої вартості. Водночас на смерті базується будь-яка влада і економіка. З огляду на це, на його думку, влада сама здійснює виробництво безпеки, починаючи від воєнної безпеки і закінчуючи страхуванням від нещасного випадку на виробництві. При цьому

в будь-якому разі йдеться фактично про конвертацію смерті, нещасного випадку, хвороби тощо в капіталістичний надприбуток.

Як і М. Фуко, Ж. Бодрійяр убачає в такій еволюції поняття безпеки природний розвиток логічних передумов, що містилися вже в теорії "суспільного договору", де суверен (влада) наділяється правом змусити померти і дозволити жити. Через симетрію з'являється нове право: право змусити жити і дозволити померти. Зазначені зміни пояснюються природною метою влади, яка прагне контролювати життя як таке.

Вказані погляди на природу влади у Ж.Бодрійяра, М.Фуко, а також певною мірою у З.Баумана [30;62;63], зумовлюють й відповідні уявлення про безпеку у представників філософії постмодерна.

На перший погляд, інститути держави спрямовані на захист громадян від різноманітних збитків, ризиків, нещасних випадків, безробіття тощо, тобто сфера гарантій індивідуальної безпеки максимально розширюється. Але водночас розширюється і сфера контролю та можливостей влади, зумовлених її, так би мовити, "турботою" про безпеку людини. Унаслідок цього така турбота державної влади про безпеку громадян може стати реальною небезпекою для них самих, особливо коли виникають передумови порушення чинного законодавства у сфері прав і свобод громадян. За певних умов, правові, інформаційні та інші заходи державної влади щодо забезпечення безпеки громадян, можуть насправді стати небезпекою для них.

З цим важко не погодитися. Це одна з причин, чому з боку філософів, соціологів, економістів та інших науковців активізуються спроби подальшого з'ясування сутності феномену "безпека", аналізу факторів, які впливають на безпеку соціальних систем та операціоналізації пов'язаних з ним понять (національна безпека, безпека людини, політична безпека тощо) у контексті пошуку шляхів безпечного розвитку цих систем [2;3;64;65].

Сьогодні сучасне наукове знання про безпеку соціальних систем включає певні взаємопов'язані уявлення про неї у межах технічних, юридичних, воєнних, політичних, соціальних та інших наук. При цьому

зусилля вчених концентруються у площині збереження та подальшого розвитку системи базисних цінностей суспільства як структурного рівня (цінності типу: "справедливість", "виживання", "свобода", "права людини", "добробут" тощо), так і функціонального рівнів. Тому сучасні уявлення про безпеку соціальних систем ґрунтуються на тому, що це досить складне явище. Воно відображає певні теоретичні уявлення про взаємовідносини індивіда, суспільства та соціальних інститутів, акумулює в собі наслідки їхньої практичної багатогранної життєдіяльності, накопичений історичний досвід, уподобання і культуру кожної людини (індивіда), суспільства, держави, земної цивілізації тощо.

Значною мірою через об'єктивно-гносеологічну природу причин та динаміки соціального явища, яке визначають концептом "безпека", в останні десятиліття для вирішення комплексної проблеми забезпечення безпеки соціальних систем почали залучати основні напрацювання отримані у теорії нелінійних процесів й теорії хаосу, а також синергетичну термінологію. Це сприяє розумінню спонтанності й непередбачуваності небезпек, як наслідків взаємодії процесів соціальної й природної самоорганізації соціальних систем, а відтак і їх безпеки. Зокрема, синергетичний характер політичної безпеки полягає у тому, що вона є наслідком взаємодії системи інститутів політичної, економічної, соціальної та гуманітарної сфер життєдіяльності людини, суспільства, держави та міжнародних інститутів [2-4;65-67].

За певних умов це дає змогу створити системний ефект стійкого міжнародного та національного суспільного розвитку. Тому в сучасних умовах безпека має розглядатися як специфічна властивість соціальних систем і як комплексний критерій оцінки їх якості та цілісності, який характеризує динаміку її розвитку. З огляду на це досить часто як основу для розкриття змісту поняття "безпека" пропонується розглядати її як певний стан соціальної системи, досягнутий у результаті запобігання завданню шкоди її розвитку.

Наприклад, Статут ООН визначив як одну із головних цілей створення та діяльності цієї організації об'єднання зусиль міжнародного співтовариства

для підтримки безпеки, а країни-учасники ОБСЄ в ст. 5 Заключного акта від 1 серпня 1975 р. зобов'язалися утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити ситуацію до такої міри, що зроблять марними ці зусилля. Тобто в цьому разі під безпекою розуміється деяка якість міжнародних відносин, яка ставиться у залежність від того чи іншого рівня міждержавних правовідносин. Це дає підстави стверджувати, що і в цьому випадку безпека розглядається як своєрідна інтегральна характеристика соціальної системи, яка залежить від багатьох чинників і характеризує той чи інший її стан. У такому разі досягнення бажаного для системи стану визначає головну мету її функціонування та розвитку, а також передумови і спосіб її існування під впливом тих чи інших факторів.

З іншого боку, як ми зазначали у попередньому підрозділі, безпечний і сталий розвиток соціальної системи можна розглядати як форму буття, яка може бути охарактеризована такими категоріями як якість, кількість та структура. Головна особливість останньої полягає у цілісності та якісній відмінності від її елементів. Тому зміна структури завжди пов'язана зі зміною якості, і навпаки. З огляду на це, варто погодитися з американським політологом А. Уолферсом на думку якого, безпека в об'єктивному плані передбачає відсутність загроз набутим цінностям (цінностями в цьому разі є структура та якісні характеристики соціальної системи), а в суб'єктивному – відсутність страху, що цим цінностям буде завдано шкоди, що їх буде піддано руйнації [68].

Іншими словами, накопичена суспільством система цінностей є фундаментальним фактором, який має враховуватися при розкритті сутності безпеки соціальних систем, оскільки він значною мірою обумовлює вибір механізмів забезпечення безпеки накопиченим цінностям. Тобто в цьому разі феномен "безпека" інтерпретується й безпосередньо пов'язується із суб'єктивними за природою оцінками характеру й масштабів небезпек цінностям суспільства, які характерні для конкретно-історичного моменту його розвитку.

Очевидно, що соціальні системи розвиваються в середовищі, параметри якого формуються та постійно змінюються через вплив різноманітних та часто взаємопов'язаних і взаємозумовлених факторів, які, зрештою, зумовлюють деякий інтегральний рівень небезпек їх життєдіяльності. Очевидно також, що досягнутий рівень їхньої безпеки залежить від наявних та перспективних можливостей соціальних систем, ефективності заходів щодо їх реалізації під час прогнозування, виявлення, нейтралізації чи зниження інтегрального рівня небезпек системі, які зумовлені певною сукупністю факторів (явищами, подіями, процесами тощо). Водночас, переважна більшість фахівців у сфері безпеки вважають, що сьогодні основними факторами, які справляють визначальний вплив на безпечний розвиток соціальної системи, є:

- стійка тенденція до зростання ролі екологічних факторів у житті людства;
- зростання усвідомлення економічної суті та природи проблем, які накопичилися в біосфері та вимагають для успішного розв'язання спільних зусиль світового співтовариства, а отже, і певного рівня співробітництва в системі міжнародних відносин;
- необхідність подальшого пізнання та врахування під час розробки стратегії безпечного розвитку суспільства еволюційних законів функціонування й розвитку природи та суспільства;
- вибір такої стратегії національного розвитку, за якої досягається гармонізація екологічних, соціальних, економічних, політичних та гуманітарних взаємовідносин і співвідношень;
- усебічне врахування не тільки культурно-історичних особливостей національного розвитку, а й основних параметрів, складових і характеристик міжнародної безпеки, вплив яких часто є вирішальним під час розв'язання проблем забезпечення національної безпеки (тобто врахування реалій суперечливого, але досить взаємозалежного розвитку країн світу);
- суперечливість, взаємозалежність та тенденція до зростання динаміки змін загальнолюдських, національних, класових, групових та особистісних

інтересів, а в деяких випадках – і ціннісних орієнтацій, які отримують дедалі більший вияв на державному, регіональному та глобальному рівнях міжнародних відносин [2;3;5;69].

Отже, згідно сучасних уявлень безпека соціальних систем є суспільною потребою. Тому визначальною передумовою забезпечення їх безпеки має бути пошук суспільної злагоди щодо вирішення тих чи інших принципових питань розвитку цих систем, зокрема щодо основних напрямів суспільно-політичних та соціально-економічних реформ.

Водночас, реформи, незважаючи на об'єктивну необхідність їх проведення, зазвичай супроводжуються низкою криз (кризових явищ, ситуацій). Вони значною мірою руйнують усталенні традиційні цінності та ідеологічно-світоглядні уявлення про безпеку життєдіяльності як на рівні окремого індивіда, так і суспільства загалом. Вказані цінності та уявлення функціонують на рівні соціальних взаємодій і поведінки окремих індивідів, а в сучасних умовах глобалізації з'являється й вагомий міжнародний вплив.

Дуже важливим є й те, що часто відсутність національної злагоди щодо основних напрямів суспільно-політичних та соціально-економічних змін суспільства є наслідком наявності серед різних соціальних груп і в провладній еліті найрізноманітніших та діаметрально протилежних уявлень як щодо сутності феномену "безпека" та її складових, так і факторів, які здійснюють вплив на безпеку соціальних систем у конкретний період їх історичного розвитку. Це призводить, зокрема, до суспільно-політичної нестабільності, зростання корупції, виникнення етнічних і регіональних конфліктів та зрештою до зниження ефективності використання наявних можливостей для забезпечення безпечного розвитку людини (індивіда), суспільства та держави [3;70;71].

Таким чином, доходимо наступних висновків.

1.Сучасне наукове знання про безпеку соціальних систем значною мірою сформувалося під впливом представників філософії постмодерна, а зусилля вчених концентруються у площині збереження та подальшого

розвитку базисних цінностей суспільства структурного рівня (цінності типу: "справедливість", "виживання", "свобода", "права людини" тощо) та функціонального рівнів. Тому вказане знання відображає певні теоретичні уявлення про взаємовідносини індивіда, суспільства та соціальних інститутів, акумулює в собі наслідки їхньої життєдіяльності, накопичений досвід, уподобання і культуру кожної людини, суспільства, держави тощо.

2. В останні десятиліття для вирішення проблеми забезпечення безпеки соціальних систем почали залучати основні напрацювання отримані у теорії нелінійних процесів й теорії хаосу, а також синергетичну термінологію. При цьому вважається, що основними факторами, які справляють визначальний вплив на безпечний розвиток соціальної системи, є зокрема: стійка тенденція до зростання ролі екологічних факторів; необхідність врахування еволюційних законів розвитку природи та суспільства; врахування основних параметрів, складових і характеристик міжнародної безпеки; зростання динаміки змін загальнолюдських, національних, класових, групових та особистісних інтересів.

Висновки до розділу 1

1. Показано, що сьогодні безпека розглядається як інтегральна характеристика соціальної системи, а досягнення її бажаного рівня визначає мету функціонування, розвитку, передумови і спосіб її існування. Феномен "безпеки" часто інтерпретується й безпосередньо пов'язується із суб'єктивними оцінками характеру й масштабів небезпек накопиченим цінностям суспільства, а її рівень залежить від спроможності соціальної системи знижувати інтегральний рівень небезпек системі, який зумовлений різними факторами, зокрема суспільної злагоди щодо основних напрямів суспільно-політичних та соціально-економічних реформ.

2. З'ясовано, що сучасні уявлення про безпеку соціальних систем передбачають необхідність врахування різних характеристик її буття, що

зумовлює різні інтерпретації її змісту, зокрема, як результат специфічної діяльності державних інститутів та певний стан системи. Тому важливим є соціальний контекст виміру безпеки соціальної системи, як можливість її адекватної реакції на фактори, які породжують дисбаланс в соціальній взаємодії її структурних елементів.

3. Окреслено три основні підходи, які використовують при розкритті сутності природи концепту «безпека»: концептуальний, аксіологічний та політико-управлінський. Методологічною основою концептуального є онтологічні та гносеологічні аспекти сутності природи концепту, аксіологічного - здобутки науки про цінності, а політико-управлінського - поточні уявлення про зміст та взаємозв'язок тих чи інших соціальних конструктів (національні інтереси, глобалізм, лібералізм, демократія та інші.). Оскільки ці конструкти є штучно створеними культурними артефактами, то в основу рішень, які приймаються в межах політико-управлінського підходу, як правило, покладається принцип політичної доцільності, а концептуального та аксіологічного - наукові принципи та критерії. Водночас, доведено, що формування механізмів забезпечення безпеки соціальних систем передбачає комплексне застосування вказаних підходів. Вказаний механізм є специфічною системою, метою якої є генерування соціальних змін та регулювання соціальних процесів у політичній, економічній та інших сферах життєдіяльності соціальної системи з урахуванням мотиваційних, нормативно-ціннісних та інших чинників, які визначають взаємодію елементів системи у контексті забезпечення їх безпеки, а системний характер його функціонування зумовлюється внутрішніми зв'язками між елементами та їхніми зв'язками із зовнішнім середовищем.

4. Доведено, що сукупність небезпек для безпеки людини фізичного, біологічного та соціального характеру зумовлена багатьма факторами. Ці небезпеки можуть виникати спонтанно, у різних місцях та формах, зокрема опосередковуючись діями людини. При цьому безпека та небезпека є визначальними факторами та феноменами соціальної взаємодії, оскільки

впливають на поведінку людей, суспільні відносини, політичні процеси та економічну стабільність. Взаємозв'язок цих феноменів із соціальною взаємодією проявляється у різних сферах: від міжособистісних відносин до глобальної політики, а їх мінливість потребує постійного вжиття відповідних заходів, у тому числі пов'язаних з виявленням, оцінюванням, прогнозуванням, мінімізацією негативних для безпеки людини наслідків фізичних, біологічних та соціальних явищ.

5. Обґрунтовано, що безпека та небезпека є взаємопов'язаними соціальними феноменами та управлінськими категоріями, які визначають характер соціальної взаємодії та не існують окремо один від одного. Небезпека створює передумови для розвитку механізмів безпеки, а накопичення небезпек у соціальній системі може призводити до криз, які стимулюють її трансформацію. При цьому використання підходів, які не враховують діалектичну природу, динамічний характер, системний характер впливу фізичних, біологічних і соціальних явищ, які позначають термінами «безпека» та «небезпека», ускладнює розробку ефективних стратегій забезпечення безпеки цих систем.

6. Обґрунтовано, що діалектичне осмислення безпеки та небезпеки, дозволяє розглядати їх не лише як об'єктивні фактори, а й як соціальні конструкти, які мають суб'єктивну природу та зумовлюють соціальні взаємодії, а природні катаклізми, техногенні катастрофи, епідемії та соціальні кризи розширюють коло небезпек для соціальних систем, що вимагає розробки адаптивних підходів для реагування на ці небезпеки. При цьому суб'єктивне сприйняття небезпек може не відповідати їхньому реальному змісту, що може призвести до неадекватних управлінських рішень. Важливим у даному випадку є й врахування можливого різкого зростання соціальної ентропії, яка призводить до суспільної дестабілізації.

7. Показано, що безпека європейської архітектури безпеки, як соціальної системи, залежить від особливостей соціальної взаємодії її елементів та її здатності адаптуватися до нових умов, а баланс між безпекою та небезпекою є

визначальним фактором стійкості вказаної архітектури. Це має враховуватися при розробці управлінських стратегій пріоритетами яких мають бути зокрема, розвиток культури безпеки, створення ефективних інститутів безпеки, збереження балансу між свободою та державним контролем, формування механізмів запобігання кризовим явищам, підвищення рівня довіри у суспільстві, як важливого чинника соціальної стабільності.

8. Розкрито сутність та можливості використання діалектичного підходу при дослідженні взаємозумовлених явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека». З цією метою окреслена роль категорій «сутність» та «явище», а також особливості використання термінів «поняття» і «концепт» при дослідженні вказаних явищ, виконано системний аналіз їх змісту у контексті діалектики. Водночас, доведено, що використання діалектичного підходу до розкриття змісту явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека» зумовлює необхідність розуміти під категорією «сутність» внутрішню, глибинну, відносно приховану, стійку сторону того чи іншого досліджуваного об'єкта, наприклад, архітектуру європейської безпеки, наслідки функціонування якого, інтерпретуються як безпека чи небезпека, а під явищем – категорію, яка взаємопов'язана з категорією «сутність» та відображає зовнішні, більш змінні та очевидні його характеристики. В межах вказаного підходу при розкритті змісту явищ, які відображають специфіку та варіативну оціночну характеристику розвитку архітектури європейської безпеки, як соціальної системи та які інтерпретують як безпеку чи небезпеку, необхідно використовувати термін “концепт”.

9. З'ясовано, що при використанні діалектичного підходу до розкриття змісту взаємозумовлених явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека», необхідно враховувати принципово важливі закономірності зміни та розвитку цих явищ, які були виявлені в результаті системного аналізу сутності вказаних явищ у контексті діалектичних законів. Передусім необхідно враховувати, що: зміна вказаних явищ відбувається по безальтернативній лінії розвитку, який здійснюється шляхом його роздвоєння

на протилежні взаємозумовлені сторони, а концепти «небезпека» і «безпека» є дихотомічними, підпорядкованими концепту «розвиток», тому зміст детермінований середовищем розвитку предмета. При цьому явища, які позначають вказаними концептами, вирізняються певною якістю, яка є об'єктивною, цілісною, відносно стійкою сукупністю ознак, які визначають специфіку явища, а при переході межі можливих кількісних накопичень всередині даної якості можлива трансформація «безпеки» у «небезпеку» і, навпаки. Принципово важливим є й виявлення причинно-наслідкового зв'язку явищ, які позначають концептами «безпека» та «небезпека».

10. Показано, що сучасне наукове знання про безпеку соціальних систем значною мірою сформувалося під впливом представників філософії постмодерна, а зусилля вчених концентруються у площині збереження та подальшого розвитку базисних цінностей суспільства структурного рівня (цінності типу: "справедливість", "свобода", "права людини" тощо) та функціонального рівнів. Тому вказане знання відображає певні теоретичні уявлення про взаємовідносини індивіда, суспільства та соціальних інститутів, акумулює в собі наслідки їхньої життєдіяльності, накопичений досвід, уподобання і культуру кожної людини, суспільства, держави тощо. Водночас, в останні десятиліття для вирішення проблеми забезпечення безпеки соціальних систем почали залучати основні напрацювання отримані у теорії нелінійних процесів й теорії хаосу, а також синергетичну термінологію. При цьому вважається, що серед основних факторів, які справляють визначальний вплив на безпечний розвиток соціальної системи: важливість гармонізації екологічних, соціальних, економічних, політичних та гуманітарних взаємовідносин і співвідношень; врахування основних параметрів, складових і характеристик міжнародної безпеки; зростання динаміки змін загальнолюдських, національних, класових, групових та особистісних інтересів.

Список використаних джерел

1. Ситник Г.П. Взаємозумовленість соціальних явищ, які визначають концептами "небезпека" і "безпека", та її врахування в теорії публічного управління. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 16. С. 61–67. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/16_2019/11.pdf
2. Орел М.Г. Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки: монографія. Київ: «Поліграф плюс», 2019. 320 с.
3. Соснін О. Розуміння сутності національної безпеки: світоглядно-понятійні й науково-теоретичні засади (частина 2). <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/rozuminnya-sutnosti-natsionalnoyi-bezpeky-svitoglyadno-ponyatijni-j-naukovo-teoretychni-zasady-chastyna-2/>
4. Sytnyk, H. P., Zubchuk, O. A. and Orel, M. H. (2022). Conceptual Understanding of the Peculiarities of Managing Innovation-Driven Development of the state in the Current Conditions. *Sci. in nov.*, 18(2), 3-15 с. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57716290300>
5. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія. НІСД, 2010. 288 с.
6. Організаційні та правові аспекти забезпечення безпеки і стійкості критичної інфраструктури України : аналіт. доп. / [Бобро Д. Г., Іванюта С. П., Кондратов С. І., Суходоля О. М.] / за заг. ред. О. М. Суходолі. К. : НІСД, 2019. 224 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/Dopov_Suchodolya_print.pdf
7. Ситник Г.П., Орел М.Г. Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник. Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2020, 360 с.
8. Ситник Г.П., Орел М.Г., Заворітня Г.П. Взаємозумовленість безпеки та небезпеки як соціальних феноменів у контексті взаємодії фізичних, біологічних і соціальних систем // *Національні інтереси України: науково-практичний журнал*. 2025. № 3 (8). С.421-438. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-3\(8\)-421-438](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-3(8)-421-438)

9.Ситник Г.П., Орел М.Г.,Хома А.С. Діалектичний підхід до розкриття змісту явищ, які позначають концептами “безпека” та “небезпека” // *Національні інтереси України: науково-практичний журнал*. 2025. № 3 (8). С.406-420. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-3\(8\)-406-420](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-3(8)-406-420)

10.Орел М.Г. Дуалістична єдність стійкості та безпеки держави, підходи щодо її дослідження та врахування при формуванні та функціонуванні системи публічного управління // *Науковий часопис Академії національної безпеки*. К.: ПП «Ц-СІ», 2018, Вип. 3-4 (19-20). С. 46-73.

11.Ситник Г.П., Орел М.Г., Загорітня Г.П. Проблемне поле дослідження стійкості соціальних систем у контексті їх безпеки // *Національні інтереси України: науково-практичний журнал*. 2025. № 2(7). С.427-444. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-2\(7\)-427-444](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-2(7)-427-444)

12.Ситник Г.П. Гура В.Л., Іванов С.А. Світоглядно-управлінський аспект проблеми забезпечення національної стійкості // *Національні інтереси України: науково-практичний журнал*. 2025. № 2 (7). С.1053-1070. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-2\(7\)-1053-1070](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-2(7)-1053-1070)

13. Вебер М. Протестанська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілий. К. : Вид-во: Наш Формат, 2018. 216 с.

14.Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. І. Бурковського. К.: Юніверс, 2000. 504 с.

15.Павлишин, Л. Основні ідеї Ф. Ніцше у працях дослідників його творчості. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, №27. 2020. С.43-47. URL:<https://doi.org/10.32837/apfs.v0i27.919>

16. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту / пер. з нім. та післямова В.Кебуладзе. К.: Вид-во Фолио. 2018. 540 с.

17.Гришук О.В. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.

18.Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

19.Радченко О. О. Екологічна безпека сучасних держав в умовах глобальних викликів і загроз // *Публічне урядування*, 2022. №3 (28) С. 73-81.
[https://doi.org/10.32689/2617-2224-2021-3\(28\)-11](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2021-3(28)-11)

20.Екологічна безпека та економіка: колективна Екологічна безпека та економіка: монографія / М.І. Сокур, В.М. Шмандій, Є.К. Бабець, В.С. Білецький, І.Є. Мельнікова, О.В. Харламова, Л.С. Шелудченко, Кременчук, П.П., Щербатих О.В., 2020 240 с.

21. Національна безпека України у викликах новітньої історії : колективна монографія / авт.-уклад. В. І. Шпак; кер. авт. кол. С. І. Табачніков. К. : ДП «Експрес-об'ява», 2020. 464 с.

22. Дуліна О.В., Ровинська К.І., Сліпенюк В.В. Політико-правові заходи для підвищення стійкості критичної інфраструктури України в контексті адаптації до глобальних викликів // *Національні інтереси*. 2024. №6. С.73-86.
URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-1\(6\)-73-86](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-1(6)-73-86)

23.Ковальчук Л. В. Епідеміологічні загрози: сучасні виклики та шляхи протидії: монографія. К.: НМУ імені О. О. Богомольця, 2020. 312 с.

24.Екологічна та біологічна безпека України: колективна монографія / за науковою редакцією О.І. Дребот, А.І. Парфенюк. К.: Видавництво НУБІП України, 2022. 322 с.

25.Ткаченко В. П. Біологічні загрози в системі громадського здоров'я: монографія. Дніпро: Дніпровський державний медичний університет, 2019. 284 с.

26. Качинський А.Б. Безпека складних систем: моногр. / за ред. С.О. Довгого. К.: ТОВ “Видавництво “ЮСТОН”, 2017. 468 с.

27. Безпекове середовище 2033: моногр. К.: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2022. 117с.

28.Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books. URL: https://ia903203.us.archive.org/4/items/BergerSocialConstructionOfReality_201901/Berger%20social-construction-of-reality.pdf ;

- 29.Гіденс Е. Трансформація суспільства: Соціологія безпеки та ризику. К.: Видавництво “КМ Академія”, 2008. 368 с.
- 30.Бауман З . Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Пер. з англ. І. Андрущенка; за наук. ред. М. Винницького. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.
- 31.Дроздова М.А. Регіональні особливості соціальних уявлень студентської молоді про безпеку й небезпеку // *Науковий вісник ХДУ. Серія Психологічні науки*. 2019. № 1. С.211-216. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-1-35>
32. Мелеганич Г. Суспільна безпека в Україні: теоретичний та практичний аспекти // *Політичне життя*. 2019. №4. С.39-45. URL: <http://dx.doi.org/10.31558/2519-2949.2019.4.6>
- 33.Ананьїн В.О., Горлинський В.В. Суспільство ризику: соціокультурний вимір безпеки // *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2023. Випуск 2(178). Том 1. С.34-50.
- 34.Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри: монографія / за ред. Л.Г. Скокової. К.: Ін-т соціології НАН України 2021. 295 с
- 35.Соціальна напруженість у кризовому соціумі: соціально-психологічний аналіз: монографія / О.Г. Злобіна, М.О. Шульга, Л.Д. Бевзенко та ін. / за наук. ред. О.Г. Злобіної. К.: Ін-т соціології НАН України, 2019. 291 с.
36. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін ; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. К.: Абрис, 2002. 742 с.
37. Гегель Г. Наука логіки. К.: Юніверс, 2001. 496 с.
38. Гарькавець С.О. Соціальні конфлікти: словник-довідник, Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. 120 с.
39. Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books. URL:

https://ia903203.us.archive.org/4/items/BergerSocialConstructionOfReality_201901/Berger%20social-construction-of-reality.pdf

40. Вебер. М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. К.: Політика, 1998. 321 с.

41. Радзівілл О.А. Динаміка соціальних систем як виклик системам регулювання суспільних відносин // *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2010. Том 1, №1. С. 97-104

42. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інст. політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. К.:, 2022. 552 с.

43. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: моногр. К.: НІСД, 2022. 456 с.

44. Дзюбань О. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: методологія дослідження та забезпечення: моногр. Харків: Константа, 2006. 440 с.

45. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. К.: НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/aktualni-vyklyky-ta-zahrozy-ekonomichniy-bezpetsi-ukrayiny-v>.

46. Ситник Г.П. Сучасні погляди на концептуальні засади дослідження безпеки соціальних систем // Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього: колект. моногр. / за ред. Л.Г. Комахи, І. Алексєєнко. К.: ВПЦ «Київський університет», 2022. С. 353-400

47. Бех В. П. Безпека життєдіяльності: теоретичні основи. К.: Видавництво «Знання», 2008. 415 с.

48. Тоффлер Е. Шок майбутнього / Пер. з англ. К.: Вид-во «Всесвіт», 1997. 557 с.

- 49.Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.
- 50.Берталанфі Л. Загальна теорія систем. К.: Вид-во «Либідь», 2000. 320 с.
- 51.Вернадський В. І. Біосфера і ноосфера. К.: Наукова думка, 1989. 262 с.
52. Соціологія: словник термінів і понять / Є.А.Біленький, В.М.Дебой, М.А.Козловець та ін. [уклад.] / за заг. ред. Біленького Є.А. і Козловця М.А. К.: Кондор, 2006. 372 с.
- 53.Енгельс Ф. Діалектика природи // Маркс К., Енгельс Ф. Зібрання творів: У 50 т. Т. 20. К.: Політвидав України, 1971. С. 339–626.
- 54.Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. К.: Держполітвидав УРСР, 1961. Т. 1. 892 с.
55. Пригожин І., Стенгерс І. Порядок із хаосу: Новий діалог людини з природою. К.: Наукова думка, 1994. 296 с.
56. Thomas Hobbes (2015). Leviathan: The Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil Paperback. CreateSpace Independent Publishing Platform (June 21, 2015). 636 p.
- 57.John Locke (2002) John Locke: Writings on Religion 1st Edition. Publisher: Clarendon Press; 1st edition. 348 p.
- 58.Гегель Г. Основи філософії права, або природне право і державознавство: пер. з нім.; Пер. Р. Осадчук, Микола Кушнір. Київ: Юніверс, 2000. 329 с.
- 59.Руссо Жан-Жак Про суспільну угоду, або принципи політичного права: пер. з фр. та коментарі: О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.
- 60.Foucault Michel Surveiller et punir: Naissance de la prison. Paris: Gallimard, 1975. 328 с.
61. Jean Baudrillard (1993). Symbolic Exchange and Death (Theory, Culture & Society). Publisher : Sage Publications. 254 p.

62.Zygmunt Bauman Liquid Modernity 1st Edition. Publisher : Polity; 1st edition. 2000. 240 p.

63.Бауман З. , Донськіс Л. Плинне зло. Життя без альтернатив. К.:Вид-во: Дух і Літера. 2017. 216 с.

64.Zahorulko, A. (2020). National Security Strategy of Ukraine: Conceptual Principles and Efficiency НКЈU-CCPA. *Croatian and Comparative Public Administration*, no. 20 (4), pp. 677–698. URL:<https://hrcak.srce.hr/file/362733> (in English).

65.Дроботов С.А. Політичний вимір національної безпеки України. Конституційне право; муніципальне право. Випуск 2, 2020. URL:<http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/2/8.pdf>

66. Орел М.Г. Політична безпека як наукова категорія та мета системи державного управління у сфері політичної безпеки. *Держава та регіони: Науково-виробничий журнал* / [за ред. О. В. Покатаєвої]. Запоріжжя: КПУ, 2017. № 2 (58). С. 11 – 16.

67.Орел М.Г. Підходи щодо дослідження стійкості держави у контексті виконання суб'єктами публічного управління завдань у безпековій сфері. *East European Scientific Journal*, 2018. № 39(11). Vol. 5. С. 34-40.

68.Wolfers A. A Discord and Collaboration. Essay of International Politics. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962. p.150.

69.Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки (системні, політичні та економічні аспекти): словник-довідник / С.П.Завгородня, М.Г.Орел, Г.П.Ситник [уклад.] / за заг.ред. Д.В.Неліпи, Є.О.Романенка, Г.П.Ситника, Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2020, 380 с.

70.Орел М.Г. Концептуалізація дестабілізації суспільно-політичної системи у контексті впливу на ефективність державного управління // *Інвестиції: практика та досвід “Державне управління”*. К., 2017. № 8. С. 56 – 61.

71.Ситник Г.П. Сутність кризових ситуацій соціального характеру у контексті національної безпеки: філософсько-управлінський аспект.

Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 8. URL:
<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1479>.

РОЗДІЛ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ БЕЗПЕКИ ЯК СВІТОГЛЯДНО-УПРАВЛІНСЬКА ПРОБЛЕМА

2.1. Чинники та проблеми, які мають бути враховані при дослідженні стійкості європейської архітектури безпеки

Суспільство та створені ним інститути є надскладними динамічними соціальними системами і європейська архітектура безпеки не є виключенням. Проблема забезпечення стійкості соціальних систем постійно перебувають у колі наукового дискурсу як об'єкт наукового пізнання. При цьому головною метою суб'єктів управління цими системами є оперативне виявлення та адекватне реагування на фактори, які є причинами небезпек їх стійкості. Головна ж проблема полягає у забезпеченні належного рівня готовності вказаних суб'єктів до оперативного реагування на досить широкий спектр небезпек стійкості систем.

З іншого боку, соціальні явища, які позначають концептами «стійкість» та «безпека» та їх взаємозв'язок до цього часу недостатньо розкриті у контексті буття (існування) соціальних систем.

У даному випадку під соціальними явищами розуміються дії та взаємодії людей, здійснювані безпосередньо або через соціальні організації, інститути та механізми, їх потреби, інтереси, процеси, як елементи соціальної реальності, які утворюють множину соціальних фактів (сукупність умов існування членів суспільства).

Ці факти, як ми вже зазначали, завжди мають матеріальну і духовну визначеність. Вони є реальність, яка існує окремо від людини і характеризується об'єктивно притаманними їй властивостями (матеріальна визначеність). Окрім того, у явищах соціальної реальності втілено те, що часто називають смислом, значенням, оскільки людина втілює у них свої уявлення, цілі, бажання тощо, тобто з'являється духовна визначеність.

Сьогодні стійкість європейської архітектури безпеки стикається з численними небезпеками, реагування на які потребує оперативних та адекватних управлінських рішень як на рівні національних Урядів (зокрема спеціальних служб, правоохоронної та судової систем), так і інституцій Європейського Союзу. Тому визначення проблемного поля дослідження стійкості європейської архітектури безпеки є важливим науково-практичним завданням.

Кількість досліджень, метою яких є науковий пошук нових підходів, шляхів і механізмів адекватного реагування на небезпеки стійкості соціальних систем національного, регіонального та глобального рівнів, останнім часом зростає. У цих дослідженнях все частіше використовується пов'язані з концептом «стійкість» конструкти, як наприклад: «національна стійкість» [1-3], «фінансова стійкість» [4], «інформаційна стійкість» [5], «Це означає, що вказаний концепт є багатограним, використовується в різних сферах й має різні відтінки на чому зокрема, акцентує свою увагу О.Резнікова досліджуючи проблему забезпечення національної стійкості України в сучасних умовах [2].

Як ми вже зазначали у попередніх підрозділах, не менш багатограним, є й концепт «безпека», який також використовується при дослідженні різних сфер життєдіяльності соціальних систем та розкриття сутності якого також не є тривіальним завданням. При цьому взаємозумовленість соціальних явищ, які позначають концептами «стійкість» та «безпека» до кінця не розкрита. Це одна із причин, чому до цього часу, наприклад, як зазначають О.Резнікова та К.Войтковський [6], не вирішена проблема термінологічної визначеності щодо розбудови національної стійкості.

На цю проблему звертається увага і у «Концепції забезпечення національної системи стійкості» [7], зокрема на відсутність єдиних принципів і механізмів забезпечення національної стійкості та невирішеність питань інституційного та методологічного забезпечення функціонування національної системи стійкості.

Очевидно, що невирішеність цієї проблеми ускладнює прийняття адекватних політико-управлінських рішень спрямованих на забезпечення стійкості соціальних систем, зокрема такої надскладної, як європейська архітектура безпеки, компонентами якої передусім є національні держави - члени Європейського Союзу.

Небезпеки соціальним системам, у тому числі й їх стійкості, зумовлені багатьма факторами, які постійно генерують ті чи інші взаємопов'язані кризові явища в системах. Як показано в [8-14], вказані фактори вирізняються різною динамікою та специфікою еволюційного розвитку, інтенсивністю впливу на безпеку життєдіяльності різних субрегіональних, регіональних, національних та глобальних соціальних систем у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі, а значна їх частина має ймовірнісну природу.

Варто акцентувати увагу й на тому, що часто не досить очевидними є джерела виникнення факторів та кореляція між ними. Тому виявлення множини та статистичної пов'язаності між факторами, які зумовлюють небезпеки життєдіяльності соціальних систем є значною науковою проблемою. Вона стає на порядок складнішою при намаганні виокремлення та оцінювання факторів, від яких залежить стійкість соціальних систем, яка є визначальною їх властивістю, що зумовлена її цілісністю, та є однією із детермінант безпеки буття (існування) системи. Такого загального висновку можна дійти виконавши аналіз робіт присвячених основним положенням теорії систем і системного аналізу, зокрема: В.Беха [15], Берталанфі Л. [16], М.Туленкова [17], В.Філіпова [18].

Про це також свідчать результати досліджень роботах, у яких розглядаються різні аспекти забезпечення безпеки та стійкості соціальних систем (окрім згаданих вище, робіт О. Резнікової та К. Войтковського [2;6]) зокрема: М.Назарова [19], О.Дзюбаня [20], Ю.Богдановича та А.Семенченка [21], М.Орел [8], А.Качинського [10;14], І.Антипенка [22], О.Мотайло [23], Г.Ситника [11;13].

У контексті сказаного заслуговують на увагу і дослідження: О.Башнякова, Ф.Гаращенко, В.Пічура [24], І.Висоцької [25], Т.Екстрема, Т.Лістоу та Ю.Ганненко [26], А.Філіпенка [27]

Комплексний аналіз змісту цих робіт крізь призму системного світогляду, особливостей функціонування та еволюції систем, їх загальних властивостей та організації, природи явищ, які позначають концептами «стійкість» та «безпека» дозволяє виокремити чинники, які мають бути враховані при дослідженні стійкості європейської архітектури безпеки.

1. Соціальна система є стійкою лише при певних розмірах та конфігурації, а її буття (існування) характеризується певним віком, періодичністю, ритмічністю, етапністю, стадійністю, які вимірюються часом. Тому вказані характеристики знаходять вияв у часовій структурі системи, яка передбачає її стабільність у часі та динамічну стійкість. Водночас, при дослідженні стійкості системи та її безпеки, необхідно враховувати не тільки просторово-часові зв'язки, а й взаємозв'язок властивостей цілісності, структурності та органічної взаємодії її елементів.

Зокрема, пізнання структури системи дає можливість виявити повноту взаємозв'язків її елементів, зрозуміти характер детермінації частин системою, їх зворотний вплив на цю цілісність. Це дозволяє виявити архітектоніку системи, фактори та джерела її існування, механізми її функціонування та взаємодії з оточуючим середовищем. Тому розкриття структури системи дозволяє зрозуміти місце, роль та значення її елементів виходячи з їх загального системного взаємозв'язку.

Щодо взаємодії елементів в системі, то вона зумовлена їх внутрішньою сутністю, проявляється через їх функції та їх відносну самостійність. При цьому органічний тип взаємодії властивий саме для соціальних систем, які вирізняються тісною взаємодією та взаємним нелінійним зв'язком елементів один з одним та кожного з системою. Визначальною ж властивістю соціальних систем є їх здатність відтворювати елементи з минулого її стану та

породжувати елементи у поточному стані, що є передумовою її розвитку в майбутньому.

2. Соціальні системи тісно взаємодіють із зовнішнім середовищем і чим вищий рівень її організації, тим більш вона чутлива до змін у ньому. Водночас, така система більш активно впливає на це середовище, тому вони взаємозмінюють одне одного, головним наслідком чого є зародження в надрах «старої» «нової» системи. Це зародження завжди є результатом взаємодії суперечностей між елементами системи та між системою і середовищем. При цьому будь-яке не співпадіння (відмінність) між елементами системи або її із зовнішнім середовищем, може бути важливою передумовою зародження нової якості (властивості), яка на поточний момент ще не притаманна системі.

В подальшому ця відмінність може поглиблюватися і перетворитися в певну несумісність. Вона спочатку поширюється на окрему частину системи, а потім набуває більш довершених форм, які виявляються в певних структурних, організаційних та елементних змінах. Цей процес завершується співіснуванням «старої» системи, яка переродилась, та «нової», яка набула певної самостійності.

При цьому розвиток вказаних суперечностей в системі має певну логічну послідовність. Спочатку вона зароджується в надрах минулих суперечностей, потім досягає повного розвитку, відтісняючи на задній план «старі» суперечності. В кінцевому підсумку, настає фаза вирішення суперечностей, яка свідчить про перехід до якісно нового рівня розвитку системи. Цей перехід завжди здійснюється у формі стрибка.

Таким чином, виникнення та вирішення вказаних суперечностей є джерелом розвитку системи, зумовлює зміст, суть буття (існування) системи. Принципово важливим є те, що суперечності мають місце в умовах, коли є взаємодія між елементами системи, а процес виникнення системи поєднує в собі діалектичну єдність поступовості появи нових елементів та їх кількісного зростання і якісного стрибка (появу нової якості), тобто нової системи.

3. Принциповим питанням в теорії систем є виявлення системоутворюючих факторів, які об'єднують її елементи в ціле. Головними є внутрішні фактори, які породжуються властивостями елементів системи. Диференціація елементів та (до певної межі) їх спеціалізація призводить до зміцнення і вдосконалення системи, оскільки взаємодоповнення різноякісних елементів забезпечує більш тісний зв'язок між елементами. Тому атрибутивними факторами утворення та стійкості системи є диференційно-інтеграційний та координаційно-субординаційний процеси. Водночас, будь-яка соціальна система має свій граничний поріг буття (існування), оскільки неможливо її безмежно вдосконалювати.

Таким чином, становлення системи є суперечливою єдністю процесів диференціації та інтеграції. Диференційно-інтеграційний процес в системі є організаційним процесом. Він визначає сутність етапу становлення системи. Елементи системи організовуються так, що їх взаємозв'язаність в даних умовах, утворює нову систему.

4. Належна цілісність, організованість та найвищий розвиток системи свідчить про її досконалість (стадію зрілості). На цій стадії система до певної межі продовжує свій розвиток шляхом кількісного збільшення тотожно-диференційованих елементів, проте вона є внутрішньо суперечливою, оскільки перебуває в подвійному стані. Система залишається цілісною, але внаслідок своєї довершеності, вона є носієм властивостей якісно нової системи. Тому виникає суперечність між прагненням системи якнайповніше розкрити свої можливості та між обмеженнями, які виникають з боку нової системи.

Суперечність відображається на елементах старої системи, оскільки більші можливості для розвитку отримують елементи, функції яких відповідають потребам нової системи. Тому відбувається перехід зрілої системи в інше середовище. Перехід викликає кардинальне перетворення системи, тобто вона підходить до стадії свого якісного перетворення як в

результаті внутрішніх суперечностей, які виводять її з рівноважного стану, так і в результаті її переходу до функціонування в іншій середовищі.

При цьому зріла система характеризується єдністю та постійністю структури, складу та функцій елементів, але її перетворення є неминучим станом в її розвитку. Вона вступає в цей стан в результаті зростання суперечностей між новим і старим, між протилежними елементами, між зміненими функціями елементів та старим характером зв'язків між ними.

Перетворення системи є періодом її дезорганізації, коли старі зв'язки між елементами руйнуються, а нові тільки створюються, що неминуче призводить до зниження рівня її стійкості. Водночас вказане перетворення може означати її реорганізацію або ж перетворення в елемент вищої системи. Так, наприклад, буває при реформуванні політичних чи економічних систем.

Визначальну роль у перетворенні системи відіграють суперечності з середовищем. Диференціаційні процеси та внутрісистемна спеціалізація елементів можуть сприяти набуттю зрілості та стійкості системи. Але при певній зміні внутрішніх та зовнішніх умов вони можуть призвести до її руйнування та утворення нової системи.

При цьому зміна умов зовнішнього середовища викликає функціональну зміну елементів. Тому у середовищі, яке постійно змінюється, тривале існування незмінної системи неможливе. Будь-яка зміна, як би повільно та непомітно вона не відбувалася, неминуче приводить до якісного перетворення системи. Окрім того, зміна зовнішнього середовища може відбуватися як незалежно від системи, так і під впливом самої системи. В цьому також полягає одна з особливостей перетворення системи.

5. Соціальна система проходить закінчений цикл розвитку. Він складається зі стадій, має в підсумку свій природний поріг існування, на якому система зникає перетворюючись в інші.

Окремої уваги заслуговує оптимальний стан системи, який є періодом її найвищого розвитку, коли відбувається стабільне функціонування (взаємодія) усіх її елементів. У такому стані має місце найбільша міра відповідності між

метою та функціями системи, між її «інтересами» та «інтересами» окремих елементів. Оптимальний стан змінюється конфліктним, який характеризується відхиленням окремих параметрів системи від оптимальних значень. Ці відхилення не мають характеру якісних змін в системі, але суттєво впливають на внутрішні процеси в ній та її взаємодію із зовнішнім середовищем.

Конфліктний стан є перехідним станом системи, оскільки внаслідок взаємозв'язку та взаємообумовленості її елементів відхилення від оптимальних параметрів, як правило, ланцюговоподібно зростають, що призводить до кризового стану. За такого стану у функціонуванні системи відбуваються якісні зміни, викликані деструктивним впливом зовнішніх факторів і відбувається перехід від кількісних до якісних змін. Чітко виявляються ознаки безповоротних якісних змін у взаємозв'язках елементів та у внутрішній природі елементів.

За певний умов, під впливом зовнішніх факторів або в результаті закономірної еволюції попередніх її станів, кризовий стан може перерости у катастрофу, коли відбувається стрімка зміна структури та функцій системи з повною втратою її стійкості. Кризовий стан є закономірним результатом еволюції системи в минулому, коли негативні процеси не були зупинені.

6. У процесі еволюційного розвитку у людини, як елемента соціальної системи сформувався інстинкт самозбереження. У даному випадку йдеться про її спроможність виявляти та рефлексувати на фактори, що можуть бути причинами небезпек її існуванню. Тому для людини, як елемента соціальної системи, так і для системи, визначальними є фактори, які заперечують їх існування (буття), тобто ідентифікуються та оцінюються ними як «небезпеки» та спонукають їх до певних дій. Вказані небезпеки мають об'єктивно-суб'єктивну природу. Це зумовлено тим, що реально існуючий фактор може отримати з боку соціальної системи (індивіда) відносно різну оцінку можливих негативних наслідків його впливу для її буття. Оцінка цих наслідків формує й відповідне ставлення до фактора як небезпеки.

При цьому вплив одного і того ж фактора може оцінюватися як небезпечний або безпечний, залежно від світоглядно-ціннісних та політичних орієнтацій, накопиченого досвіду, професійних вподобань тощо елементів соціальної системи, тобто людей.

Таким чином, фактор за об'єктивним змістом є небезпекою для соціальної системи, якщо наслідком його впливу є заперечення її існування. Це означає, що можливість заперечення (як небезпека) міститься у системі, тобто, якщо є система, то є й можливість заперечення її існування. Тому навряд чи можна говорити про небезпеку цілісності, а відтак і стійкості системи, яка їх втратила, оскільки вказана втрата означає загибель (руйнацію) системи. Іншими словами, факт існування системи (цілого) приховує у собі можливість заперечення її цілісності та стійкості, тому за своїм об'єктивним змістом можливість небезпеки для системи існує в ній самій. Водночас «механізмом запуску» цих небезпек є результати взаємодії системи із зовнішнім середовищем з яким вона обмінюється енергією, речовиною та інформацією.

В соціальних системах, особливістю яких є те, що в них мають місце управлінські процеси, реалізація цих небезпек може бути наслідком прийнятих неадекватних поточній ситуації управлінських рішень. Проте, у будь-якому випадку, небезпека проявляється та оцінюється як можливість заперечення важливих для існування системи характеристик, передусім тих, що визначають її цілісність, індивідуальність, функціональність, небажану динаміку її розвитку, а відтак і стійкість.

7. Необхідно розрізняти об'єктивні умови існування фактора, який соціальна система інтерпретує як “небезпеку” її існуванню та суб'єктну форму його відображення (оцінювання), коли відбувається ототожнення об'єктивного змісту фактора суб'єктною формою його сприйняття. Йдеться про перенесення суб'єктивного змісту (оцінки) на фактор, який може й не відповідати сутності фактора, який оцінюється як “небезпека” для існування системи. Це означає, що об'єктивно-суб'єктивна природа небезпеки зумовлює можливу неадекватну оцінку реальної безпеки соціальної системи. Водночас зміст і форми прояву

небезпек для системи можуть бути різними. Наприклад, можна інтерпретувати та оцінювати фактори, які є причинами небезпек, які стосуються політичних, економічних, соціальних та гуманітарних аспектів (сфер) життєдіяльності системи, а щодо суб'єктів небезпек, виокремлювати зовнішні та внутрішні небезпеки.

Таким чином, соціальні системи (індивіди) завжди діють (приймають рішення) виходячи власних, суб'єктивних за природою уявлень про небезпеку їх існуванню. Це зумовлює необхідність розгляду концептів «небезпека» та «стійкість», які використовують при дослідженні таких систем, водночас як наукові та управлінської категорії. Ці категорії відображають універсальні властивості, особливості та закономірності розвитку соціальних систем. При цьому сучасні трансформації в різних сферах суспільного життя спонукають до подальшого розкриття онтологічного, гносеологічного та аксіологічного аспектів проблеми забезпечення безпеки та стійкості цих соціальних систем, а також причин та динаміки небезпек, які стосуються політичних, економічних, соціальних та гуманітарних аспектів життєдіяльності систем.

8. Якісно-кількісний стан (характеристика) соціальних явищ, які позначають концептами «стійкість» та «безпека», можуть бути розкриті категоріями буття: «якість», «кількість», «структура».

Категорія «якість» дає змогу дійти висновку про сталість явища й характеризує внутрішню нероздільну визначеність та сукупність його суттєвих рис.

Категорія «кількість» відображає мінливість явища та є зовнішньою характеристикою ступеня розвитку його (явища) властивостей: динаміки змін, кількісних наслідків, тощо.

Категорія «структура» відображає єдність, взаємозв'язок, залежність якості та кількості, що перебувають в нерозривній єдності згідно з діалектичним законом переходу кількісних змін в якісні. Саме тому стійкість соціальної системи є базовою передумовою її безпеки.

Водночас фактори, які є причинами небезпек для соціальних систем в сучасних умовах, є досить динамічними та здійснюють свій негативний вплив передусім на їх стійкість, тобто організаційно-функціональну структуру систем. Це зумовлює необхідність розробки комплексу прогностичних моделей, які б дозволяли отримувати адекватні оцінки небезпек для буття (існування) взаємопов'язаних субрегіональних, регіональних, національних та глобальних соціальних систем у випадку втрати належного рівня їх стійкості у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі та приймати відповідні управлінські рішення.

Оскільки прийняття управлінських рішень передбачає реалізацію владних повноважень, то при розробці цих моделей мають бути враховані особливості та тенденції трансформації влади в сучасному інформаційному суспільстві на всіх ієрархічних рівнях управління, а відтак і тенденції зміни світового порядку.

Окреслені чинники, дозволяють концептуально окреслити проблемне поле дослідження стійкості європейської архітектури безпеки, як соціальної системи. Йдеться про поле, в межах якого доцільно здійснювати дослідження впливу стійкості на безпеку системи і, навпаки.

З огляду на результати аналізу особливостей функціонування та еволюції соціальних систем, їх загальних властивостей та організації, природи соціальних явищ, які позначають концептами «стійкість» та «безпека», які дозволили виокремити чинники, які мають бути враховані при дослідженні стійкості європейської архітектури безпеки, можна виокремити три блоки взаємозумовлених комплексних проблем, які утворюють вказане поле.

Блок 1. В його основі комплексна проблема розкриття сутності (змісту) феноменів, які позначають концептами «стійкість» та «безпека» у контексті функціонування соціальних систем, тобто фактично йдеться про проблему їх концептуалізації та операціоналізації.

Вирішення проблеми передусім передбачає виявлення (ідентифікацію) та системний аналіз множини факторів, які є причинами небезпек буттю

(існуванню) європейської архітектури безпеки, як соціальної системи й виокремлення серед них та оцінювання тих, від яких залежить стійкість системи, розглядаючи її як одну із детермінант (передумову) безпеки системи. Тому, в цілому, цей блок є теоретико-методологічною складовою вказаного проблемного поля.

Водночас, як на нашу думку, доцільно акцентувати увагу на важливій обставині, яка має враховуватися при вирішенні проблема розкриття сутності (змісту) феноменів, які позначають концептами «стійкість» та «безпека» у контексті функціонування соціальних систем. Йдеться про наступне.

Часто поява поняття, яким позначають об'єктивно існуюче соціальне явище, перебуває не тільки у колі наукового дискурсу. Для політиків, управлінців та експертів вказане поняття також стає своєрідним трендовим словом. Через це стрімко зростає кількість публікацій, в яких вони пропонують свої трактування змісту поняття. Вказані трактування, як правило, віддзеркалюють їх світоглядно-ціннісні орієнтації, політичні вподобання, особливості сфери професійної діяльності тощо.

Як правило, політики, управлінці та експерти не особливо переймаються необхідністю вирішенням проблеми розкриття саме природи соціального явища, яке позначають тим чи іншим поняттям. Тому зростання кількості публікацій, у яких використовують те чи інше поняття, не завжди є переконливим доказом належного розкриття вказаної сутності. Досить часто все відбувається навпаки, тобто виникає додаткова проблема термінологічно-концептуальної невизначеності. Особливо це характерно, коли виникають різноманітні словосполучення (своєрідні “гібриди” понять) для позначення взаємопов’язаних, багатогранних соціальних явищ, які використовуються при дослідженні різних сфер життєдіяльності соціальних систем. Таких прикладів, наприклад, в теорії безпеки та теорії управління можна навести чимало.

Так, відсутність належного розуміння сутності соціальних явищ, які позначають концептом “безпека”, призвели, наприклад, до появи таких понять як: «кадрова безпека» [28], «водна безпека» [29], «інтелектуальна безпека»

[30] стосовно змісту яких не може не виникнути низка принципових питань. Питання зумовлені передусім дещо поверховим розумінням авторами вказаних понять об'єктивно-суб'єктивної природи концепту "небезпека".

При цьому, як правило, залишається поза увагою й те, що ці поняття мають відображати якісно-кількісну характеристику можливого впливу на фундаментальну властивість системи (в деяких випадках процес, який також необхідно розглядати як систему), а саме на її цілісність. Остання, в свою чергу, пов'язана з іншою не менш важливою її властивістю - стійкістю. Це зумовлено тим, що за відсутності цілісності системи, що може бути наслідком реалізації критичного рівня небезпек її стійкості, вести мову про ту чи іншу систему як таку втрачає будь-який сенс.

Блок 2. Його утворює комплексна проблема розкриття (пізнання) організаційно-функціональної структури та особливостей зовнішніх і внутрішніх вимірів стійкості соціальної системи крізь призму вирішення проблеми її самоідентифікації та консолідації (об'єднання) зусиль елементів системи для досягнення життєво важливих для неї цілей. Наприклад, для національних держав та європейської архітектури безпеки, як соціальних систем, ця проблема тісно пов'язана з дослідженням проблемних питань забезпечення національної (європейської) ідентичності та консолідації суспільства.

Вирішення цієї проблеми передбачає визначення характеристик та динаміки взаємозумовленості стійкості соціальної системи та її безпеки у різних сферах життєдіяльності, які утворюють відповідні складові, а саме: політичну, соціальну, економічну та гуманітарну проблемного поля дослідження стійкості соціальної системи крізь призму забезпечення її безпеки. Тому цей блок охоплює коло проблемних питань дослідження стійкості соціальних систем крізь призму небезпек, які стосуються політичних, економічних, соціальних та гуманітарних аспектів її життєдіяльності.

Блок 3. Його утворює комплексна проблема виокремлення, якісного системного аналізу, адекватної інтерпретації та операціоналізації політико-інституційної детермінанти стійкості соціальної системи. Акцент на цій детермінанті зумовлений тим, що соціальні системи є ієрархічно впорядкованими структурами завдяки наявності у них певних соціальних інститутів, передусім політичних. Головною місією останніх є здійснення владного впливу для забезпечення відповідного управління елементами системами.

Очевидно, що забезпечення стійкості соціальної системи у процесі вказаного управління має бути визначальним пріоритетом суб'єктів цих інститутів. Це зумовлено тим, що втрата стійкості соціальної системи призводить не тільки до втрати влади вказаних суб'єктів, а й, за певних умов, може призвести взагалі до руйнації соціальних інститутів (організаційно-функціональної структури системи), а відтак до хаотичних дій її елементів. Головним наслідком стане неминуча руйнація (загибель) системи. Тому, якщо розглядати європейську архітектуру безпеки як соціальну систему, то пріоритетом діяльності її суб'єктів на всіх ієрархічних рівнях управління має бути збереження державності європейських країн та забезпечення прогресивного розвитку європейського соціуму. В цілому ж, сукупність проблемних питань, які мають вирішуватися у цьому блоці, утворюють світоглядно-управлінську складову проблемного поля дослідження стійкості європейської архітектури безпеки.

Аналіз окресленого вище змісту блоків (складових) проблемного поля дослідження стійкості соціальних систем крізь призму їх безпеки дозволяє дійти висновку, що забезпечення належного рівня стійкості є досить складною проблемою.

Певною мірою це підтверджує наведена вище низка публікацій по проблематиці забезпечення національної стійкості. Водночас, належний рівень стійкості організаційно-функціональної структури будь-якої соціальної системи є важливою передумовою її адекватного реагування на фактори, які

породжують небезпеки її існуванню. Вказаний рівень дозволяє соціальній системі адаптуватись до перманентних змін зовнішнього і внутрішнього середовища, зберегти свою природню визначеність, а відтак вижити в умовах кризових ситуацій. Й оскільки стійкість системи нерозривно пов'язана з її безпекою, то варто погодитися з тими, які стверджують, що, наприклад, національна стійкість є визначальною передумовою забезпечення національної безпеки [1-3].

Таким чином, доходимо наступних висновків.

1. Встановлено, що концепт «стійкість» є багатограним, використовується в різних сферах, має різні відтінки, а належний рівень стійкості є передумовою адекватного реагування на небезпеки існуванню соціальної системи, що дозволяє адаптуватись їй до змін середовища існування. При цьому механізм забезпечення стійкості системи необхідно розкласти як елемент механізму забезпечення її безпеки, основою якого мають бути прогностичні моделі, які дозволяють отримувати оцінки небезпек системі при втраті її стійкості у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі.

2. Системний аналіз особливостей функціонування та еволюції соціальних систем, їх загальних властивостей та організації, природи соціальних явищ, які позначають концептами «стійкість» та «безпека», дозволив виокремити чинники, які мають бути враховані при дослідження стійкості європейської архітектури безпеки. Їх врахування дозволяє знизити рівень термінологічної невизначеності при вирішенні проблем забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки. Зокрема, з'ясовано, що стійкість та безпека є взаємозумовленими характеристиками систем, які дозволяють оцінити специфіку їх розвитку та мають досліджуватися крізь призму умов існування систем.

3. Проблемне поле дослідження стійкості європейської архітектури безпеки утворюють три блоки: теоретико-методологічний, основою якого є проблема подальшого розкриття сутності соціального феномена, який

позначають концептом «стійкість» у контексті функціонування соціальних систем; другий блок охоплює проблемні питання дослідження стійкості систем крізь призму небезпек, які стосуються політичних, економічних, соціальних та гуманітарних аспектів її життєдіяльності; світоглядно-управлінський блок, який утворюють проблемні питання пов'язані з виокремленням, системним аналізом, інтерпретацією та операціоналізацією політико-інституційної детермінанти стійкості системи.

2.2. Світоглядно-управлінський контекст проблеми забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки

Як зазначалось у попередньому підрозділі, головною метою суб'єктів європейської архітектури безпеки, як соціальної системи, на усіх ієрархічних рівнях управління має бути оперативне виявлення та адекватне реагування на фактори, які є причинами небезпек цим системам, у тому числі й їх стійкості. Важливою складовою вказаної проблеми є світоглядно-управлінська, вирішення якої пов'язане з необхідністю розробки механізмів реагування з боку вказаних суб'єктів на вказані фактори.

Світоглядно-управлінський аспект проблеми стосується особливостей функціонування європейської архітектури безпеки та пов'язаний з необхідністю дослідження низки проблемних питань. Йдеться, зокрема, про системний аналіз:

- взаємозв'язку різних соціальних конструктів, які використовуються при вирішенні проблеми забезпечення безпеки та стійкості соціальної системи;
- причин та наслідків різкого зростання соціальної ентропії в умовах криз;
- взаємозв'язку елементів стійкості європейської архітектури безпеки із елементами механізмів забезпечення європейської безпеки.

Дослідження світоглядно-управлінської складової проблеми забезпечення стійкості соціальних систем зумовлене необхідністю формування адекватних інституціональних механізмів реагування на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на

стійкість європейської архітектури безпеки. При цьому світоглядний аспект дослідження потребує аналізу передусім: взаємозв'язку різних соціальних конструктів, які використовуються при вирішенні проблеми забезпечення стійкості; причин та наслідків різкого зростання соціальної ентропії в умовах криз, які супроводжують втрату вказаної стійкості; причин та наслідків втрати потенціалу соціуму (суспільства) в умовах криз.

Дослідження ж управлінської складової проблеми забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки є принципово важливим для розкриття взаємозв'язку структурних елементів стійкості із елементами системи забезпечення європейської безпеки.

Аналіз взаємозв'язку соціальних конструктів, які використовуються при вирішенні проблеми забезпечення стійкості. Світоглядний аспект проблемних питань, які потребують вирішення при забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки віддзеркалює поточні уявлення про зміст та взаємозв'язок різних соціальних конструктів, як то: сенс життя, національні інтереси, лібералізм, демократія, національна ідея, політичний реалізм, ринкова економіка та багато інших.

На думку П. Бергера та Т. Лукмана суспільство створюється завдяки діяльності індивідів, які мають знання у вигляді суб'єктивних уявлень і вважають їх реальними, тому вони не переймаються питаннями, що для них “реально”, оскільки вважають свою “реальність” “знаннями”, а відтак люди в різних суспільствах вважають самі по собі зрозумілі їм абсолютно різні “реальності”[31]. Тому комплексне осмислення трансформаційних процесів (соціальних змін), які відбуваються у суспільстві і відображаються у масовій свідомості, ідеології, культурі є принципово важливим, оскільки ці процеси здійснюють потужний вплив на стійкість європейської архітектури безпеки.

Сьогодні європейське суспільство намагається ніби автономно створити власне уявлення про світ. При цьому місце єдиного ідеологічного центру, в якому за часів холодної війни виконувалася робота, так би мовити, з виробництва символічного та звідки надходили відповідні директиви стосовно

розуміння й перебудови світу, зайняли параметричні поліморфні соціальні інститути. Вони здатні ідентично використовувати об'єкти з однаковим інтерфейсом без інформації щодо конкретного типу цього об'єкта. Ці інститути й перебирають на себе функції виробництва соціального смислу. Тому актуальною проблемою є визначення джерел і механізмів виробництва соціальних смислів.

Ці анонімні інститути, як соціальні конструкти, завжди віртуально присутні у масовій свідомості як засіб конституювання смислу. Як ми вже зазначали, свого часу М. Вебер довів, що сутність соціального буття, на відміну від біологічного чи фізичного, полягає у наявності в соціальному бутті саме певного сенсу [32]. Обмежена раціоналістичною ідеологією людина існує, як би нелегально у символічному просторі соціального світу. Таким чином, та чи інша реальність конструюється суспільством, тому соціальні конструкти є продуктом його розвитку, а їх сприйняття масами дозволяє трансформувати, перебудовувати реальність.

Оскільки знання людей про оточуючий їх соціальний світ є результатом їх домовленостей, то будь-які соціальні конструкти, як системи цінностей, в кінцевому підсумку, є для них частиною об'єктивної реальності. Іншими словами, будь-який соціальний конструкт є певною ідеєю, яка залишається штучно створеним культурним артефактом, що належить певній культурі або спільноті. Тому людина (індивід) завжди виявляє вибірковість по відношенню до тих чи інших соціальних конструктів, тобто приймає одні, а інші відкидає (не сприймає як істину). Це повною мірою стосується й сучасних знань щодо соціальних конструктів, які утворюють методологічно-світоглядну основу вирішення проблеми забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки, а також оцінювання ризиків для європейської безпеки у випадку критичного зниження рівня вказаної стійкості.

Оскільки соціальні конструкти є штучно створеними культурними артефактами, що належать певній соціальній спільноті, то в основу тих чи інших стратегічних управлінських рішень, які приймаються для забезпечення

стійкості європейської архітектури безпеки, як правило, покладається так званий «принцип політичної доцільності». В цьому полягає принципова відмінність дослідження світоглядно-управлінського аспекту проблеми забезпечення вказаної стійкості від онтологічного, гносеологічного та аксіологічного аспектів її дослідження.

Причини та наслідки різкого зростання соціальної ентропії в умовах криз. Зростання соціальної ентропії є важливим фактором, який здійснює негативний вплив на стійкість європейської архітектури безпеки, як соціальної системи. При цьому, як було показано у підрозділі 1.3, будь-які кризові явища в соціальних системах є об'єктивною реальністю зумовленою їх еволюційним розвитком основою якого є перманентні якісно-кількісні зміни в системі. І вказаний розвиток супроводжуються зростанням соціальної ентропії, яка особливо проявляється, коли кризові явища набули ознак системної кризи.

В соціальних системах вона звільняє суб'єктів соціальних інститутів від досить жорстких норм раціонального мислення та надає їм легітимного статусу. Це можна пояснити тим, що для того щоб не загинути, соціальна система, як дисипативна, має здійснювати постійну роботу проти різкого зростання ентропії, яка призводить до розсіяння її духовних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів.

Робота проти різкого зростання соціальної ентропії може забезпечуватися підтримкою сенсу життя кожної індивіда та ефективною діяльністю (функціонуванням) відповідних соціальних інститутів та інституцій (механізмів). У даному випадку визначальне місце належить культурі, яка, як відомо, є антропогенним системотворчим чинником суспільства, як соціальної системи. Саме культура інтегрує в себе систему цінностей, систему знань, систему регулювання суспільних відносин і мистецтво, які тісно взаємопов'язані, а відтак потребують належної пошани й турботи з боку суспільства [33].

На думку згаданого О.Радзівілла, з якою не можна не погодитися, сукупність соціокультурних рефлексій, як множина відображень у

колективній свідомості суспільства досвіду його історії, є основою поведінки суспільства та містить внутрішній дуалізм. Дійсно, у будь-якій якій момент найбільш вірогідною є ситуація, коли в межах вказаної свідомості одній ідеології “А” протистоїть ідеологія чи сума ідеологій, об’єднаних під загальним знаком “НеА”[34]. Доки єдність переважає над розпадом, співіснування у суспільстві “А” і “НеА” триває. Проте в умовах кризи в соціальній системі відбувається стрімка поляризація “А” і “НеА” у вигляді концентрації ресурсів суспільства навколо цих протилежних начал.

Вказана поляризація є станом суспільства, як складної, відкритої динамічної системи, коли воно втрачає організаційно-функціональну структурованість, а наслідком є різке зростання ентропії, тобто невизначеності й неупорядкованості. При цьому ідеологічна компонента є визначальним структуроутворюючим фактором при забезпеченні стійкості будь-якої соціальної системи, у тому числі такої як європейська архітектура безпеки. Тому мають бути виявлені та проаналізовані головні причини зростання ентропії в системі.

Варто також акцентувати увагу на тому, що згідно закону довільного зростання ентропії відкритого Л. Больцманом, довільне протікання стохастичних фізичних процесів веде до деструктуризації, тобто розпаду системи, її “атомізації”. Тобто зростання ентропії свідчить про невпинний рух до одноманітності. Водночас в складних за своєю природою соціальних системах зростання ентропії принципово розглядається як рух до впорядкованості, до нової якісно-кількісної визначеності.

Звичайно, одноманітність у будь-якій соціальній системі суттєво спрощує управління в ній, у тому числі й вирішення проблемних питань, пов’язаних із забезпеченням стійкості системи. Водночас, як переконливо показали Д.Норт Дж. Волліс та Б.Вайнгест, в умовах криз зумовлених істотними змінами умов життєдіяльності, така «одноманітна» система не спроможна адекватно реагувати на різні небезпеки для свого функціонування через відсутність належного рівня різноманіття інституційної структури [35]. Тому та чи інша

впорядкованість в соціальній системі завжди є гармонією (компромісом) об'єктивних відмінностей її елементів, об'єднаних на основі якихось загальноприйнятих для них принципів, правил, норм, ідей тощо.

В інституційній теорії йдеться про певну гармонію при функціонуванні формальних і неформальних інститутів суспільства. Тому не випадково, що згідно інтерпретації сутності вказаних інститутів, яка належить Д. Норту, вони розглядаються як певні правила гри. Ці правила, як зазначає Д. Норт, складаються з офіційних писаних правил, а також неписаних кодексів поведінки, що доповнюють їх, а основні причини соціальних змін зумовлені змінами відносних цін, новими знаннями і технологіями, а також змінами ідеології (“картини світу”) [36].

Погляд Д. Норта на історичний розвиток як на процес, у якому нинішнє і майбутнє пов'язані з минулим безперервністю інституцій, допомагає глибше розібратися у проблемі, чому в соціальних системах зростання ентропії розглядається як рух до впорядкованості, до нової якісно-кількісної визначеності, а не до одноманітності, яка згідно принципу Л. Больцмана призвела б однозначно до розпаду соціальної системи, тобто до “атомізації” її складових.

Як ми вже зазначали, розроблені людьми інституції є конструктами. Їх неможливо побачити, відчувати, доторкнутися і навіть виміряти. Вони можуть бути неформальними (договори, добровільно взяті на себе норми поведінки, неписані кодекси честі, традиції, звичаї, різного роду соціальні умовності тощо) та формальними (закони, офіційно закріплені норми права, адміністративні акти тощо). Можна також виокремити інституції третього виду, а саме про вид та ефективність дотримання правил.

Неформальні інституції встановлюються (формується) стихійно, без будь-якого свідомого задуму. Вони є результатом соціальної взаємодії багатьох людей, що переслідують власні інтереси. Для таких інституцій досить важко вибудувати ту чи іншу ієрархію.

Формальні інституції та механізми їх захисту вибудовуються в певну ієрархію, в якій правила вищого порядку змінити важче, ніж правила нижчого порядку. Вони встановлюються і підтримуються свідомо, в основному силою адміністративного примусу. Формальні правила за необхідності передбачають можливість різкої одномоментної зміни, а неформальні змінюються поступово, еволюційно. Навіть російська революція у жовтні 1917 р., як зазначає Д. Норт, незважаючи на кардинальне перекроювання інституційної структури суспільства, не змогла відмінити великої кількості попередніх звичаїв та стандартів поведінки індивідів, які зберігалися ще дуже довго.

Таким чином, принциповим є те, що інституції людського буття виростають із минулого і не можуть бути чужими для суспільства. Якщо формальні інституції можуть змінюватися відносно швидко, то неформальні зазнають змін поступово, спираючись на історичний досвід і витікаючи з нього. На жаль, вказана обставина часто ігнорується науковцями, не кажучи вже про політиків та управлінців.

Д. Норт виділяє два основних джерела зміни інституційної структури: зрушення в структурі відносних цін та ідеологію, під впливом якої формується структура уподобань, переваг людей (під нею він розуміє суб'єктивні моделі, через призму яких люди усвідомлюють й оцінюють оточуючий світ) [36].

Звичайно, ідеологічні переконання не вільні від впливу зміни відносних цін, оскільки чим більше прибуткових можливостей блокує будь-чия суб'єктивна картина світу, тим сильніші стимули щодо внесення до неї поправок. Неформальні інституції змінюються поступово, просто з часом їх починають дотримуватися все менше й менше.

Водночас, в історії відомі й приклади, коли ідеологічний фактор діяв відносно незалежно від цінкових зрушень. На думку Д. Норта ключем до розкриття змісту історичного розвитку є розуміння досить складного процесу зміни інституційної структури суспільства та економіки. На його переконання, хоча формальні правила, офіційні інституції можна змінити “за одну ніч” шляхом прийняття політичних чи юридичних рішень, неформальні

обмеження, неофіційні інституції, втілені в звичаях, традиціях та кодексах поведінки, значно менше сприйнятливі до свідомих людських зусиль [36]. Ці культурні обмеження не тільки поєднують минуле з сучасним і майбутнім та дають нам ключ до розуміння передумов історичного розвитку. У даному випадку вони свідчать про важливість врахування аксіологічного аспекту дослідження методологічних проблем, які потребують розв'язання на етапі формування механізмів забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки.

Таким чином, для соціальних систем у процесі їх функціонування проблемою є різке та неконтрольоване зростання ентропія, а не сама ентропія, як об'єктивне соціальне явище. Це означає, що передусім необхідно адекватно реагувати на фактори, які призводять до такого різкого зростання ентропія в європейській архітектурі безпеки. При цьому, як на нашу думку, обов'язково необхідно враховувати наступні фактори, які мають світоглядно-управлінську природу та неврахування яких, як правило, призводять до різкого та неконтрольованого зростання соціальної ентропії в європейській архітектурі безпеки та втрати належного рівня її стійкості.

Перший фактор. Не належне врахування при будь-яких інституціональних змінах феномену діалектичної єдності економічної, політичної та ідеологічної складових в управлінні європейською архітектурою безпеки. Вказане управління є інституціональною структурою, яка, є проекцією інституціональної матриці європейської архітектури безпеки, як соціальної системи.

У контексті управління суспільством О.Молодцов переконливо показав, що ця проекція, як й система публічного управління, є невід'ємним елементом національної культури, детермінованої історичними, культурними, географічними та іншими факторами, під впливом яких історично формується інституціональна матриця суспільства будь-якої іншої країни [37].

Безумовно, інститут публічного управління є визначальним інституціональним чинником сталого функціонування та розвитку

суспільства, а кореляція дій інституціональних суб'єктів у сферах економіки, політики в контексті певних ідеологічних установок здійснюється в інституціональному середовищі. Тому варто погодитися з О.Молодцовим, що публічне управління, як інституціональна структура, що відображає інституціональну матрицю суспільства, має бути когерентним останній, реагуючи на інтереси суспільства. Зокрема, при плануванні інституціональних змін варто враховувати діалектичну єдність економічної, політичної та ідеологічної субматриць, функції яких органічно і нерозривно переплетені у реальному соціумі [37].

Таким чином, будь-яка стратегія щодо забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки, що не враховує необхідність кореляції та синхронізації економічних, політичних та ідеологічних практик в кінцевому підсумку призведе до різкого зростання соціальної ентропії. Наслідком цього буде зростання соціальної напруги та навіть спонтанна руйнація існуючих інститутів (елементів) європейської архітектури безпеки.

Другий фактор. Можливою причиною різкого зростання ентропії в тих чи інших соціальних системах, у тому числі в європейській архітектурі безпеки, є динаміка розвитку соціуму, в якому не проводиться належна культурна робота з підтримки в ньому розуміння головної мети (сенсу) людського буття. Таке суспільство, як слушно зазначає О.Радзівілл, має тенденцію до розсіяння його духовних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів внаслідок спонтанного нелінійного зростання локальних різновекторних процесів концентрації цих ресурсів навколо засобів досягнення мети, помилково визнаних за саму мету [34]. Це означає, що суспільство, в якому занепадають системи, які визначають рівень його культури, приречене на різке зростання соціальної ентропії.

Характерною особливістю такого суспільства є суттєве зниження відносної ваги і авторитету об'єктів і суб'єктів, які є, так би мовити, носіями впорядкованості та одночасно відбувається збільшення впливу на суспільство носіїв ентропії. Наприклад, носіями впорядкованості можуть бути бібліотеки,

музеї, парки, інші заклади культури, взірці мистецтва, оздоровчі системи, які не можуть підтримуватися в належному стані без відповідного позитивного світогляду. Знижувати рівень ентропії можна за рахунок розвитку естетичної складової публічного життя населення, правильної організації дозвілля, мережі естетичного виховання, психологічного розвантаження тощо.

Втрата потенціалу суспільства в умовах криз. При дослідженні світоглядного аспекту проблеми забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки необхідно враховувати, що в умовах суспільно-політичних конфліктів (криз), особливо воєнно-політичних (війни), будь-яке суспільство, як соціальна система, втрачає значний потенціал. Це має враховуватися, як при розробці відповідних інституціональних механізмів реагування з боку суб'єктів цієї система на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на вказану стійкість, так і при оцінюванні ризиків для європейської безпеки у випадку втрати належного рівня стійкості європейської архітектури безпеки.

Втрата потенціалу соціальної система та неминучі при цьому збитки (політичні, економічні, соціальні та гуманітарні) обумовлені значною мірою й світоглядними проблемами. Це обумовлено тим, що, як правило, відмова від старих і пошук нових світоглядно-ціннісних орієнтирів, що є характерним для суспільно-політичних криз, відбувається в умовах взаємодії причин та наслідків криз. Для ілюстрації цього положення можна проаналізувати деякі статистичні дані щодо стану справ у демографічній сфері в Україні крізь призму світоглядно-ціннісних орієнтирів мігрантів.

У листопаді 2023 року директорка Інституту демографії та соціальних досліджень імені Михайла Птухи Е.Лібанова заявила, що майже 9 мільйонів українців перебувають за кордоном, з них близько 3 мільйонів – трудові мігранти виїзд з України яких не має прямого стосунку до початку війни [38]. Тобто світоглядно-ціннісні орієнтири цих трудових мігрантів не були спрямовані на розбудову України. При цьому кількість українців, які шукають притулку в Європі, продовжує збільшуватися. Це означає, що їх світоглядно-

ціннісні орієнтири не спонукають зробити свій внесок у боротьбу за незалежність своєї Батьківщини, яка переживає надважкі часи. Таким чином, у більшості українців світоглядно-ціннісні орієнтири можуть зазнати суттєвої трансформації у напрямку зростання пасивності та безнадії що, очевидно, має вкрай негативний наслідок для стійкості України, як соціальної системи.

Як на нашу думку, принципово важливим фактором, який буде здійснювати негативний вплив на світоглядно-ціннісні орієнтації та стійкість України буде й те, що після війни в Україні може статися унікальна в історії війн ситуація щодо співвідношення чоловіків та жінок.

Як правило, після війни співвідношення чоловіків і жінок суттєво змінюється, оскільки на війні гинуть головним чином чоловіки. В Україні до початку 2022 року на 100 жінок в Україні припадало 86 чоловіків. Водночас, за прогнозами О.Гладуна, у репродуктивному віці (від 15 до 49 років) після війни буде перевага чоловіків, яка коливатиметься на рівні 110 чоловіків на 100 жінок, тому що саме ця група жінок становить більшість серед тих, які наразі виїхали з України [39]. Це означає, що у суспільстві може різко зрости рівень соціальної напруженості, а відтак і ентропії.

Окрім того, світоглядно-ціннісні орієнтири тих, які воювали та які повернуться до мирного життя, об'єктивно зазнають суттєвої трансформації. У свідомості людей, які ризикували щоденно своїм життям неминуче відбуваються суттєві психологічні зміни, що, очевидно, призведе до соціальної напруженості. На жаль, ці проблеми ще не знайшла належної уваги з боку науковців, політиків та управлінців щодо її опрацювання у контексті можливих наслідків для стійкості України й, відповідно, ризиків для національної безпеки.

Таким чином, доходимо наступних висновків.

1. При дослідженні світоглядно-управлінського аспекту проблеми забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки мають бути враховані зміст та взаємозв'язок різних соціальних конструктів, оскільки осмислення процесів, які відбуваються в європейському соціумі та яке

відображається у масовій свідомості, ідеології, культурі потребує відповідного інституційного оформлення.

2. Різке зростання соціальної ентропії в умовах криз звільняє соціальні інститути від норм раціонального мислення, тому європейська архітектура безпеки, як дисипативна соціальна система, щоб не зруйнуватись має здійснювати постійну роботу проти її різкого зростання. При цьому необхідно враховувати два фактори, які мають світоглядно-управлінську природу: феномен діалектичної єдності економічної, політичної та ідеологічної складових в управлінні європейською архітектурою безпеки; динаміку європейського соціуму, в якому має місце тенденція до розсіяння його духовних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів внаслідок спонтанного нелінійного зростання локальних різновекторних процесів та концентрації цих ресурсів навколо засобів досягнення мети, помилково визнаних за саму мету.

3. В умовах суспільно-політичних криз, особливо воєнно-політичних, відбувається втрата потенціалу соціуму та системи забезпечення стійкості соціальної системи. Це має враховуватися при розробці інституціональних механізмів реагування з боку суб'єктів вказаної системи на фактори, які породжують небезпеки стійкості. При цьому політичні, економічні, соціальні та гуманітарні збитки при втраті потенціалу європейського соціуму обумовлені значною мірою й світоглядними проблемами, оскільки, як правило, відмова від старих і пошук нових світоглядно-ціннісних орієнтирів, що є характерним для суспільно-політичних криз, відбувається в умовах взаємодії причин та наслідків криз.

2.3. Теоретико-методологічна складова проблемного поля оцінювання ризиків втрати стійкості європейської архітектури безпеки

В цілому розробка прогностичних моделей, які б дозволяли отримувати адекватні оцінки ризиків втрати стійкості європейської архітектури безпеки зумовлює необхідність вирішення низки проблем теоретичного, методологічного та світоглядно-управлінського характеру, які власне

формують проблемне поле оцінювання вказаних ризиків. Комплексне вирішення цих проблем сприятиме виявленню особливостей та закономірностей оцінювання ризиків, формуванню відповідного понятійно-категоріального апарату та адекватних інституційних механізмів реагування на наслідки для європейської безпеки через втрату належного рівня вказаної стійкості.

Розглянемо особливості формування проблемного поля оцінювання ризиків втрати стійкості європейської архітектури безпеки, які мають головним чином теоретичний та методологічний характер. Для цього доцільно виокремити та проаналізувати проблемні питання загального характеру, які значною мірою й зумовлюють визначальні особливості (атрибути) вказаного поля.

Є всі підстави стверджувати, що серед проблемних питань, які зумовлюють вказані атрибути є передусім наступні.

Перше проблемне питання. Вплив ризиків втрати стійкості європейської архітектури безпеки має системний, а відтак гібридний характер. Це означає, що множина факторів, які породжують ці ризики має розглядатися як система. Тому науково обґрунтовані оцінки впливу тих чи інших факторів, принципово не можуть бути отримані без використання спеціально-наукової і логіко-методологічної концепції дослідження систем, тобто без використання основних теоретичних положень напрацьованих в межах загальної теорії систем та системного аналізу.

Друге проблемне питання. Ризики втрати стійкості європейської архітектури безпеки утворюють досить специфічну систему, оскільки вона є своєрідною комбінацією із елементів, які утворюють фізичні, біологічні та соціальні системи. Дійсно, елементами цієї системи водночас є ризики зумовлені:

- факторами фізичної природи як то: катастрофічне забруднення ґрунтів, водних ресурсів, фізичне руйнування критичної інфраструктури та інші, які не можуть не здійснювати вплив на стійкість європейської архітектури безпеки;

- біологічними факторами, зокрема шкода біологічному різноманіттю, довкіллю;

- соціальними факторами: демографічні втрати; трансформація соціальних інститутів; економічні втрати; морально-психологічний стан індивідів та європейського соціуму в цілому та інші.

Очевидно, що тією чи іншою мірою вказані фактори здійснюють вплив на стійкість європейської архітектури безпеки та породжують систему ризиків гібридного характеру.

За ознакою складності вказана система ризиків, особливо коли оцінювати їх у контексті впливу на регіональну та глобальну безпеку, є дуже складною, а такі системи, як відомо не піддаються точному і детальному описові.

Водночас, за ознакою зв'язку елементів (у даному випадку - ризиків), ця система є ймовірнісною [40;41]. Це означає, що передбачити поведінку системи ризиків для стійкості європейської архітектури безпеки, а відтак і її вплив на інші системи життєзабезпечення європейського соціуму можна лише з певною мірою ймовірністю. Іншими словами, оцінки впливу вказаних ризиків для безпеки європейського соціуму, як факторів, які зумовлюють вказані ризики, принципово не можуть бути детерміновані, оскільки і ризики і фактори не взаємодіють точно передбачуваним способом.

Третє проблемне питання. При оцінюванні ризиків втрати стійкості європейської архітектури безпеки у контексті їх впливу на європейську безпеку, тобто як небезпек, необхідно враховувати, що небезпека за змістом може мати водночас як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. На цьому ми вже наголошували у попередніх підрозділах. Внаслідок цього один і той самий фактор, який породжує ті чи інші вказані ризики може отримати з боку суб'єктів, які їх оцінюють (науковців, політиків, управлінців, аналітиків, експертів), досить різну оцінку. Можливе навіть ігнорування того чи іншого фактора, хоча насправді він може породжувати досить реальні ризики для стійкості європейської архітектури безпеки, а відтак і небезпеки для європейського соціуму.

Це означає, що в широкому розумінні фактори, які зумовлюють вказані ризики, незважаючи на об'єктивну природу цих факторів, для дослідника завжди існують виключно у формі суб'єктного визначення. Тому необхідно розрізняти об'єктивні передумови виникнення вказаних ризиків, які генеруються тими чи іншими факторами, й суб'єктну форму їх відображення, які не тотожні. Вказана обставина часто буває на заваді адекватної оцінки ризиків чи ситуацій при їх інтерпретації (оцінюванні) як небезпек тим чи іншим соціальним системам.

Четверте проблемне питання. Загальновідомо, що в умовах суспільно-політичного конфлікту і, особливо, воєнно-політичного (війни), достовірна інформація, тобто умовно кажучи, “правда” завжди стає її першою жертвою. Це зумовлює принципову відмінність у виявленні та оцінюванні учасниками конфлікту факторів, які є його причиною та, відповідно, безпекових наслідків конфлікту. Тому, як правило, деякі фактори свідомо ігноруються, а деякі штучно створюються (так звані симулякри).

При цьому спроби виявити ті чи інші фактори, які дійсно призвели до конфлікту і на цій основі проаналізувати їх вплив на безпеку життєдіяльності різних соціальних систем (національних, регіональних, глобальних) у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі, інколи досить жорстко придушуються. Як наслідок, незалежно від того якою є світоглядно-ціннісна, ідеологічна чи політико-економічна компонента конфлікту, формується віртуальна реальність, як своєрідний простір невизначеності. У цьому просторі, як слушно зазначають Б.О.Парахонський та Г.М.Яворівська, домінує маніпулятивний дискурс конфлікту й, таким чином, створюється паралельний світ, як його основний механізм [42]. Особливо це проявляється в сучасних проксі-війнах.

Окремо варто акцентувати увагу й на тому, що як свідчить аналіз публікацій, у створенні вказаної віртуальної реальності приймають активну участь не тільки політики, провладні експерти та аналітики, а навіть деякі науковці. Останні “наукового обґрунтовують” ту чи іншу множину та

статистичну пов'язаність факторів, які, на їх думку, зумовлюють причини та наслідки конфлікту (особливо в умовах воєнно-політичного) та відповідні оцінки їх впливу на безпеку соціальних систем керуючись принципом “політичної доцільності”, тобто у руслі офіційної думки провладної еліти.

Вказана обставина породжує низку додаткових руйнівних та важко передбачуваних ризиків політичного, економічного, техногенного та іншого характеру для стійкості соціальним систем (національних, регіональних та глобальних). При цьому ці ризики, як правило, мають довгостроковий характер, оскільки в кінцевому підсумку вони є наслідком, прийняття неадекватних стратегічних управлінських рішень.

Принципово важливим є й те, що інтенсивність впливу цих загроз на безпеку життєдіяльності соціальних систем стрімко зростає по завершенню конфлікту (при настанні мирного періоду, у разі воєнно-політичного конфлікту). Причиною є тотальна переоцінка факторів, які зумовили конфлікт та його наслідки.

П'яте проблемне питання. Очевидно, що принципово важливою складовою оцінювання ризиків втрати стійкості європейської архітектури безпеки, як соціальної системи є наявність відповідної системи визначення та моніторингу порогових значень показників (індикаторів), що характеризують рівень захищеності інтересів системи та виникнення загроз для її безпеки. Тому, наприклад, не випадково, що у першій Стратегії національної безпеки України, яка була затверджена у 2007 році, як один із шляхів удосконалення системи управління національною безпекою розглядалась “розробка та впровадження загальнодержавної системи визначення та моніторингу порогових значень показників (індикаторів), що характеризують рівень захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності та виникнення реальних загроз національній безпеці” [43]. Проте у наступній редакції цієї Стратегії, чомусь це принципово важливе положення зникло [44].

Очевидно, що вказане проблемне питання значною мірою має методологічний характер та суттєво доповнює атрибути проблемного поля оцінювання ризиків втрати стійкості європейської архітектури безпеки, а при розробці загальних методологічних засад вказаного оцінювання можна виділити три взаємопов'язані аспекти: онтологічний, гносеологічний та аксіологічний (ціннісний), які детально окреслені у підрозділі 1.1.

Таким чином, доходимо наступних висновків.

1. Вплив факторів, які зумовлюють ризики втрати стійкості європейської архітектури безпеки має системний характер й вони утворюють специфічну, дуже складну та ймовірнісну систему, яка складається з фізичних, біологічних та соціальних елементів. При цьому при розробці загальних методологічних засад оцінювання вказаних ризиків необхідно виділяти та враховувати три взаємопов'язані аспекти: онтологічний, гносеологічний та аксіологічний (ціннісний).

2. Оцінювання факторів, які зумовлюють ризики втрати стійкості європейської архітектури безпеки завжди має об'єктивно-суб'єктивний характер, а в умовах суспільно-політичного конфлікту (особливо воєнного-політичного) в межах проблемного поля оцінювання цих ризиків формується віртуальна реальність, як своєрідний простір невизначеності та паралельний світ, де домінує маніпулятивний дискурс конфлікту.

2.4. Організаційна стійкість європейської архітектури безпеки як категорія та пріоритет її суб'єктів

Теоретичні засади організаційної стійкості різних соціальних систем з кінця XX – початку XXI століть стали предметом ґрунтовних досліджень іноземних науковців, які вивчали це соціальне явище та, зокрема, зосереджували зусилля над розкриттям його сутності (змісту) для формулювання його термінологічного визначення [45-57]. При цьому, ними використовувалися різні концептуальні підходи до дослідження природи організаційної стійкості та шляхів її забезпечення.

Окремі іноземні науковці розробляли концептуальні моделі забезпечення організаційної стійкості до криз природного, воєнного, економічного, соціального та іншого характеру, а також відповідні пропозиції щодо удосконалення даного процесу [55]. Варто також зазначити, що переважно дослідження здійснювалися в інтересах бізнес-організацій [56;57]. Разом з тим, результати наукової діяльності з цієї тематики успішно використовувалися у сферах державного управління, національної безпеки тощо у провідних державах світу.

Так, окремої уваги заслуговує практичний досвід США щодо запровадження так званої національної політики безперервності, реалізація якої здійснюється шляхом виконанням низки директив. Вони передусім регламентують методику та порядок забезпечення безперервності виконання життєво важливих функцій, які покладаються на органи державної влади, установи, підприємства та інші організації США в умовах надзвичайних кризових ситуацій (НКС) [58;59]. Тому досвід США у цій сфері є вельми корисними у контексті його використання для забезпечення організаційної стійкості європейської архітектури безпеки.

Щодо України, то на вітчизняних теренах поки що обмаль науково-теоретичних досліджень щодо та забезпечення організаційної стійкості. Останнім часом вони переважно здійснюються у контексті аналізу проблем запровадження національної системи стійкості України [2] або ж дослідження сутності організаційної стійкості, з метою формулювання власного термінологічного визначення даного соціального явища. Як правило, йдеться про досвід Великої Британії, США та інших іноземних держав, що стосується їх підходів, зокрема щодо планування у сфері забезпечення організаційної стійкості, розвитку культури її підтримання, налагодження надійних внутрішніх і зовнішніх комунікацій в управлінських процесах [60-62]. Тобто в Україні наукових праць, в яких досліджувалися концептуальні основи організаційної стійкості держави та її інститутів в умовах НКС, досить мало.

Недостатньо дослідженою залишається й проблема методичного супроводу державної політики з питань забезпечення організаційної стійкості сектору безпеки та оборони (СБО) та об'єктів критичної інфраструктури (ОКІ) в умовах НКС.

Варто зазначити, що з початку ХХІ століття дослідження соціального явища, яке позначають концептом «організаційна стійкість» зазнало значної актуалізації. Втім, до цього часу єдиного розуміння змісту (сутності) даного явища немає, а має місце різноманітність його інтерпретацій.

Так, дослідники часто використовують запропоноване ними науково-категоріальне поняття, наприклад, організаційна стійкість, здатність до стійкості, потенціал стійкості у контексті яких і проводять свої дослідження. Наслідком є досить широке коло різних та часто суперечливих визначень (інтерпретацій) змісту вказаного соціального явища. Водночас, виконаний нами аналіз дозволяє окреслити три основні концептуальні підходи щодо розкриття його сутності (змісту).

Згідно першого підходу, науковці розглядають організаційну стійкість у контексті так званої концепції «стратегічний захист», під якою розуміється здатність організації (соціальної системи) забезпечити захищеність своїх функціональних процесів від негативних впливів НКС, безперервно функціонувати та/або відновлюватися після порушення безперервності виконання тих чи інших функцій та повертатися до стабільного стану діяльності, а головна увага зосереджується на тих чи інших стратегіях подолання наслідків вказаних ситуацій та здатності своєчасно відновити очікуваний рівень функціонування [45;46;48;49].

Згідно другого підходу, науковці розглядають організаційну стійкість у контексті так званої концепції «стратегічний наступ», яка передбачає активне та цілеспрямоване подолання організацією кризових подій та складно передбачуваних обставин НКС, завдяки вдосконаленню організаційних процесів та розвитку функціональних спроможностей, тобто здатності організації ефективно реагувати на негативні впливи вказаних ситуацій та

вживати (залежно від розвитку ситуації) ефективні заходи реагування на їх наслідки, адаптувати та трансформувати свою управлінську діяльність під нові умови життєдіяльності організації [49;50].

Не без підстав прихильники цього підходу вважають, що стійкі організації мають володіти необхідними можливостями та спроможностями їх розвинути, які дозволятимуть їм адаптуватися, інтегрувати та перерозподілити ресурси та компетенції відповідно до змінних умов середовища (безпекової обстановки). Це означає, що організації мають бути здатними динамічно (оперативно) переосмислювати моделі свого функціонування та стратегії діяльності відповідно до зміни зовнішнього середовища (тих чи інших обставин).

Згідно третього підходу науковці розглядають сутність організаційної стійкості з обов'язковим використанням поняття «антиципація» під яким розуміється завбачливе прогнозування розвитку безпекової обстановки, оцінювання ризиків, ідентифікація загроз і вжиття заходів запобігання потенційним небезпекам до виникнення НКС [151-53]. Тому науково аргументується, що організація (система) досягає бажаної стійкості, лише, у випадку завчасної готовності до всього спектру небезпек, які можуть призвести до НКС, а відтак акцентується увага на важливості розвитку у неї відповідних матеріально-технічних та інших спроможностей, функцій і механізмів забезпечення організаційної стійкості.

Аналіз вказаних підходів до розкриття сутності організаційної стійкості дозволяє дійти висновку, що кожен із них дозволяє певною мірою науково її осмислити у контексті етапів її забезпечення, а саме: до, під час та після кризи.

Окремо варто також зазначити, деякі науковці акцентують увагу на тому, що на виникнення ризиків порушення організаційної стійкості впливають наступні чинники змін безпекового середовища [54]:

глобальні чинники (природного, політичного, економічного, соціального, екологічного, техногенного, інформаційного, воєнного, технологічного та

іншого характеру, які, проте можуть сприяти й позитивному розвитку організації);

внутрішні операційно-функціональні чинники діяльності організації (недоліки аналізу та прогнозування розвитку безпекового середовища, ідентифікації загроз та оцінювання ризиків, планування; вади управлінського, організаційного, інноваційно–технологічного, логістичного, комунікаційного, кадрового, інформаційного, матеріально-технічного, ресурсного забезпечення, а також професійної підготовки керівників і персоналу та інші).

Досить ґрунтовна наукова характеристика сутності соціального явища, яке позначають концептом «організаційна стійкість», належить С.Дучек, яка пропонує розуміти під нею здатність організації передбачати потенційні небезпеки, ефективно справлятися з несприятливими подіями та адаптуватися до умов, що змінюються [55].

За її висновками, з якими можна погодитися, оцінити стійкість організації на до кризовому етапі досить складно, оскільки організація вважається стійкою, якщо вона пододала наслідки НКС (кризи) та адаптувавшись стає потенційно сильнішою за спроможностями та можливостями для свого подальшого розвитку. Вона запропонувала концептуальну модель комплексного забезпечення організаційної стійкості на основі спроможностей, яка передбачає виконання певних взаємопов'язаних заходів на трьох основних етапах забезпечення організаційної стійкості, а саме [55]:

I етап - стадія очікування НКС, на якій необхідно виявляти, передусім, тенденційні передумови до виникнення ризиків і загроз надзвичайних кризових подій для організації та розвиваючи функціональну готовність, зосереджуватися на сценарному плануванні, запобіганні ризикам, загрозам, а також на докризовій адаптації організації на стадії виникнення тенденцій передвісників кризи.

II етап – стадія подолання кризових наслідків НКС, коли доцільно поєднувати реалізацію планів на випадок НКС з імпровізованим реагуванням

на її наслідки відповідно до особливостей розвитку ситуації, шукаючи альтернативні рішення подолання кризи, залучаючи усі формати генерації ідей та дій.

III етап – стадія відновлення та адаптація організації, на якій необхідно обмірковувати накопичений досвід після НКС, аналізувати стан організаційної стійкості та її вразливості, прогнозувати тенденції до майбутніх змін безпекової обстановки, можливу появу складно передбачуваних надзвичайних обставин (подій) й на основі отриманих результатів, розробляти стратегічний задум та план адаптації організації до нових умов, з метою підвищення рівня організаційної стійкості та прогресивного розвитку організації у майбутньому.

Визначальною передумовою успішного функціонування вказаної моделі є розвиток 4-х потенціалів забезпечення організаційної стійкості: бази знань і досвіду; фінансових і матеріально-технічних ресурсів; соціальних і комунікаційних ресурсів; потенціалу лідерства керівників та відповідального ставлення до розвитку організаційної стійкості.

Розглядаючи напрями розвитку вказаних потенціалів забезпечення організаційної стійкості доречно наголосити на наступних аспектах.

База знань і досвіду. Важливо накопичувати (окрім наукових та експертних знань, а також власного досвіду організації) практичний досвід інших організацій.

Фінансові і матеріально-технічні ресурси. Варто передусім інвестувати в розробку кризостійких організаційних моделей та у підготовку персоналу, нових управлінських технологій, кібербезпеку, в удосконалення механізмів безперервності функціонування організації.

Соціальні і комунікаційні ресурси. У даному випадку, це передусім розвиненість корпоративної культури, потенціалу співробітників вносити вклад в організаційну стійкість, розвиненість системи комунікацій, різноманітних платформ координації і взаємодії у внутрішньому та

зовнішньому середовищі організації, належне функціонування команд управління ризиками і інноваціями, кризового менеджменту.

Лідерство керівників та відповідальне ставлення до розвитку організаційної стійкості. Ключовим у даному випадку є самоусвідомлення керівництвом важливості відповідально розвивати організаційну стійкість, а також його здатності (завдяки волі, лідерству, процедурі заохочень тощо) стимулювати колектив до її розвитку.

Варто також акцентувати увагу на тому, що запропонована С.Дучек модель комплексного забезпечення організаційної стійкості на основі спроможностей, в цілому відповідає поглядам експертів міжнародної консалтингової компанії “Deloitte Global CEO”, які здійснюють діяльність з питань управління ризиками та кризового менеджменту. Аналіз її звітів за 2021 р. та 2022 р. [56;57] дозволяє дійти до наступного висновку.

Експерти компанії характеризують організаційну стійкість, як здатність організації бути готовою до порушень і колапсів у функціонуванні, адаптуватися та процвітати в мінливому середовищі, а забезпечення організаційної стійкості повинно спрямовуватися не лише на управління ризиками, досягнення стійкості до наслідків НКС, а й підтримку безперервності виконання основних функцій, відновлення організації після кризи. Тобто обов’язково має здійснюватися пошук і реалізація нових можливостей та інновацій для прогресивного розвитку, які з’являються у наслідок змін безпекового середовища.

Це означає, що адаптуючись, організація повинна стати більш гнучкою та інноваційною до змін безпекового середовища, розробляти та реалізовувати проактивні та далекоглядні стратегічні замисли щодо прогресивного розвитку, безпеки та стійкості, справлятися із кризами у майбутньому. При цьому експерти консалтингової компанії “Deloitte Global CEO” визначають 5–ть напрямів забезпечення організаційної стійкості, а саме: готовність; адаптація; співробітництво; надійність; лідерство та відповідальність.

Також вони визначають 5–ть складових організаційної стійкості: стійкість людей (кадрового персоналу); репутаційна стійкість; функціональна стійкість; фінансово-ресурсна стійкість; стійкість організації в оточуючому середовищі. Нерозвиненість потенціалів цих складових організаційної стійкості (або одного з них) може спричинити реальну загрозу життєдіяльності (існуванню) організації та навіть її крах (загибель).

Окремої уваги заслуговує практичний досвід США щодо забезпечення організаційної стійкості в умовах НКС на всіх рівнях функціонування інститутів держави, шляхом розробки та реалізації відповідної, так званої національної політики безперервності.

Однією із її складових є забезпечення виконання державними органами, установами та іншими організаціями функцій, які мають життєво важливе значення для суспільства та держави, особливо, в умовах криз. Вказані функції в США визначаються на законодавчому рівні. Варто також зазначити, що важливими є й забезпечення організаційної стійкості та безперервності функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ тощо, які опосередковано залучаються до виконання життєво важливих функцій.

В США життєво важливі функції (від належного виконання яких залежить організаційна стійкість) упорядковані за різними категоріями і передбачають об'єднання зусиль різних органів державної влади та інших організацій для забезпечення безперервного функціонування суспільства та інститутів держави до, у кризовий період та після НКС. При цьому згадана національна політика формується та реалізується на національному, федеральному, функціональному, територіальному рівнях. Головною метою політики є забезпечення безперервності виконання життєво важливих функцій, від належного виконання яких залежить організаційна стійкість загальнодержавного значення для США в умовах НКС.

У США розроблено та затверджено Федеральну директиву №1 від 17.01.2017 р. [58] та Федеральну директиву №2 від 13.06.2017 р. [59]. Вони регламентують відповідний порядок:

визначення та перегляду життєво важливих функцій органів державної влади та інших організацій США, на основі результатів ідентифікації загроз та оцінювання ризиків зумовлених НКС, а також аналізу та оцінювання внутрішніх операційно-функціональних ризиків порушення безперервності функціонування таких організацій;

планування щодо забезпечення безперервності функціонування організацій; здійснення системного аналізу та оцінювання функціональної діяльності організацій щодо їх здатності безперервно виконувати життєво важливі функції, а також ефективності планування тощо.

Відповідно до цих документів життєво важливі державні функції США поділяються на декілька категорій:

основні національні функції, тобто ті, які необхідні для управління державою та забезпечення її існування в умовах НКС, які, поміж іншого, гарантують збереження конституційного ладу та безперебійне функціонування трьох гілок влади (визначено 8 основних національних функцій);

пріоритетні основні функції організацій – частина основних функцій організацій, які мають виконуватися безперебійно, з метою забезпечення безперервності основних національних функцій;

основні функції організацій – функції безпосередньо пов'язані з виконанням головного призначення організацій, визначеного їх статутами або нормативно-правовими актами, які є унікальними для кожної організації та з яких виокремлюють пріоритетні основні функції;

допоміжні види діяльності організацій – важливі види діяльності для підтримання виконання основних функцій організацій, які само по собі не спрямовані на виконання місії організації.

Нагляд за якістю реалізації національної політики безперервності США здійснює Національний координатор з питань безперервності виконавчої влади при Адміністрації Президента США, а при ньому діє робоча група, яка поміж іншого розглядає і надає рекомендації щодо ідентифікації загроз та оцінювання ризиків, визначення та перевірки пріоритетних основних функцій, здійснення планування, аналізу та оцінювання безперервності.

Також, на всіх ієрархічних рівнях управління діють відповідні координатори, менеджери та робочі групи з питань забезпеченості безперервності функціонування організацій, а методика щодо забезпечення безперервності виконання життєво важливих функцій органів державної влади та інших організацій США передбачає певний порядок взаємопов'язаних дій (заходів, кроків).

Першочерговим кроком є системний аналіз безпекової обстановки, ідентифікація загроз та оцінювання ризиків, які пов'язані з НКС, а також аналіз та оцінювання внутрішніх операційно–функціональних ризиків порушення безперервності функціонування організацій на всіх функціональних, секторальних і територіальних рівнях управління. Зазначений процес здійснюється за принципом “з низу–вверх”. На всіх рівнях розробляються реєстри ризиків, на основі аналізу яких формується національний реєстр ризиків і загроз США .

Наступним кроком є поетапне визначення та перегляд життєво важливих функцій організацій, відповідно до Федеральної директиви № 1 [58]. Зміст етапів вказаного процесу зводиться до наступного:

перший етап – визначення та перегляд основних функцій організації, безперервність яких є життєво важливою для її функціонування;

другий етап – визначення пріоритетних основних функцій організації, які є життєво важливими для підтримки безперервності основних національних функцій США в кризових умовах;

третій етап – визначення та перегляд допоміжних видів діяльності організації (забезпечення безперервності технічних систем, стійкості управління та інше);

четвертий етап – первинна перевірка та затвердження вищезазначених функцій керівником організації. Узгодження їх переліку з керівництвом органу державної влади (чи приватної бізнес структури), якому організація підпорядковується. Направлення за ієрархією державно-управлінського підпорядкування реєстру зі зведеним переліком пріоритетних основних функцій на розгляд Міжвідомчій Раді при Національному координаторі з питань безперервності виконавчої влади Адміністрації Президента США;

п'ятий етап – перегляд та уточнення основних національних функцій США на основі комплексного аналізу всього переліку пріоритетних основних функцій організацій на федеральному, функціональному, територіальному, секторальному рівнях.

Національний координатор з питань безперервності виконавчої влади при Адміністрації Президента США, за результатами визначення і перегляду категорій життєво важливих функцій відповідно до Федеральної директиви № 2 [59] готує та надсилає до державних органів Розпорядження з настановами та рекомендаціями щодо подальшого планування.

Державними органами та іншими організаціями проводиться розробка довгострокових програм щодо забезпечення безперервності своєї функціональної діяльності, а також планів з їх реалізації. Ці програми розраховані на термін від 3-х до 5-ти років, а плани оновлюються кожні 2 роки. Вони розробляються та реалізуються комплексно за єдиними вимогами та стандартами у повному циклі програмного менеджменту безперервності, який є циклічною моделлю планування, а саме, розроблення та виконання планів і процедур, проведення тестування, навчання, тренування, оцінювання ефективності, аналізу уроків, звітування та внесення коректив у програми та плани.

В рамках повного циклу програмного менеджменту безперервності, здійснюється аналіз та оцінка функціональної діяльності організацій щодо їх здатності безперебійно виконувати життєво важливі функції, а також якості та результативності програм та планів. Відповідні заходи здійснюються не менше 1-го разу на 2-ва роки протягом реалізації зазначених програм та планів. При цьому здійснюється: аналіз функціональних процесів, критично важливої діяльності та систем функціонування, баз даних, кадрів, ресурсів, резервно–дублюючої інфраструктури та інших спроможностей, чинників впливу на функціонування організації, її вразливостей, існуючих взаємозалежностей тощо); аналіз та оцінювання наслідків у разі невиконання організацією тієї чи іншої функції або одразу декілька функцій в умовах НКС.

Важливим є й те, що відповідно до нормативних документів керівництво органів державної влади та інших організацій, їх штатні координатори з питань безперервності, керівники програм забезпечення безперервності повинні тісно співпрацювати під час розроблення та виконання заходів із забезпечення стійкості виконання основних функцій на випадок НКС дотримуючись при цьому певних принципів [62, с.17–18]:

- визначити організаційно–управлінські та функціонально–технологічні процеси, критично важливі ресурси для підтримання основних функції та операцій, враховувати існуючі взаємозалежності між ними, реалізовувати відповідні стратегії забезпечення безперервності, використовуючи вище вказаний єдиний підхід;

- визначити пріоритети інвестицій, спрямованих на підвищення організаційної стійкості, усунення відповідних уразливостей, зниження ризиків, розвиток спроможностей;

- проводити на постійній основі тестування та тренування, надавати оцінку ефективності забезпечення безперервності виконання основних функцій, якості розроблення та виконання відповідних програм та планів, процедур, а також достатності наявних спроможностей і ресурсів;

– проводити регулярно теоретичні навчання персоналу всіх функціональних рівнів за тематиками забезпечення безперервності, з обов’язковим оцінюванням їх підготовленості та готовності виконувати свої операційні функції за призначенням до, під час та після НКС;

- здійснювати на постійній основі процедуру звітування, готувати відповідні документальні звіти про результати оглядів виконання відповідних програм та планів, проведення тестувань, навчань та тренувань, а також звіти з оцінкою ефективності запланованих і виконаних заходів у випадку настання НКС, проводити аналіз документів звітування та завчасно вносити корективи до планів з метою усунення недоліків і прогалин;

- визначати виконання довгострокових програм щодо забезпечення безперервності своєї функціональної діяльності, а також планів з їх реалізації одним із головних пріоритетів повсякденної діяльності органів державної влади та інших організацій.

Таким чином, доходимо наступних висновків.

1. Організаційна стійкість європейської архітектури безпеки як соціальної системи є важливою науковою категорією та пріоритетом її суб’єктів. Її забезпечення набуває особливої актуальності в умовах НКС, оскільки недосконалість існуючих інституційних засад СБО та функціонування ОКІ значно посилюють наслідки НКС у всіх сферах життєдіяльності європейського суспільства та національних держав.

2. Досвід іноземних країн, передусім США щодо розробки та реалізації державної політики забезпечення безперервності виконання життєво важливих функцій для суспільства та держави є досить цінним, тому його застосування може суттєво сприяти забезпеченню стійкості європейської архітектури безпеки завдяки підвищенню ефективності функціонування СБО та ОКІ в умовах НКС.

3. Процес забезпечення організаційної стійкості будь яких організацій, як складних соціальних систем є комплексним і складається з трьох ключових етапів: завчасне передбачення загроз стійкості і розвиток готовності адекватно

реагувати на них; ефективне реагування на наслідки НКС; відновлення функціональності організації (її адаптація до середовища після кризи). При цьому для досягнення належного рівня організаційної стійкості, передусім, необхідно розвивати чотири основні потенціали: накопичувати базу знань та досвіду, інвестувати у фінансові та матеріально-технічні ресурси, формувати соціальні та комунікаційні ресурси, розвивати лідерські якості керівників організації.

Висновки до розділу 2

1. Встановлено, що концепт «стійкість» є багатограним, використовується в різних сферах, має різні відтінки, а належний рівень стійкості соціальної системи є передумовою адекватного її реагування на небезпеки існуванню, що дозволяє адаптуватись їй до змін середовища функціонування. При цьому механізм забезпечення стійкості системи необхідно розкласти як елемент механізму забезпечення її безпеки, основою якого мають бути прогностичні моделі, які дозволяють отримувати оцінки небезпек системі при втраті її стійкості у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі.

2. Системний аналіз особливостей функціонування та еволюції соціальних систем, їх загальних властивостей та організації, природи соціальних явищ, які позначають концептами «стійкість» та «безпека», дозволив виокремити чинники, які мають бути враховані при дослідженні стійкості європейської архітектури безпеки. Їх врахування дозволяє знизити рівень термінологічної невизначеності при вирішенні проблем забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки. Зокрема, з'ясовано, що стійкість та безпека є взаємозумовленими характеристиками систем, які дозволяють оцінити специфіку їх розвитку та мають досліджуватися крізь призму умов існування систем.

3. З'ясовано, що проблемне поле дослідження стійкості європейської архітектури безпеки утворюють три основні блоки: теоретико-

методологічний, основою якого є проблема подальшого розкриття сутності соціального феномена, який позначають концептом «стійкість» у контексті функціонування соціальних систем; другий блок охоплює проблемні питання дослідження стійкості систем крізь призму небезпек, які стосуються політичних, економічних, соціальних та гуманітарних аспектів її життєдіяльності; світоглядно-управлінський блок, який утворюють проблемні питання пов'язані з виокремленням, системним аналізом, інтерпретацією та операціоналізацією політико-інституційної детермінанти стійкості системи.

4. Доведено, що при дослідженні світоглядно-управлінського аспекту проблеми забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки мають бути враховані зміст та взаємозв'язок різних соціальних конструктів, оскільки осмислення процесів, які відбуваються в європейському соціумі та яке відображається у масовій свідомості, ідеології, культурі потребує відповідного інституційного оформлення. Водночас, з'ясовано що різке зростання соціальної ентропії в умовах криз звільняє соціальні інститути від норм раціонального мислення, тому європейська архітектура безпеки, як дисипативна соціальна система, щоб не зруйнуватись, має здійснювати постійну роботу проти її різкого зростання. При цьому необхідно враховувати два фактори, які мають світоглядно-управлінську природу, а саме: феномен діалектичної єдності економічної, політичної та ідеологічної складових в управлінні європейською архітектурою безпеки; динаміку європейського соціуму, в якому має місце тенденція до розсіяння його духовних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів внаслідок спонтанного нелінійного зростання локальних різновекторних процесів та концентрації цих ресурсів навколо засобів досягнення мети, помилково визнаних за саму мету.

5. Показано, що в умовах суспільно-політичних криз, особливо воєнно-політичних, відбувається втрата потенціалу соціуму та системи забезпечення стійкості європейської архітектури безпеки. Це має враховуватися при розробці інституціональних механізмів реагування з боку суб'єктів вказаної системи на фактори, які породжують небезпеки стійкості. При цьому

політичні, економічні, соціальні та гуманітарні збитки при втраті потенціалу європейського соціуму обумовлені значною мірою й світоглядними проблемами, оскільки, як правило, відмова від старих і пошук нових світоглядно-ціннісних орієнтирів, що є характерним для суспільно-політичних криз, відбувається в умовах взаємодії причин та наслідків криз.

6. Доведено, що вплив факторів, які зумовлюють ризики втрати стійкості європейської архітектури безпеки має системний характер та що вони утворюють специфічну, дуже складну та ймовірнісну систему, яка складається з фізичних, біологічних та соціальних елементів. При цьому розробці загальних методологічних засад оцінювання вказаних ризиків необхідно виділяти та враховувати три взаємопов'язані аспекти: онтологічний, гносеологічний та аксіологічний (ціннісний). Водночас, оцінювання факторів, які зумовлюють ризики втрати стійкості європейської архітектури безпеки завжди має об'єктивно-суб'єктивний характер, а в умовах суспільно-політичного конфлікту (особливо воєнного-політичного) в межах проблемного поля оцінювання цих ризиків формується віртуальна реальність, як своєрідний простір невизначеності та паралельний світ, де домінує маніпулятивний дискурс конфлікту.

7. З'ясовано, що організаційна стійкість європейської архітектури безпеки, як соціальної системи, є важливою науковою категорією та пріоритетом її суб'єктів. Її забезпечення набуває особливої актуальності в умовах надзвичайних кризових ситуацій, оскільки недосконалість існуючих інституційних засад сектору безпеки та оборони, а також функціонування об'єктів критичної інфраструктури значно посилюють наслідки вказаних ситуацій у всіх сферах життєдіяльності європейського суспільства та національних держав.

8. Доведено, що досвід іноземних країн, передусім США щодо розробки та реалізації державної політики забезпечення безперервності виконання життєво важливих функцій для суспільства та держави є досить цінним, тому його застосування може суттєво сприяти забезпеченню стійкості європейської

архітектури безпеки в умовах надзвичайних кризових ситуацій. Водночас, показано, що процес забезпечення організаційної стійкості будь яких організацій, як складних соціальних систем є комплексним і складається з трьох ключових етапів: завчасне передбачення загроз стійкості і розвиток готовності адекватно реагувати на них; ефективне реагування на наслідки надзвичайних кризових ситуацій; відновлення функціональності організації (її адаптація до середовища після кризи). При цьому для досягнення належного рівня організаційної стійкості, передусім, необхідно розвивати чотири основні потенціали: накопичувати базу знань та досвіду, інвестувати у фінансові та матеріально-технічні ресурси, формувати соціальні та комунікаційні ресурси, розвивати лідерські якості керівників організації.

Список використаних джерел

1. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інст. політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. К.:, 2022. 552 с.
2. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: моногр. К.: НІСД, 2022. 456 с.
3. Назаров М.С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації // *Політикус*. 2020. Вип. 2. С.64-69
4. Назарова Т., Гаврик А. Фінансова стійкість підприємства в сучасних умовах // *Енергозбереження, Енергетика. Енергоаудит*. 2021. №5-6 (159-160). С.44-51 Nazarova T., Havryk A. Finansova stiikist pidpriemstva v suchasnykh umovakh // *Enerhozberezhennia, Enerhetyka. Enerhoaudyt*. 2021. №5-6 (159-160). S.44-51
5. Мельник І.В. Інформаційна стійкість України: вибір трендів масової культури та їх вплив на суспільну свідомість і стратегії державного управління

// *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління.* 2021. Том 32 (71). № 2. С. 69-74. URL: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.2/012>

6.Резнікова О.О., Войтовський К.Є. Проблема термінологічної невизначеності у сфері розбудови національної стійкості. К.: НІСД. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/az-7-gloss-060121_5.pdf

7.Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 «Про запровадження національної системи стійкості». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>

8.Орел М.Г. Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки: моногр. К.: «Поліграф плюс», 2019. 320 с.;

9.Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: моногр. К.: НІСД, 2010. 288 с.

10.Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: моногр. К.: НІСД, 2013. 104 с.

11.Ситник Г.П. Сучасні погляди на концептуальні засади дослідження безпеки соціальних систем // Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього: колект. моногр. / за ред. Л.Г. Комахи, І. Алексєєнко. К.: ВПЦ «Київський університет», 2022. С. 353-400

12.Безпекове середовище 2033: моногр. К.: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2022. 117 с.

13.Ситник Г.П. Забезпечення національної стійкості як комплексна проблема // Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів: колект. моногр. / за ред. Г.П. Ситника. ТОВ «Академпрес». К., 2024. С.17-76.

14.Качинський А.Б. Безпека складних систем: моногр. / за ред. С.О. Довгого. К.: ТОВ «Видавництво «ЮСТОН», 2017. 468 с.

15.Бех В.П., Туленков М.В. Теорія систем і системний аналіз в управлінні: підруч. К.: Інтерсервіс, 2021. 680 с.

16. Берталанфі Л. Загальна теорія систем. К.: Вид-во «Либідь», 2000. 320 с.
17. Туленков М.В. Системний підхід в управлінні соціальними організаціями: підруч. К.: Каравела, 2022. 508 с
18. Філіппов В. Ю. Теорія систем як фундамент ідеології сталого розвитку // *Економіка. фінанси. право.* 2020. № 2/2. С.6-10. URI: <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/26011>
19. Назаров М.С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації // *Політикус.* 2020. Вип. 2. С.64-69
20. Дзюбань О. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: методологія дослідження та забезпечення: моногр. Харків: Константа, 2006. 440 с.
21. Богданович Ю.В., Семенченко А.І. та ін. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки у її визначальних сферах: моногр. К.: НАДУ, 2007. 430 с.
22. Антипенко І.В. Перспективи запровадження національної оцінки ризиків у контексті розбудови національної системи стійкості в Україні // *Інвестиції: практика та досвід.* № 12. 2021. С.80-84.
23. Мотайло О.В. Ризики та загрози національній безпеці // *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління.* 2020. Том 31 (70) № 5. С.116-121
24. Башняков О. М., Гаращенко Ф. Г., Пічкур В. В. Практична стійкість та структурна оптимізація динамічних систем: моногр. К.: Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка, 2008. 383 с.
25. Висоцька І.Б. Теоретичні підходи до поняття «стійкість системи»// *Наук. вісн. Львівського держ.ун-ту внутріш. справ.* 2017. № 2. С.13-23
26. Екстрем Т., Лістоу Т., Ганненко Ю. Стійкість суспільства в теорії та практиці. *Збірник наук. праць ЦВСД НУОУ.* 2023. №3 (79). С.66-73

27.Філіпенко А. С. Економічна стійкість у контексті інституційної логіки // *Економічна теорія*. 2022. № 3. С. 45-56.
URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2022_3_5

28.Аблязова Н. Кадрова безпека в системі управління підприємством // *Економіка та суспільство*. 2020. №22. URI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-64>

29.Голіков А.П. Казакова Н.А. Пересадько В.А. Водна безпека людства: глобальний та регіональний виміри. *Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2018. Вип. 7. С.26-34

30. Лозова Г. М., Шорубалко Б. В. Lozova G. M. Shorubalko B. V. Інтелектуальна безпека держави в системі конкурентоспроможності національної економіки. *Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту*. 2018. Вип. 20, част. 2. С. 102-106.

31. Бергер П., Лукман Т. Соціальне конструювання реальності. Трактат по соціології знання. Медіум, 1995. 323 с.

32. Вебер. М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. К.: Політика, 1998. 321 с.

33. Радзівілл О. А. Динаміка соціальних систем як виклик системам регулювання суспільних відносин // *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2010. Том 1, №1. С. 97-104

34. Радзівілл О. А. Причини зростання соціальної ентропії і соціологічно-правові засоби його стримування // *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2010. Том 2, №2. С. 71-77

35. Дуглас Норт, Джон Волліс, Баррі Вайнгест. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. К.: Наш формат. 2017. 352 с.

36. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; [пер. з англ. І. Дзюб]. К. : Основи, 2000. 198 с.
37. Молодцов О. В. Феномен діалектичної єдності економічної, політичної та ідеологічної субматриць у публічному управлінні // *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, 2020. № 2(8). С. 160-169. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2\(8\)-160-169](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2(8)-160-169)
38. Демографи підраховали, скільки українців перебувають за кордоном. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/demografi-pidrahuvali-skilki-ukrayinci-perebuvayut-zakordonom-2456881.html>
39. Після війни в Україні чоловіків стане більше, ніж жінок: вчений пояснив, у чому причина. URL: <https://tsn.ua/exclusive/scho-bude-z-ukrayincyami-pislya-viyni-ekspert-poyasniv-yakim-stane-spivvidnoshennya-zhinok-i-cholovikiv-2369959.htm>
40. Прокопенко Т.О. Теорія систем і системний аналіз: навч. посіб. Черкаси: ЧДТУ, 2019. 139 с.;
41. Величко О. М., Гордієнко Т. Б. Основи системного аналізу і прийняття оптимальних рішень: Підручник. Одеса: Олді+, 2021. 672 с.
42. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтології війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. К.: НІСД, 2019. 560 с.
43. Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від 12 лютого 2007 року №105/2007. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1052007-5496>
44. Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від 8 червня 2012 року №389/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text>
45. Horne, John F., and John E. Orr. Assessing Behaviors that Create Resilient Organizations // *Employment Relations Today*. 1998. 24: 29–39.
46. Robert, Benoît. Organizational Resilience—Concepts and Evaluation Method. Montréal: Presse de l'École Polytechnique de Montréal, 2010.

47. Lengnick-Hall, Cynthia A., Tammy E. Beck, and Mark L. Lengnick-Hall. Developing a Capacity for Organizational Resilience through Strategic Human Resource Management // Human Resource Management Review. 2011. 21: 243–255.
48. Limnios, Elena A.M., Tim Mazzarol, Anas Ghadouani, and Steven G.M. Schilizzi. The Resilience Architecture Framework: Four Organizational Archetypes // European Management Journal. 2014. 32: 104–116.
49. Lengnick-Hall, Cynthia A., and Tammy E. Beck. Adaptive Fit versus Robust Transformation: How Organizations Respond to Environmental Change // Journal of Management. 2005. 31: 738–757.
50. Vaelikangas, Liisa, and A. Georges L. Romme. How to Design for Strategic Resilience: A Case Study in Retailing // Journal of Organization Design. 2013. 2: 44–53.
51. Rerup, Claus. Houston, We Have a Problem: Anticipation and Improvisation as Sources of Organizational Resilience // Comportamento Organizacional E Gestão. 2001. 7: 27–44.
52. McManus, Sonia, Erica Seville, John Vargo, and David Brunsdon. A Facilitated Process for Improving Organizational Resilience // Natural Hazards Review. 2008. 9: 81–90.
53. Somers, Scott. Measuring Resilience Potential: An Adaptive Strategy for Organizational Crisis Planning // Journal of Contingencies and Crisis Management. 2009. 17: 12–23.
54. Guillén Mondragón, Irene Juana, Araceli Rendón Trejo, and Andrés Morales Alquicira. Is Organizational Resilience a Competitive Advantage? // Universidad Autónoma Metropolitana. 2022. URL: https://www.scielo.org.mx/scielo.php?pid=S2594-01632022000200057&script=sci_arttext#B8
55. Duchek, S. Organizational Resilience: A Capability-Based Conceptualization // Business Research. 2020. 13: 215–246. <https://doi.org/10.1007/s40685-019-0085-7>

56. Building The Resilient Organization. Deloitte Global CEO. 2021. URL: <https://www2.deloitte.com/dk/da/pages/about-deloitte/articles/2021-deloitte-global-resilience-report.html>

57. Toward True Organizational Resilience. Deloitte Global CEO. 2022. URL: <https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/risk/articles/global-resilience-report.html>

58. Federal Continuity Directive 1 Federal Executive Branch National Continuity Program and Requirements. URL: <https://www.gpo.gov/docs/default-source/accessibility-privacy-coop-files/January2017FCD1-2.pdf>

59. Federal Directive-2. Executive Branch Mission Essential Functions and Candidate Primary Mission Essential Functions Identification and Submission Process. URL: https://www.fema.gov/sites/default/files/2020-07/Federal_Continuity_Directive-2_June132017.pdf

60. Резнікова О.О. Першочергові цілі і завдання у сфері забезпечення організаційної стійкості. Аналітична записка. НІСД, 21.02.2023. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/pershocherhovi-tsili-i-zavdannya-u-sferi-zabezpechennya>

61. Войтовський К.С. Розроблення планів забезпечення організаційної стійкості. Аналітична записка. НІСД, 27.02.2023. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-02/az_planuvannya-org-stiykosti_24022023.pdf

62. Federal Continuity Directive Continuity Planning Framework for the Federal Executive Branch FEMA Office of National Continuity Programs. December 2023. URL: https://www.fema.gov/sites/default/files/documents/fema_federal-continuity-directive-planning-framework.pdf

РОЗДІЛ 3. ВИКЛИКИ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

3.1. Зовнішні фактори, які породжують виклики європейській безпеці

Європейське безпекове середовище формується під впливом складного комплексу зовнішніх чинників, що трансформують традиційні уявлення про стабільність і стримування загроз у регіоні. Поглиблення геополітичної конкуренції між провідними центрами сили, насамперед між США, Китаєм і Росією, призводить до зміни стратегічного середовища Європи та зростання системних ризиків.

Як зазначають дослідники, трансформація глобального балансу сил супроводжується активізацією ревізійністських стратегій держав і посиленням боротьби за сфери впливу, що безпосередньо впливає на архітектуру європейської безпеки [1]. У цьому контексті особливу роль відіграє російська агресія проти України, яка спричинила фундаментальні зміни у функціонуванні системи колективної оборони, змусивши держави ЄС і НАТО переглянути свої стратегічні підходи до безпеки [2].

Трансформація безпекового середовища Європи відбувається під впливом комплексу взаємопов'язаних геополітичних, економічних, енергетичних, технологічних і кліматичних чинників, які дедалі частіше проявляються у форматі гібридних викликів. Геополітичні зміни, зокрема посилення конкуренції між глобальними центрами сили та дестабілізація суміжних регіонів, стимулюють перегляд стратегій стримування й оборонної політики європейських держав.

Водночас економічна взаємозалежність і глобальні ланцюги постачання створюють структурні вразливості, які можуть використовуватися як інструменти політичного тиску. Енергетичний чинник проявляється через залежність окремих країн від імпорту ресурсів, що підсилює ризики шантажу й нестабільності в умовах криз. Технологічні зміни, зокрема цифровізація,

розвиток штучного інтелекту (далі – ШІ) та кіберзагрози, формують нові виміри безпеки, змінюючи характер конфліктів і способи їхнього ведення. Кліматичні процеси посилюють міграційні потоки, ресурсну конкуренцію та соціально-економічну нестабільність у прилеглих до Європи регіонах. У сукупності ці фактори формують складну систему гібридних викликів, де їхня взаємодія створює мультиплікативний ефект загроз і потребує комплексних міжінституційних підходів до реагування (табл.1).

Отже, аналіз засвідчує, що трансформація безпекового середовища Європи відбувається під впливом взаємопов'язаного комплексу геополітичних, економічних, енергетичних, технологічних і кліматичних чинників, які формують нову конфігурацію гібридних викликів. Геополітичні зрушення та зростання конкуренції між провідними центрами сили посилюють військово-політичну напруженість і стимулюють перегляд традиційних механізмів стримування. Економічні та енергетичні фактори створюють структурні вразливості, що застосовуються як інструменти впливу, тоді як технологічні трансформації формують нові форми конфліктності, пов'язані з кіберзагрозами та інформаційними операціями. Кліматичні процеси поглиблюють нестабільність через посилення міграційного тиску та ресурсної конкуренції.

Одним із важливих зовнішніх чинників сучасних викликів є поширення гібридних загроз, які поєднують військові, економічні, інформаційні та кібернетичні інструменти впливу. У науковій літературі акцентують, що такі загрози мають комплексний характер і спрямовані на дестабілізацію політичних систем, підрив суспільної довіри та послаблення інституційної стійкості держав [3].

Особливу небезпеку становлять інформаційно-психологічні операції та дезінформація, які застосовують як засоби впливу на політичні процеси й громадську думку в європейських країнах [3]. Зростання кіберзагроз, спрямованих на критичну інфраструктуру та державні інститути, ще більше

ускладнює безпекове середовище, що зумовлює потребу в розвитку нових механізмів реагування на рівні ЄС і НАТО.

Таблиця 1

Взаємозв'язок основних чинників трансформації безпекового середовища

Чинник	Рушійні сили	Основні прояви	Механізми впливу на безпеку	Прояви в структурі гібридних викликів	Потенційні наслідки для Європи
Геополітичний	Перерозподіл глобальної сили, ревізіонізм, регіональні конфлікти	Мілітаризація, нестабільність на периферії ЄС	Стратегічне стримування, військово-політичний тиск	Інформаційні операції, політична дестабілізація	Посилення оборонних витрат, перегляд стратегій
Економічний	Глобалізація, санкційні режими, торговельні війни	Коливання ринків, залежність від імпорту	Фінансовий тиск, контроль над ресурсами	Економічні обмеження, вплив на політичні рішення	Ослаблення економічної стабільності
Енергетичний	Енергетична залежність, перехід до ВДЕ	Перебої постачання, ціноутворення	Маніпуляція ринками, інфраструктурний вплив	Енергетичний шантаж, атаки на мережі	Енергетична нестабільність
Технологічний	Цифровізація, кіберзагрози, ШІ	Кібератаки, витоки даних	Вплив на критичну інфраструктуру	Кібероперації, дезінформація	Підриг довіри до інституцій
Кліматичний	Зміна клімату, дефіцит ресурсів	Міграція, природні катастрофи	Соціальна напруга, ресурсні конфлікти	Гуманітарні кризи, політична радикалізація	Зростання нестабільності

Джерело: розроблено автором

Економічні фактори також відіграють важливу роль у формуванні сучасних викликів європейській безпеці. Глобалізація та взаємозалежність економік створюють нові вразливості, які можуть використовуватися як інструменти політичного тиску. Зокрема, залежність окремих країн від

імпорту енергоресурсів тривалий час залишалася одним з основних ризиків для стабільності Європи, що підтверджують події останніх років [4]. Водночас санкційні режими й торговельні обмеження стають вагомими інструментами впливу в міжнародних відносинах, посилюючи економічний вимір безпеки.

Окрему групу зовнішніх чинників становлять також кліматичні та соціально-демографічні процеси, які дедалі частіше розглядають як складники безпекового середовища. Дослідники зазначають, що зміни клімату сприяють загостренню ресурсної конкуренції, зростанню міграційного тиску та нестабільності в суміжних із Європою регіонах, що опосередковано впливають на внутрішню безпеку ЄС [5]. У цьому контексті важливим є розуміння того, що сучасні загрози багатовимірні й потребують комплексного підходу до їхнього аналізу та нейтралізації.

Таблиця 2

Основні напрями вдосконалення безпекової політики Європи

Напрямок безпекової політики	Основні загрози	Основні інструменти реалізації	Очікувані результати	Довгостроковий вплив на стратегічну стійкість
Оборонний	Військова агресія, милітаризація регіонів, гібридні конфлікти	Спільні оборонні програми ЄС і НАТО, модернізація збройних сил, розвиток оборонної промисловості	Посилення військової готовності та стримування	Підвищення оборонної автономії Європи
Інституційний	Недостатня координація безпекових рішень, повільне реагування на кризи	Розвиток спільних стратегічних механізмів, інтеграція політик безпеки, координація міждержавних рішень	Підвищення ефективності управління кризами	Формування інтегрованої системи європейської безпеки
Економічний	Економічний тиск, санкційні війни, залежність від	Диверсифікація економічних зв'язків, розвиток внутрішнього	Зменшення економічної вразливості	Посилення економічної стабільності регіону

Напрямок безпекової політики	Основні загрози	Основні інструменти реалізації	Очікувані результати	Довгостроковий вплив на стратегічну стійкість
	зовнішніх ринків	ринку, економічні санкції		
Енергетичний	Енергетичний шантаж, залежність від імпорту ресурсів	Розвиток відновлюваної енергетики, диверсифікація постачальників, енергетичні союзи	Підвищення енергетичної незалежності	Формування енергетичної безпеки Європи
Технологічний	Кіберзагрози, інформаційні атаки, технологічна залежність	Розвиток кібероборони, інвестиції в цифрову інфраструктуру, підтримка інновацій	Посилення цифрової стійкості	Зміцнення технологічного суверенітету
Інформаційний	Дезінформація, пропаганда, інформаційні операції	Стратегічні комунікації, медіаграмотність, боротьба з фейковими новинами	Підвищення інформаційної безпеки	Стійкість суспільства до інформаційних маніпуляцій
Соціально-демографічний	Міграційні кризи, соціальна нестабільність	Регулювання міграційної політики, соціальні програми інтеграції	Зниження соціальної напруги	Стабілізація соціально-політичного середовища
Кліматичний	Зміна клімату, ресурсні конфлікти	Кліматична політика, зелена трансформація економіки	Зменшення екологічних ризиків	Формування довгострокової екологічної безпеки

Джерело: розроблено автором

Отже, удосконалення безпекової політики Європи в умовах сучасних зовнішніх викликів має ґрунтуватися на комплексному, багаторівневому підході, який поєднує військові, економічні, енергетичні, технологічні, інформаційні та соціально-політичні інструменти реагування. Здійснений

аналіз засвідчує, що стратегічна стійкість регіону залежить не лише від оборонного потенціалу, а й від здатності інституцій ЄС і держав-членів ефективно координувати політику, адаптуватися до кризових змін і забезпечувати захист критичних систем у довгостроковій перспективі. Взаємодія основних напрямів безпекової політики формує мультиплікативний ефект, що дає змогу знизити вразливість до гібридних загроз і підвищити ефективність колективного реагування.

3.2. Внутрішні фактори, які породжують виклики європейській безпеці

Сучасна трансформація європейського безпекового середовища характеризується не лише зростанням зовнішніх викликів, але й суттєвим посиленням ролі внутрішніх чинників, які визначають стійкість держав та регіону загалом. Ускладнення соціально-економічних процесів, політична фрагментація та інституційні дисфункції формують нову конфігурацію ризиків, що потребує переосмислення традиційних підходів до забезпечення безпеки [6]. Внутрішні чинники дедалі частіше є не фоновими умовами, а активними детермінантами трансформації безпекового середовища.

В умовах змін у європейському безпековому середовищі особливої ваги набуває системне осмислення внутрішніх чинників, які формують як потенціал стабільності, так і джерела внутрішніх загроз. Внутрішні дисбаланси, що виникають у політичній, економічній, соціальній та інституційній площинах, здатні не лише послаблювати спроможність держав до ефективного реагування на виклики, але й генерувати нові ризики регіонального масштабу, які мають тенденцію до швидкого поширення та взаємного підсилення [7]. Суттєвою характеристикою цих чинників є їхня взаємозалежність: політична нестабільність може посилювати економічні диспропорції, які, відповідно, загострюють соціальне напруження та знижують довіру до інституцій. Як наслідок, формується замкнений цикл дестабілізації, що негативно впливає на безпековий потенціал держав і регіону загалом.

У цьому контексті виникає необхідність їх чіткої структуризації з урахуванням характеру впливу на безпековий потенціал, інтенсивності прояву та рівня загроз для регіональної безпеки. Такий підхід дозволяє не лише систематизувати наявні чинники, але й визначити пріоритетні напрями управлінського впливу. В таблиці 3 представлено узагальнену класифікацію внутрішніх чинників, що впливають на безпековий потенціал європейського регіону.

Систематизація внутрішніх чинників дозволила не лише структурувати джерела загроз європейській безпеці, але й виявити їхню ієрархічну та функціональну взаємозалежність. Узагальнені результати свідчать, що найбільш критичний вплив на безпековий потенціал мають політичні, економічні та інституційні чинники, які формують базові умови функціонування державних систем і визначають їхню здатність до стабільного розвитку.

Таблиця 3

Класифікація внутрішніх чинників впливу на безпековий потенціал європейського регіону

Група чинників	Конкретні прояви	Вплив на безпековий потенціал	Рівень загрози
Політичні	Політична фрагментація, популізм, криза довіри	Зниження керованості та стратегічної узгодженості	Високий
Економічні	Дисбаланси розвитку, інфляційні процеси, енергозалежність	Ослаблення ресурсної бази безпеки	Високий
Соціальні	Міграційні процеси, соціальна нерівність	Підвищення соціального напруження	Середній
Інституційні	Неефективність управління, корупція	Зниження ефективності державного регулювання	Високий
Безпекові (внутрішні)	Недостатня координація структур, слабкість систем реагування	Зниження оперативної спроможності	Високий

Джерело: сформовано автором на основі [6;8;9]

Водночас соціальні та внутрішньо безпекові чинники є каталізаторами дестабілізаційних процесів, підсилюючи негативні ефекти первинних дисбалансів. Принципово важливим є встановлення того, що внутрішні чинники функціонують у режимі нелінійної взаємодії: їхній вплив не є

адитивним, а набуває синергетичного характеру, що ускладнює прогнозування наслідків та підвищує рівень невизначеності у сфері безпеки. Така конфігурація зумовлює виникнення кумулятивних ефектів, за яких локальні управлінські або економічні дисфункції трансформуються в системні ризики регіонального масштабу.

Отримані результати створюють аналітичне підґрунтя для подальшого дослідження механізмів трансформації внутрішніх чинників у безпекові ризики, зокрема через призму ефективності державного управління як важливого інструменту їх стримування або, навпаки, посилення.

Як засвідчують результати сучасних досліджень, внутрішні чинники безпеки дедалі більше визначають характер і динаміку трансформації безпекового середовища, зміщуючи акценти з реактивних до превентивних моделей управління [10]. У цьому контексті особливого значення набуває здатність державних інституцій забезпечувати узгодженість регуляторних механізмів та ефективну координацію між суб'єктами безпекової політики.

Водночас недостатній рівень інституційної спроможності посилює ризик трансформації внутрішніх дисбалансів у кризові явища системного характеру [11]. З огляду на це, виникає необхідність переходу від статичного аналізу чинників до дослідження динаміки їх впливу, що передбачає моделювання процесів перетворення внутрішніх викликів у безпекові ризики.

Зважаючи на встановлену системну природу внутрішніх чинників та їхню здатність до взаємного підсилення, доцільним є формалізоване відображення механізму їх трансформації в безпекові ризики. Особливу роль у цьому процесі відіграє система державного управління, яка є не лише посередником, але й активним модератором впливу внутрішніх чинників, визначаючи характер і масштаб їх наслідків. Також важливо враховувати, що ефективність управлінських рішень залежить від якості інституційного середовища, рівня координації та здатності до своєчасного реагування на зміни. З огляду на це, моделювання процесу трансформації внутрішніх чинників дозволяє не лише візуалізувати причинно-наслідкові зв'язки, але й

виявити критичні точки управлінського впливу. На рисунку 1 представлено концептуальну модель трансформації внутрішніх чинників у безпекові ризики через систему державного управління, яка відображає послідовність формування загроз та логіку їх ескалації.

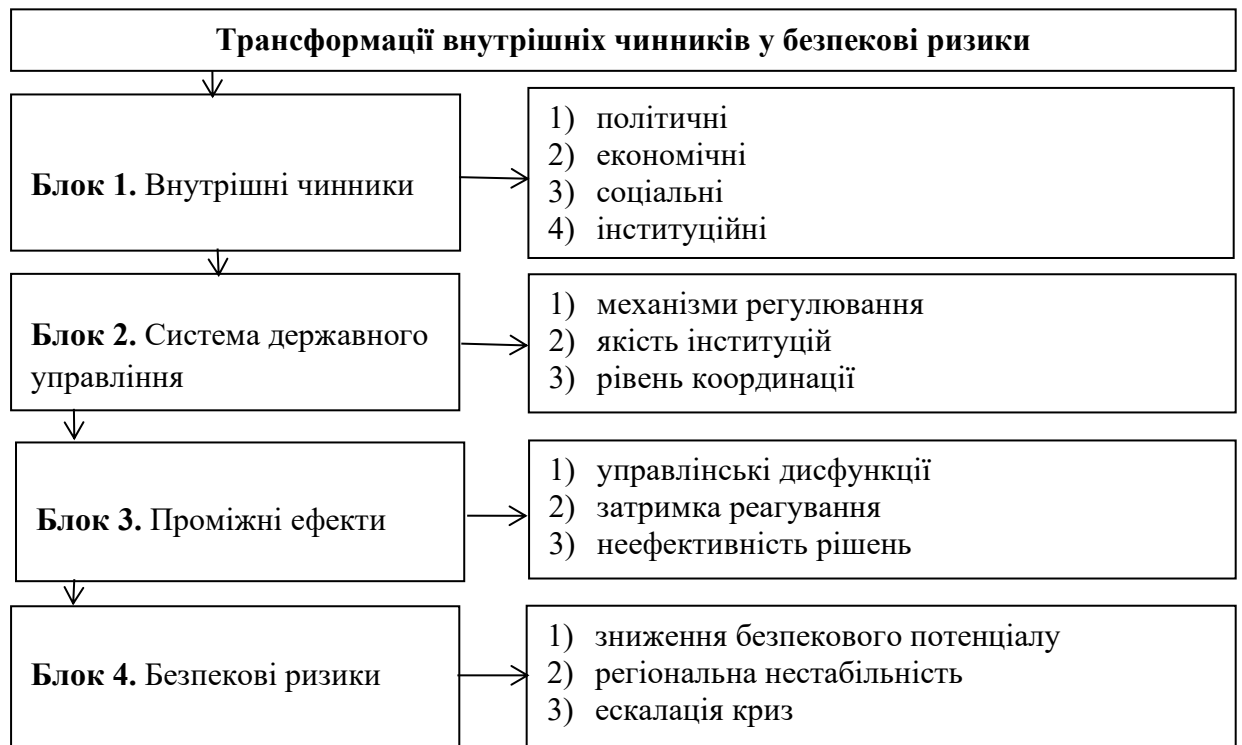

Рис. 1. Модель трансформації внутрішніх чинників у безпекові ризики через систему державного управління

Джерело: сформовано автором на основі [11]

Запропонована модель демонструє, що основним середовищем трансформації, у якому внутрішні чинники набувають статусу безпекових ризиків, є система державного управління. Водночас принципово важливо, що ця трансформація має не лінійний, а опосередкований характер: саме через якість інституцій, ефективність регуляторних механізмів та рівень міжсекторальної координації визначається траєкторія розвитку внутрішніх дисбалансів – від локальних відхилень до системних криз. Такий підхід дозволяє ідентифікувати критичні точки управлінського впливу, де відбувається або стримування, або ескалація загроз. Зокрема, управлінські

дисфункції, затримки реагування та неефективність рішень є своєрідними «тригерами» перетворення чинників на ризики, що підсилює їх деструктивний потенціал.

Отримані результати поглиблюють розуміння ролі державного управління як системо утворювального елемента безпеки та дозволяють обґрунтувати, що підвищення інституційної спроможності є не лише інструментом реагування, але й превентивним механізмом мінімізації ризиків. Крім того, модель формує концептуальне підґрунтя для розробки стратегій післявоєнного відновлення (що актуально для України), у яких пріоритет надається не лише відновленню ресурсів, але й модернізації управлінських систем.

У сучасних наукових підходах дедалі чіткіше простежується тенденція до розгляду державного управління як важливого чинника, що визначає ефективність трансформації внутрішніх викликів у контрольовані процеси безпекового розвитку [8]. Зокрема, наголошується, що інституційна спроможність і якість регуляторної політики безпосередньо впливають на здатність держав адаптуватися до складних кризових умов [12].

Водночас трансформація безпекової політики ЄС у сучасних умовах підтверджує зростання ролі внутрішньої координації та інтегрованих управлінських рішень як відповіді на багатовимірні виклики. Відповідно, це актуалізує необхідність переходу до прикладного рівня аналізу, зокрема визначення конкретних напрямів удосконалення механізмів державного регулювання, орієнтованих на підвищення стійкості та безпекового потенціалу регіону. Післявоєнне відновлення європейського регіону вимагає переосмислення ролі державного управління як стратегічного інструменту забезпечення безпеки та сталого розвитку. Таким чином, вагомого значення набуває не лише відновлення зруйнованих соціально-економічних систем, але й формування нової якості управлінських процесів, здатних забезпечити адаптивність до динамічних викликів.

3.3. Інституційні засади забезпечення європейської безпеки

Концепція безпеки в європейському та глобальному контексті зазнала суттєвої трансформації. Початково безпека розглядалася переважно у військово-політичному вимірі, де ключовими були армія, оборонна кооперація та стратегічні альянси, такі як НАТО. По завершенні холодної війни та поширенні нестійких протистоянь у різних теренах виник підхід всеосяжної безпеки, який об'єднує політичні, фінансові, суспільні та довкільні чинники [13].

Інституціоналізм у міжнародних відносинах розглядає роль структур, норм і правил у регулюванні поведінки держав. Класичний інституціоналізм наголошує на формальних міжнародних організаціях і договорах як ключових механізмах забезпечення порядку та передбачуваності. Неоінституціональний підхід розширює аналіз, включаючи соціальні та організаційні аспекти, пояснюючи, як інституції формують поведінку держав і підтримують стабільність через повторювані практики [14]. Конструктивістська постанова підкреслює вагу норм, ідентичності та спільних надбань у формуванні безпеки, висвітлюючи, що інституції не лише унормовують, а й творять саме бачення небезпек та способи їхнього подолання.

У межах наукового аналізу важливо чітко визначити основні поняття передусім [15]:

- європейська безпека -це система заходів, норм та інституцій, спрямованих на гарантування стабільності на європейському континенті.
- архітектура безпеки -сукупність інституцій, механізмів, норм і координуючих структур, що регулюють взаємодію держав та міжнародних організацій у сфері безпеки.
- інституційний механізм -формальна чи неформальна структура, що забезпечує організаційне та нормативне виконання політик безпеки, координує дії суб'єктів та впорядковує їхні взаємовідносини.
- колективна безпека -засада та збірка заходів, за яких небезпека чи

напад на одного партнера вважається загрозою для усіх, що тягне за собою узгоджену відповідь завдяки співпраці та взаємодії установ.

Формування системи європейської безпеки базується на багаторівневих нормативно-правових документах. До ключових належать: Статут НАТО, документи Ради ЄС щодо Спільної політики безпеки і оборони (CSDP), угоди та декларації ОБСЄ, а також міжурядові домовленості про колективну оборону. Правова база забезпечує легітимність інституційних механізмів, визначає права, обов'язки та повноваження держав і організацій, а також регламентує взаємодію у сфері реагування на військові та нетрадиційні загрози, включаючи гібридні атаки, кризове управління та кібербезпеку [16].

Після завершення «холодної війни» європейська система безпеки зазнала суттєвої трансформації. Раніше домінувала біполярна структура, де військово-політичний баланс між НАТО і Варшавським пактом визначав безпекові рамки континенту. Після розпаду СРСР та краху Варшавського договору основним орієнтиром стала поступова інтеграція Центрально-Східної Європи до західних інституцій, зокрема в рамках НАТО та Європейського Союзу, що створило умови для формування нових багаторівневих інституційних механізмів [17].

З 2014 року, після анексії Криму та ескалації російсько-українського конфлікту, інституційна архітектура зазнала подальшої трансформації, що включає посилення співпраці НАТО і ЄС, формування гібридних та кібербезпекових структур, а також розвиток стратегічної автономії ЄС. Сучасний етап характеризується комплексною багаторівневою моделлю безпеки, де національні, регіональні та трансатлантичні інституції взаємодіють для протидії військовим, економічним і технологічним загрозам. Еволюція інституційної архітектури європейської безпеки представлена в табл. 4.

Європейська система безпеки ґрунтується на складній архітектурі інституцій, що поєднує наднаціональні, міждержавні та регіональні структури. Основною метою цієї архітектури є забезпечення колективної оборони,

превентивної дипломатії, кризового реагування та захисту від традиційних і нетрадиційних загроз. Вона поєднує формальні міжнародні організації, субрегіональні ініціативи та партнерські взаємодії, що забезпечують багаторівневу та гнучку модель безпеки [18].

Таблиця 4

Еволюція інституційної архітектури європейської безпеки

Період	Характерні особливості безпеки	Ключові інституції та механізми	Основні зміни / трансформації
1990–1999 (після завершення «холодної війни»)	Від біполярної військово-політичної моделі до багатополлярної, формування нових безпекових стандартів	НАТО, ОБСЄ, початкові структури ЄС у сфері політики безпеки	Розширення НАТО на Схід, початок інтеграції пострадянських держав, закладення основ CSDP
2000–2013	Формування комплексного підходу до безпеки, врахування економічних та політичних ризиків	ЄС (CSDP), НАТО, ОБСЄ, двосторонні угоди	Поглиблення співпраці між НАТО та ЄС, розвиток спільних політик, інтеграція нових держав-членів
2014–2021 (після анексії Криму)	Посилення загроз гібридного характеру: російська агресія, кібератаки, дезінформація	NATO Response Force, EU Battlegroups, Північноєвропейські коаліції, оборонні фонди ЄС	Створення механізмів швидкого реагування, розвиток стратегічної автономії ЄС, тісніша координація НАТО–ЄС
2022–2026 (сучасний етап)	Комплексна багаторівнева безпека: військова, політична, економічна, кібернетична, енергетична	НАТО, ЄС (CSDP, PESCO, EDF), ОБСЄ, регіональні коаліції держав	Активна адаптація до нових викликів, інтеграція кібервимірів, посилення колективної оборони та інституційної гнучкості

Джерело: сформовано автором на основі [16;20]

Роль наднаціональних і міждержавних організацій:

- Організація Північноатлантичного договору (НАТО) є головним гарантом спільної оборони у Європі. Згідно зі Статутом НАТО, напад на

одного члена трактується як небезпека для усіх учасників (ст. 5 Вашингтонського договору), що гарантує юридично затверджений механізм спільної безпеки. НАТО виконує провідну роль у посиленні військових спроможностей держав-членів, узгодженні спільних дій та пристосуванні до нових загроз, включаючи кібернетичні та гібридні напади [19].

- Європейський Союз (ЄС) та його Спільна політика безпеки і оборони (CSDP) забезпечують наднаціональну координацію оборонних та безпекових ініціатив, розвиток спільних військових спроможностей, участь у миротворчих місіях і кризовому управлінні. Через програми PESCO та Європейський фонд оборони (EDF) ЄС стимулює співпрацю держав-членів у сфері озброєнь, військової науки та оперативних можливостей [17].

- Організація з безпеки і співпраці в Європі (ОБСЄ) виконує роль майданчика превентивної дипломатії, контролю за дотриманням прав людини та спостереження за конфліктами в регіоні.

Міжнародні організації у сфері європейської безпеки тісно взаємодіють між собою через обмін інформацією, координацію операцій та узгодження політик. Наприклад, НАТО та ЄС активно співпрацюють у питаннях кібербезпеки, протидії гібридним загрозам і реагування на кризові ситуації. Така взаємодія дозволяє зменшити дублювання функцій, підвищити ефективність реагування та зміцнити колективну оборону, а також забезпечує гармонізацію стандартів та процедур безпеки на континентальному рівні [21].

Крім наднаціональних організацій, значну роль відіграють субрегіональні формати, такі як Балтійські та Центральноєвропейські коаліції, Visegrád Group та інші. Ці ініціативи забезпечують швидку координацію дій у межах обмежених географічних зон, розвиток спільних військових навчань, обмін розвідувальною інформацією та формування гнучких механізмів реагування на регіональні загрози. Вони є важливим доповненням до європейської інституційної архітектури, особливо у кризові періоди [22].

Архітектура європейської безпеки представлена у табл.5.

Сучасна архітектура європейської безпеки є багаторівневою та гнучкою

системою, яка інтегрує наднаціональні, міждержавні та субрегіональні інституції. Наднаціональні організації, такі як НАТО, ЄС та ОБСЄ, виконують ключові функції колективної оборони, миротворчих місій та превентивної дипломатії [23].

Таблиця 5

Архітектура європейської безпеки

Рівень	Ключові функції	Сучасні особливості та виклики
Наднаціональні організації		
НАТО (Організація Північноатлантичного договору)	Гарант колективної оборони (ст. 5 Вашингтонського договору), координація спільних військових операцій, розвідка, кіберзахист	Посилення присутності на східному фланзі, реагування на російську агресію, розширення програм кібер- та гібридної безпеки, інтеграція нових членів
ЄС (Спільна політика безпеки та оборони – CSDP, PESCO, EDF)	Розвиток спільних військових спроможностей, миротворчі місії, координація оборонних ініціатив	Активізація автономних оборонних можливостей ЄС, створення Європейського фонду оборони (EDF), адаптація до гібридних загроз та енергетичної нестабільності
ОБСЄ (Організація з безпеки і співробітництва в Європі)	Превентивна дипломатія, моніторинг конфліктів, забезпечення прав людини	Активний моніторинг ситуації в Україні, участь у механізмах запобігання ескалації, фокус на кібернетичні та гібридні ризики
Міждержавні організації та коаліції		
Рада Європи	Координація правових стандартів, захист прав людини	Підвищення уваги до правового регулювання у сфері безпеки, підтримка реформ судової та оборонної систем
Центральноєвропейські та Балтійські ініціативи	Спільні навчання, обмін розвідувальною інформацією, регіональна координація оборони	Зміцнення субрегіональної співпраці у відповідь на локальні загрози, інтеграція з НАТО та ЄС
Трансатлантичне партнерство		
США–Європа	Стратегічна стабільність, модернізація озброєнь, обмін розвідданими	Підтримка колективної оборони, координація у кібер- та гібридному просторі, участь у кризовому реагуванні (зокрема у контексті війни в Україні)

Джерело: сформовано автором на основі [23;24]

Міждержавні та субрегіональні ініціативи забезпечують регіональну координацію, спільні навчання та обмін розвідувальними даними, що підвищує ефективність реагування на локальні загрози [24].

Особливу роль у підтриманні стабільності континенту відіграє трансатлантичне партнерство, яке дозволяє узгоджувати політики безпеки, модернізувати озброєння та забезпечувати стратегічну передбачуваність у разі кризових ситуацій.

Сучасний контекст характеризується посиленням гібридних загроз, кібернетичних атак та енергетичної нестабільності, що підкреслює необхідність інтегрованого підходу та тісної координації між усіма рівнями безпекової архітектури [25]. Сучасна європейська система безпеки не обмежується традиційними військовими інструментами, а розвивається як комплексна, динамічна і адаптивна структура, здатна реагувати на багатовимірні загрози та підтримувати стабільність регіону у сучасних умовах.

Розгляд інституційної архітектури європейської безпеки та механізмів міжінституційної взаємодії дозволяє окреслити структурну основу функціонування системи кризового реагування, стримування та управління конфліктами. Проте формальна наявність розвинених інституцій і процедур ще не гарантує їхньої практичної результативності в умовах динамічних і багатовимірних загроз. У цьому контексті виникає необхідність перейти від опису організаційної моделі до критичного аналізу її реальної спроможності протидіяти викликам сучасного безпекового середовища [19]. Особливо актуальним є з'ясування того, наскільки наявні інструменти відповідають масштабам і характеру як традиційних військових конфліктів, так і нетрадиційних загроз -гібридних операцій, кібератак та енергетичних криз.

Європейська безпекова модель має розвинену інституційну основу, проте її ефективність значною мірою визначається політичною консолідацією держав-членів та швидкістю ухвалення рішень. Подальше вдосконалення системи потребує посилення механізмів раннього попередження,

інституційної інтеграції у сфері кіберзахисту та енергетичної автономії, а також спрощення процедур кризового реагування. Лише за умов зменшення політичних бар'єрів та підвищення оперативності можна забезпечити збалансовану та стійку архітектуру європейської безпеки [21].

Наявність розвиненої інституційної архітектури не завжди означає її повну функціональну узгодженість. Європейська модель безпеки продовжує залежати від консенсусу держав-членів, асиметрії їхніх стратегічних інтересів і ресурсних можливостей, а також від зовнішніх безпекових гарантій. У цих умовах особливої актуальності набуває аналіз структурних проблем, що впливають на ефективність функціонування системи, зокрема інституційної фрагментації, політичних розбіжностей між державами-членами та обмежень стратегічної автономії [23].

Задля систематизації головних викликів, котрі гальмують розвиток європейської безпекової архітектури, доцільно унаочнити їх у структурованому вигляді. Такий спосіб дозволяє перейти від описово-характерного аналізу до логічно впорядкованої моделі, в якій кожна складова розглядається крізь призму її сутності, специфічних проявів, впливу на дієвість безпекової доктрини та потенційних шляхів реформування. Табличний формат посилює усвідомлення системної природи цих викликів та бачення їхньої взаємозалежності (табл.6).

Узагальнені структурні проблеми підтверджують, що обмеження ефективності європейської безпекової системи мають не ситуативний, а системний характер. Інституційна фрагментація ускладнює координацію та уповільнює ухвалення рішень; політичні розбіжності між державами-членами знижують рівень стратегічної єдності; незавершеність стратегічної автономії обмежує здатність ЄС діяти незалежно у кризових ситуаціях.

Водночас взаємопов'язаність цих проблем свідчить про те, що їх подолання можливе лише через комплексні реформи, спрямовані на поглиблення інтеграції, удосконалення процедур прийняття рішень та розвиток спільних оборонних і технологічних спроможностей [27]. Саме така

трансформація може забезпечити підвищення стійкості та стратегічної суб'єктності європейської безпекової системи в умовах довготривалої міжнародної нестабільності.

Таблиця 6

**Ключові проблеми функціонування
європейської безпекової системи**

Проблеми	Зміст проблеми	Прояви	Наслідки для безпеки	Потенційні напрями вирішення
Інституційна фрагментація	Розподіл повноважень між наднаціональними та національними рівнями без повної інтеграції	Паралельне функціонування структур ЄС і НАТО; різні правові режими в оборонній, кібер- та енергетичній політиці; нерівномірність ресурсів	Повільне ухвалення рішень; дублювання функцій; зниження оперативності реагування	Поглиблення координації ЄС–НАТО; уніфікація процедур; розширення спільного оборонного планування
Політичні розбіжності держав-членів	Відмінність стратегічних пріоритетів та безпекових культур	Різне сприйняття загроз (східний vs південний фланг); неоднаковий рівень оборонних витрат; суперечності щодо стратегічної автономії	Ускладнення досягнення консенсусу; затримки санкційних і військових рішень; ослаблення стримування	Використання гнучких форматів (коаліції зацікавлених); перехід до кваліфікованої більшості в окремих питаннях безпеки
Обмеження стратегічної автономії	Залежність від зовнішніх акторів у військовій, технологічній та енергетичній сферах	Критична роль США в межах НАТО; імпорт оборонних технологій; залежність від зовнішніх енергоресурсів	Обмежена самостійність дій ЄС; зниження геополітичної суб'єктності; стратегічна вразливість	Розвиток спільної оборонної промисловості; інвестиції в технологічний суверенітет; диверсифікація енергопостачання

Джерело: сформовано автором на основі [24;26;27]

Європейська безпекова система демонструє високий рівень нормативної та інституційної розбудови, однак її функціонування залишається структурно обмеженим. Подолання фрагментації потребує глибшої інтеграції оборонних ресурсів, переходу від одностайності до більш гнучких процедур ухвалення

рішень та посилення спільних оборонних спроможностей. Без цього стратегічна автономія залишатиметься радше концептуальною метою, ніж практично досяжною реальністю [24].

Повномасштабна війна Росії проти України стала системним зломом для всієї архітектури європейської безпеки. Якщо період 1991–2021 рр. характеризувався домінуванням концепції кооперативної безпеки, розширенням зон стабільності та переважанням політико-економічних інструментів над військовими, то після 2022 року відбувається повернення до логіки жорсткого стримування, мілітаризації та стратегічної автономізації [28].

До 2022 року європейська безпекова система базувалася на:

- багатосторонньому діалозі;
- консенсусному прийнятті рішень;
- поєднанні військових і цивільних інструментів;
- інтеграції Росії в європейські механізми співпраці.

Після 2022 року відбувся перехід до:

- пріоритету територіальної оборони;
- збільшення оборонних бюджетів;
- зміцнення східного флангу НАТО;
- активізації санкційних та оборонно-промислових механізмів ЄС.

Таким чином, відбулася інституційна переорієнтація з «управління конфліктами» на «запобігання та стримування».

Нові геополітичні реалії зумовили глибоку інституційну перебудову, що охоплює НАТО, Європейський Союз та ОБСЄ:

1. *Вплив повномасштабної війни в Україні на інституційний баланс.* Війна спричинила різке зміщення центру тяжіння європейської безпеки у бік військово-політичного виміру. Інституційний баланс, що раніше передбачав відносну рівновагу між НАТО (військова компонента), ЄС (економічно-нормативний вимір) та ОБСЄ (діалоговий формат), зазнав трансформації [29].

Ключові зміни:

- Реінституціоналізація НАТО як основного гаранта безпеки. Альянс повернувся до базової функції колективної оборони, зміцнив східний фланг і розширив сили швидкого реагування [19].

- Сек'юритизація ЄС. ЄС уперше профінансував летальну зброю через European Peace Facility, активізував військове планування та запустив механізми спільних оборонних закупівель [30].

- Маргіналізація ОБСЄ. Консенсусна модель прийняття рішень продемонструвала неспроможність ефективно реагувати в умовах відкритої агресії.

Фактично сформувався новий паритет: НАТО -осередок військового стримування; ЄС -осередок економічної, санкційної та оборонно-промислової мобілізації.

2. *Розширення НАТО та зміна стратегічних пріоритетів.* Після 2022 року НАТО здійснило одну з наймасштабніших трансформацій з часів холодної війни [31].

Основні зміни:

- Розширення Альянсу: приєднання Фінляндії (2023) та просування членства Швеції докорінно змінили баланс у Балтійському регіоні.

- Нова Стратегічна концепція 2022 року: Росія визначена як «найбільш значуща і пряма загроза».

- Збільшення оборонних бюджетів: більшість країн-членів рухаються до стандарту 2% ВВП.

- Переорієнтація з експедиційних місій на територіальну оборону.

Таким чином, стратегічні пріоритети Альянсу змістилися від кризового менеджменту поза межами Європи до забезпечення безпеки власної території.

3. *Поглиблення оборонної інтеграції в межах ЄС.* ЄС перейшов від концепції «м'якої сили» до практичної оборонної інтеграції.

Інституційні зрушення:

- European Peace Facility -фінансування військової допомоги Україні.

- Спільні закупівлі боєприпасів і координація оборонної промисловості.
- Активізація PESCO та реалізація Стратегічного компаса [32].
- Зміцнення ролі Європейської комісії в оборонно-промисловій політиці.

ЄС поступово творить елементи оборонного союзу, не дублюючи НАТО, а доповнюючи його через економічні та промислові засоби.

Перспективи реформування безпекової системи Європи пов'язані з декількома напрямками:

1. Поглиблення інтеграції ЄС–НАТО. Спільні заяви та координуючі механізми засвідчують формування інституційної взаємодії.

2. Реформа процедур ухвалення рішень. Обговорюється можливість переходу від принципу консенсусу до кваліфікованої більшості в окремих безпекових питаннях у межах ЄС.

3. Відновлення або трансформація ролі ОБСЄ. ОБСЄ потребує перегляду механізмів прийняття рішень, інакше її вплив залишатиметься мінімальним [33].

4. Формування європейської стратегічної автономії. Європа прагне зменшити залежність від зовнішніх гравців у сфері оборонного виробництва, енергетики та технологій.

Трансформація європейської безпекової архітектури в умовах війни має системний характер і включає:

- зміцнення НАТО як головного військового гаранта;
- сек'юритизацію та оборонну інтеграцію ЄС;
- послаблення багатосторонніх консенсусних механізмів;
- перехід до моделі стратегічного стримування.

Європейська система безпеки входить у фазу тривалої структурної перебудови, де основним стає не лише реагування на кризу, а й формування нової моделі оборонної та політичної злуки континенту. Трансформація європейської безпекової архітектури в умовах нових геополітичних реалій означає глибокий структурний перелом постхолодновоєнної моделі [34].

Європа переходить від парадигми стабілізаційного урядування до парадигми стратегічного стримування та оборонної єдності. Російсько-українська війна спричинила глибоку перебудову інституційного балансу європейської безпеки.

Сучасний європейський безпековий простір перебуває під значним впливом нових геополітичних викликів, зокрема повномасштабної війни Росії проти України, зростання гібридних загроз, кібернетичних атак, енергетичних криз та нестабільності у сусідніх регіонах. Ці події виявили низку обмежень існуючої інституційної моделі забезпечення безпеки, включно з уповільненістю прийняття рішень, фрагментацією повноважень та недостатньою координацією між ключовими організаціями, такими як НАТО, ЄС та ОБСЄ [35].

Упровадження цих напрямків дозволить трансформувати європейську систему безпеки з реактивної моделі на проактивну, узгоджену та дієву систему, здатну передбачати загрози, координувати реагування між ключовими інституціями, поєднувати військові та цивільні підходи та залучати партнерів до спільної безпекової архітектури.

Висновки до розділу 3

1. Удосконалення безпекової політики Європи в умовах сучасних викликів має ґрунтуватися на комплексному, багаторівневому підході, який поєднує військові, економічні, енергетичні, технологічні, інформаційні та соціально-політичні інструменти реагування. При цьому стратегічна стійкість регіону залежить не лише від оборонного потенціалу, а й від здатності інституцій ЄС і держав-членів ефективно координувати політику, адаптуватися до кризових змін і забезпечувати захист критичних систем у довгостроковій перспективі. Взаємодія основних напрямів безпекової політики формує мультиплікативний ефект, що дає змогу знизити вразливість до гібридних загроз і підвищити ефективність колективного реагування.

2. Трансформація безпекової політики ЄС у сучасних умовах підтверджує зростання ролі внутрішньої координації та інтегрованих управлінських рішень як відповіді на багатовимірні виклики, що актуалізує необхідність переходу до прикладного рівня аналізу, зокрема визначення конкретних напрямів удосконалення механізмів державного регулювання, орієнтованих на підвищення стійкості та безпекового потенціалу регіону та формування нової якості управлінських процесів, здатних забезпечити адаптивність до динамічних викликів.

3. Формальна наявність розвинених інституцій і процедур в сучасній інституційній архітектурі європейської безпеки не гарантує їхньої практичної результативності та функціональну узгодженість в умовах динамічних і багатовимірних загроз, оскільки європейська модель безпеки продовжує залежати від консенсусу держав-членів, асиметрії їхніх стратегічних інтересів і ресурсних можливостей, а також від зовнішніх безпекових гарантій. Аналіз структурних проблем дозволяє дійти висновку, що обмеження ефективності вказаної моделі має системний характер, зокрема інституційна фрагментація ускладнює координацію та уповільнює ухвалення рішень, а політичні розбіжності між державами-членами знижують рівень стратегічної єдності принципово важливої в умовах кризових ситуацій. Подолання фрагментації потребує глибшої інтеграції оборонних ресурсів, переходу від одностайності до більш гнучких процедур ухвалення рішень та посилення спільних оборонних спроможностей.

4. Європейська система безпеки входить у фазу тривалої структурної перебудови, яка передбачає трансформацію європейської безпекової архітектури в умовах нових геополітичних викликів, зростання гібридних загроз, кібернетичних атак, енергетичних криз та нестабільності у сусідніх регіонах. Це зумовлює перехід від парадигми стабілізаційного урядування до парадигми стратегічного стримування та оборонної єдності з метою трансформації вказаної системи з реактивної моделі на проактивну, яка здатна передбачати загрози, координувати реагування на них між ключовими

інституціями, поєднувати військові та цивільні підходи, залучати партнерів до формування нової архітектури європейської безпеки.

Список використаних джерел

1. Šenk M., Hynek N. NATO/EU synergies against information warfare: a “circulatory institutionalist” model of expert voluntarism. *European Security*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.1080/09662839.2025.2566519>
2. Lonardo L. EU law against hybrid threats: A first assessment. *European Papers*. 2021. Vol. 6, № 2. P. 1075–1096. URL: <https://www.europeanpapers.eu/e-journal/eu-law-against-hybrid-threats-first-assessment>
3. Sanz-Caballero S. The concepts and laws applicable to hybrid threats, with a special focus on Europe. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. Vol. 10. Article 360. URL: <https://repositorioinstitucional.ceu.es/bitstreams/15a4f852-73c2-43be-a1a0-3d9b7c69779a/download>
4. Marchandise C., McKee M. Europe in a hybrid war: health security as strategic defence. *European Journal of Public Health*. 2025. Vol. 35, № 6. DOI: <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckaf210>
5. Vonk M. C., Kononova A. V., Bäck T., Sweijs T. Multi-Agent Influence Diagrams to Hybrid Threat Modeling. *arXiv*. 2026. URL: <https://arxiv.org/abs/2603.03526>
6. Коцур В. Виклики і загрози колективній безпеці Європи в умовах російсько-української війни. *Society. Document. Communication*. 2023. № 18. С. 151–181. DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2023-18-151-181>
7. Держалюк О. Ціннісний вимір безпекової політики ЄС в контексті повномасштабної війни Росії проти України. *Проблеми всесвітньої історії*. 2025. № 31. С. 18–42. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-31-2>.
8. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 532 с.

URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-03/reznikova-ukraineresilience2022_02.pdf

9. Bulatova O., Osaulenko O., Zakharova O. Monitoring and evaluation of the level of development of the European regional security complex. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7. № 1. P. 27–38. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-1-27-38>

10. Genini D. How the war in Ukraine has transformed the EU's common foreign and security policy. *Yearbook of European Law*. 2025. Article yeaf003. DOI: <https://doi.org/10.1093/yel/yeaf003>

11. Duginets G., Busarieva T. Features of security and defense policy formation in EU. *Наукові перспективи*. 2022. Vol. 6. № 24. С. 185–202. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-185-202](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-185-202)

12. Smith M. E. Transatlantic security relations since the European security strategy: what role for the EU in its pursuit of strategic autonomy? *Journal of European Integration*. 2018. Vol. 40. № 5. P. 605–620. DOI: <https://doi.org/10.1080/07036337.2018.1488840>

13. Романюк Н.А., Романюк Р.Й. Інституційні формати європейської безпеки: досвід та перспективи трансформації. *Регіональні студії*. 2023. №33. С. 155- 161. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.33.23>

14. Amadio Viceré, M.G., Sus M. Organizing European security through informal groups: insights from the European Union's response to the Russian war in Ukraine. *Int Polit*. 2025. Vol.62.pp. 931–946. URL: <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00657-7>

15. Загола Т. М. Теоретичні підходи до дослідження співвідношення понять «міжнародна безпека», «колективна безпека» Та «глобальна безпека». *Вісник ХНТУ*. 2022. № 4(83). С. 133-137. URL: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.4.18>

16. Васьковський Б.О. Концепція безпеки в міжнародному праві: актуальні теоретико-правові підходи. *Науковий вісник Ужгородського*

Національного Університету. 2025. Випуск 92: частина 5. С. 353-361. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.47>

17. Коломієць Ю.М. Європейський вимір правового регулювання співробітництва України з Європейським Союзом у сфері безпеки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 111(4). С. 444–457. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.4.36>

18. Мороз О. Військовий компонент безпекової діяльності Європейського Союзу: історія, стан та перспективи розбудови. *Гуманітарні візії*. 2025. Випуск 11. №1. URL: <https://doi.org/10.23939/shv2025.01.001>

19. Беняс В. Роль НАТО у формуванні європейської системи безпеки: практичний досвід для України. *Вісник Прикарпатського університету*. 2025. Випуск 20. С.69-75. DOI <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-9>

20. Марчук М., Круглюк І. Європейська безпека в контексті російсько-української війни: глобальний і регіональний виміри. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: Політологія. 2025. Випуск 21. С. 178-185. DOI <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-21-21>

21. Виговська О. С. Архітектура безпеки Європи в системі міжнародних відносин у XXI столітті. *Вісник Львівського університету*. 2025. Вип. 61. С. 260–268. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.61.31>

22. Helferich J. Trapped in the grey zone: NATO-CSDP relations in a new era of European security governance. *Int Polit*. 2025. Vol.62. pp. 1070–1083. URL: <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00647-9>

23. Стецюк М. Спільна політика у сфері безпеки та оборони Європейського Союзу в постбіполярну добу: стан розвитку та можливості для України. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2024. С. 118-126. DOI: [10.26693/ahpsxxi2024.07.118](https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2024.07.118)

24. Anghel S., Damen M.G.H. The future European security architecture Dilemmas for EU strategic autonomy. *Policy Foresight*. 2025. Unit PE 765.785. URL:[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2025/765785/EPRS_STU\(2025\)765785\(SUM01\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2025/765785/EPRS_STU(2025)765785(SUM01)_EN.pdf)

25. Kilic S. Half-Hearted or Pragmatic? Explaining EU Strategic Autonomy and the European Defence Fund through Institutional Dynamics. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2024. Volume 18, Issue 1. pp.43-72. DOI: <https://doi.org/10.51870/FSLG6223>
26. A new security architecture in Europe: the strategy of the European Union. 2024. URL: <https://www.cidob.org/en/publications/new-security-architecture-europe-strategy-european-union>
27. Кобець Ю., Голуб'як Н. Оборонна та безпекова політика Європейського Союзу: суперечності трансформації. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. № 26(5). С. 19–25. DOI: 10.15421/172396
28. Сидорук Т. Війна росії в Україні та майбутнє європейської безпеки. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2024. №1(18). С. 205-222. DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-205-222
29. Мельник О. Вплив російсько-української війни на трансформацію європейської безпекової політики. *Збірник матеріалів VII Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених*. 2025. С.69-72. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/17783/17678>
30. ЄС уперше в історії профінансує летальну зброю для третьої країни – для України. 2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/803458.html>
31. Defence expenditures and NATO's 5% commitment. 2025. URL: <https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato/defence-expenditures-and-natos-5-commitment>
32. Дорош Л. Реалізація проєктів постійної структурованої співпраці у сфері безпеки та оборони Європейського Союзу: проблеми та виклики (Оглядова стаття). *Гуманітарні візії*. 2023. Том 9. №1. URL: <https://doi.org/10.23939/shv2023.01.001>
33. OSCE. URL: <https://www.osce.org>
34. Тимощук О. Г. Вплив російсько-української війни на євроінтеграційні процеси в контексті набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС:

міжнародно-правовий аспект. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4, Ч. 3. С. 81-86. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.14>

35. Кубілюс А. Україна має стати основою для оновленої архітектури європейської безпеки. 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3995598-ukraina-mae-stati-osnovou-dla-onovlenoi-arhitekturi-evropejskoi-bezpeki-kubilus.html>

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ЗАГРОЗ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ

4.1. Методи прогнозування політичних загроз європейській безпеці

Політичні загрози європейській безпеці доцільно розглядати як системно організовану сукупність процесів, що підривають територіальну цілісність, політичну автономію та інституційну стійкість держав, дестабілізують соціально-політичні системи через застосування гібридних інструментів впливу, а також генерують каскадні ефекти у взаємозалежних секторах. У сучасних умовах їх формування відбувається внаслідок інтеграції класичних геополітичних чинників із нелінійними формами гібридного впливу.

Водночас зазначені загрози функціонують у межах багаторівневої архітектури європейського безпекового простору, що охоплює інституційні механізми ЄС, держав-членів та взаємодію з ОБСЄ і НАТО. Така інституційна складність зумовлює необхідність методологічної трансляції результатів аналізу у формат, придатний для включення до політико-управлінських циклів, що забезпечує їх прикладну релевантність [1].

З урахуванням викладеного, принципового значення набуває концептуальне розмежування forecasting і foresight. Якщо перший підхід орієнтований на кількісне оцінювання ймовірнісних характеристик подій у визначеному часовому горизонті, то другий спрямований на ідентифікацію альтернативних сценаріїв розвитку та виявлення довгострокових драйверів трансформацій. Разом з тим, у сучасній безпековій практиці їх інтеграція із системами раннього попередження забезпечує комплексне охоплення як структурних ризиків, так і короткострокових динамічних збурень [2].

Додатковим ускладнювальним чинником є транскордонний характер сучасних загроз, що зумовлює їх мультисекторальну проєкцію на енергетичну, міграційну, економічну та політичну сфери. Зокрема, у практиці ЄС зафіксовано використання енергетичних ресурсів як інструменту політичного

тиску, а також інструменталізацію міграційних процесів як елементу гібридного впливу, що обґрунтовує необхідність системного моніторингу та міжінституційної координації реагування [2;3].

За таких умов побудова науково обґрунтованих прогнозних моделей передбачає чітку операціоналізацію поняття «загроза» через виокремлення структурних, тригерних і контекстних змінних, а також визначення параметрів прогнозування, зокрема ймовірності, інтенсивності та масштабів поширення відповідних процесів. У зв'язку з цим, методологічно доцільним є використання типології прогнозів (класифікаційного, ризикового та безперервного), що забезпечує диференціацію аналітичних підходів залежно від функціонального призначення у сфері безпеки [4].

Таким чином, ефективність систем раннього попередження визначається не лише аналітичною валідністю прогнозних моделей, але й ступенем їх інтегрованості у політико-управлінські механізми, наявністю формалізованих процедур реагування та орієнтацією на превентивну дію, оскільки відсутність інституціоналізованого реагування нівелює практичну значущість прогнозування як інструменту забезпечення безпеки [5;6].

Найбільш формалізованим інструментом у зовнішньополітичній практиці ЄС є система раннього попередження конфліктів (EWS), яка, попри орієнтацію на неєвропейські регіони, має безпосередню релевантність для європейської безпеки через вплив так званого «поясу нестабільності» навколо Європи. Зазначена система поєднує кількісні та якісні джерела даних, функціонує з прогнозним горизонтом до чотирьох років і структурована як циклічний процес із чітко визначеними етапами [7].

У методологічному вимірі прогнозування політичних загроз реалізується через поєднання кількісних, якісних і змішаних підходів. Кількісні методи охоплюють індикаторні моделі та ризик-скоринг, економетричні інструменти (logit/probit, hazard, панельні моделі), аналіз подієвих даних, просторово-часове моделювання, а також сучасні підходи на основі штучного інтелекту та мережевого аналізу. Крім того, якісні методи

представлені конфлікт-аналізом, процес-трейсингом, сценарним прогнозуванням і експертними процедурами (зокрема Delphi). Їх інтеграція у змішані підходи, зокрема в системах раннього попередження та аналітичній тріангуляції, забезпечує підвищення валідності прогнозів.

З огляду на це, процес прогнозування загроз має послідовний і циклічний характер. Він включає постановку аналітичного завдання, операціоналізацію змінних та індикаторів, збір і підготовку різнотипних даних, побудову та валідацію моделей, інтерпретацію результатів і їх трансляцію у формат попереджень і сценаріїв. Завершальними етапами виступають інтеграція результатів у механізми раннього реагування, моніторинг і зворотний зв'язок, що забезпечує адаптацію моделей і підвищення точності прогнозування в динамічному безпековому середовищі.

Кількісні підходи до прогнозування політичних загроз у європейському контексті доцільно інтерпретувати як багатовимірну методологічну систему, що формується на перетині двох аналітичних координат – природи емпіричних даних та рівня їх агрегування. У зв'язку з цим, використовувані інформаційні масиви охоплюють як структурні показники, так і події (високочастотні) спостереження, текстові й мережеві дані, а також сенсорні та супутникові джерела, тоді як рівень аналізу варіюється від макроагрегованих одиниць типу «країна–рік» або «країна–місяць» до субнаціональних просторових комірок, мереж акторів і складних транснаціональних систем взаємозалежності. Вказана дихотомія не лише відображає різноманіття підходів, але й задає логіку побудови прогнозних моделей. Разом з цим, принципового значення набуває зафіксоване у сучасних дослідженнях зміщення від низькодеталізованих агрегованих оцінок до високороздільних просторово-часових моделей, у межах яких простір і час виступають як самостійні параметри моделювання, що визначають конфігурацію ризиків, а не лише супроводжують їх опис [8].

Подальша конкретизація кількісного прогнозування передбачає визначення джерел сигналів та формування системи індикаторів ризику, що забезпечують емпіричну операціоналізацію досліджуваних явищ.

У сучасній науковій практиці домінують великі відкриті масиви подієвих даних, які відображають динаміку насильницьких інцидентів, протестної активності та інших форм політичної взаємодії. У результаті вище зазначеного, особливе значення мають дисаггеговані набори даних UCDP (зокрема GED), що забезпечують високий рівень просторово-часової деталізації та дозволяють здійснювати мікрорівневий аналіз процесів організованого насильства [9]. Разом із цим, у прикладних дослідженнях широко використовується Armed Conflict Location & Event Data Project, який забезпечує системне кодування характеристик подій політичного насильства, включаючи їх типологію, акторний склад, просторову локалізацію та часові параметри, що суттєво підвищує аналітичну спроможність прогнозних моделей [10].

У межах європейського безпекового дискурсу суттєвого значення набуває конкретизація об'єктів прогнозування через виділення ключових типів загроз, зокрема геополітичних, гібридних, міграційних та енергетичних. Такий підхід забезпечує аналітичну релевантність моделей і дозволяє узгодити їх із сучасними викликами безпекового середовища. Відповідно до офіційних документів ЄС, зокрема, інструменталізація міграційних потоків розглядається як складова гібридних загроз, що вимагає безперервного моніторингу та застосування механізмів раннього попередження [11].

У цій аналітичній площині індикатори ризику набувають структурно-функціональної диференціації, оскільки частина з них орієнтована на середньострокове прогнозування та ідентифікацію пріоритетних зон напруженості, тоді як інша частина спрямована на оперативну фіксацію ескалаційних змін у динаміці подій. Показовим прикладом є методологія Global Conflict Risk Index, розроблена JRC, у межах якої оцінювання якості моделей здійснюється із застосуванням метрик, чутливих до дисбалансу

класів, зокрема AUPRC, а також процедур багаторазового розподілу вибірки на тренувальні та тестові підмножини з метою забезпечення статистичної надійності результатів [12].

З урахуванням викладеного, центральне місце у системі кількісного прогнозування займають економетричні та статистичні моделі, зокрема *logit*-та *probit*-специфікації, моделі тривалості та багаторівневі панельні конструкції, які забезпечують поєднання аналітичної інтерпретованості з методологічною строгістю емпіричної перевірки. Їх застосування передбачає використання процедур перевірки поза навчальною вибіркою, контролю переадаптації та аналізу чутливості параметрів, що відповідає сучасним стандартам емпіричних досліджень. Водночас у практиці ЄС кількісні моделі функціонують у тісній взаємодії з якісним конфлікт-аналізом, який забезпечує концептуалізацію змінних, формування гіпотез та інтерпретацію отриманих результатів у ширшому політичному контексті [13].

Крім того, специфіка емпіричних даних у цій сфері полягає у значній асиметрії розподілу спостережень між подіями насильницької ескалації та фоновими станами стабільності, що зумовлює необхідність використання адекватних метрик оцінювання прогнозної якості. У таких умовах традиційні показники точності не відображають реальної ефективності моделей, у зв'язку з чим у сучасних дослідженнях обґрунтовується застосування метрик класу *precision–recall*, зокрема AUPRC, а також використання належних правил оцінювання імовірнісних прогнозів (*Brier score*, *CRPS*), які дозволяють коректно враховувати ймовірнісну природу передбачуваних процесів [4].

Подієві дані у сучасних підходах до прогнозування політичних загроз виконують функцію оперативних індикаторів, що забезпечують високу чутливість до змін у динаміці конфліктних процесів, однак їх використання передбачає застосування методів, здатних адекватно відтворювати просторово-часову залежність подій, їх кластеризацію та механізми дифузії. У зв'язку з цим особливого значення набувають просторово-часові статистичні моделі, зокрема дискретно-часові самозбуджувані процеси Гокса, підходи на

основі ядерної оцінки густини для визначення локальної інтенсивності ризику, а також байєсівські моделі, що дозволяють формалізувати невизначеність і враховувати стохастичну природу процесів. Зарубіжні дослідження демонструють, що традиційні практики моніторингу ризиків, засновані на використанні історичних середніх значень, є методологічно обмеженими, тоді як байєсівські просторово-часові підходи (зокрема на основі даних Armed Conflict Location & Event Data Project) забезпечують більш адекватне відображення динаміки подій і структури невизначеності [14].

Водночас, з розвитком просторово-часових підходів актуалізується використання бенчмарк- та конкурсних стратегій оцінювання, у межах яких різні моделі тестуються на уніфікованих завданнях, що забезпечує порівнюваність результатів і підвищує валідність висновків. Разом з цим, формується окремий напрям розробки метрик, орієнтованих не на відтворення стаціонарних патернів, а на коректне виявлення змін у динаміці процесів, зокрема ескалації та деескалації. Дискусії навколо метрики TADDA засвідчують наявність методологічних обмежень, пов'язаних із потенційним переоцінюванням моделей, що відтворюють інерційні сценарії без змін, що потребує подальшого вдосконалення процедур оцінювання [15].

Методологічні трансформації після 2015 р. значною мірою пов'язані з інтеграцією підходів машинного навчання та штучного інтелекту, однак їх ефективність визначається складністю алгоритмів та якістю даних, рівнем інтерпретованості та відповідністю практичним завданням політики. У сучасному науковому дискурсі підкреслюється, що інструменти машинного навчання доцільно розглядати як засоби підтримки аналітичного процесу та виявлення нетривіальних закономірностей, а не як автономні системи прийняття рішень [16].

У цьому контексті особливу роль відіграють ансамблеві системи раннього попередження, які забезпечують інтеграцію різноманітних моделей і джерел даних, зменшуючи залежність від окремих специфікацій та підвищуючи стійкість прогнозів. Як приклад є система ViEWS, яка реалізує

принцип декомпозиції задач, функціонує на різних рівнях просторової агрегації та використовує ансамблеві підходи до моделювання з оцінюванням результатів за допомогою комплексних метрик якості [8]. Подальші модифікації цієї системи засвідчують тенденцію до розвитку інфраструктури тренування та зважування моделей, а також спеціалізації прогнозів за часовими горизонтами, що підвищує їх прикладну релевантність [8].

Окремий напрям сучасних досліджень становлять просторово-часові нейромережові моделі, спрямовані на інтеграцію географічної структури та часових залежностей у межах єдиної архітектури. Зокрема, підходи на основі графових згорткових мереж демонструють підвищення точності прогнозування за рахунок урахування взаємозв'язків між просторовими одиницями та динаміки подій, тоді як використання належних метрик оцінювання, зокрема CRPS, дозволяє адекватно відобразити імовірнісний характер прогнозів [17]. Крім того, у межах архітектур типу ConvLSTM, які ґрунтуються на представленні даних у вигляді багатоканальних просторових матриць і прогнозуванні їх еволюції у часі, зафіксовано обмеження, пов'язані з недостатньою чутливістю до процесів ескалації, що зумовлює необхідність удосконалення функцій втрат і процедур оцінювання [18].

У сучасних підходах до прогнозування політичних загроз текстові дані, зокрема новинні потоки, медіа та соціальні мережі, розглядаються як важливе джерело інформації про наміри акторів, дискурсивні трансформації та мобілізаційні процеси. Розвиток трансформерних архітектур зумовив перехід від описового аналізу «наративів» до формалізованого моделювання взаємодій акторів, що реалізується через побудову так званих actor embeddings на основі текстових корпусів із подальшою інтеграцією зі структурованими подієвими даними. Саме поєднання текстового контексту з емпіричною точністю подієвих даних дозволяє підвищити прогностичну здатність моделей щодо змін у конфліктній динаміці, зокрема процесів ескалації та деескалації між акторськими коаліціями [19].

У національному дослідницькому контексті зазначена тенденція знаходить відображення в роботах, присвячених застосуванню методів обробки природної мови та машинного навчання для прогнозування внутрішніх загроз на основі даних соціальних мереж. Зокрема, здійснюється порівняльний аналіз різних підходів від словникових методів аналізу тональності до моделей Random Forest, LSTM, BERT та їх гібридних комбінацій із використанням комплексу метрик оцінювання (accuracy, recall, F1, AUC-ROC, часові характеристики), що дозволяє обґрунтувати доцільність інтегрованого застосування алгоритмів залежно від специфіки задачі [6].

Разом із цим, окремим напрямом розвитку виступає використання супутникових спостережень як непрямих індикаторів середовищних умов, що корелюють із ризиком насильства. Застосування згорткових нейронних мереж до аналізу супутникових знімків (зокрема Landsat 8) у поєднанні з подієвими даними Armed Conflict Location & Event Data Project дозволяє отримувати субнаціональні оцінки ризику летальних інцидентів із достатнім рівнем прогностичної точності, хоча дослідники водночас наголошують на обмеженнях узагальнення результатів у разі змін просторової конфігурації конфлікту [20].

Водночас кількісні моделі не можуть розглядатися як самодостатній інструмент прогнозування, що зумовлює необхідність інтеграції якісних та змішаних підходів. Це пояснюється, по-перше, гібридною природою сучасних загроз, сигнали яких розподілені між різними сферами – інформаційною, кібернетичною, економічною та політичною, що ускладнює їх формалізацію, а по-друге, потребою інституційного прийняття рішень, яке вимагає не лише кількісної оцінки ризиків, але й пояснення механізмів та аналізу альтернативних сценаріїв розвитку подій [13].

У цьому контексті стратегічний форсайт виступає як інституціоналізована система методів, спрямованих на виявлення довгострокових тенденцій і критичних чинників змін. Центральним елементом є horizon scanning – систематичний пошук і аналіз сигналів, здатних

трансформувати політичне середовище, який доповнюється методами ідентифікації драйверів розвитку та побудови сценаріїв [21]. При цьому сучасні підходи підкреслюють необхідність врахування не лише ризиків, але й можливостей, а також сценаріїв із високим рівнем невизначеності.

Аналогічна логіка простежується у форсайт-практиках НАТО, де акцент робиться на поєднанні сценарного аналізу, застосування інструментів штучного інтелекту для horizon scanning та широкого експертного залучення з метою систематизації ключових драйверів розвитку безпекового середовища [22]. Водночас такі підходи не орієнтовані на точне передбачення, а виконують функцію формування узгодженого бачення майбутнього, що забезпечує підґрунтя для стратегічного планування та підвищення адаптивності політик [22].

Важливим інструментом у межах якісних методів залишається метод Delphi, який забезпечує структуровану взаємодію експертів за умов обмеженості емпіричних даних та високої невизначеності. Його застосування дозволяє досягати узгоджених оцінок щодо майбутніх викликів, мінімізуючи вплив соціального тиску завдяки анонімності та використанню кількісних показників стабільності групових суджень [23].

Загалом, у європейській аналітичній практиці сформувалася тенденція до поєднання кількісних і якісних підходів у межах так званого конфлікт-аналізу, який виконує функцію інтегративної методології. Він забезпечує узгодження різнорідних джерел інформації, координацію між інституційними акторами та врахування локальних контекстів, що є необхідною умовою трансформації кількісних оцінок ризику у сценарії розвитку подій та обґрунтовані управлінські рішення [13].

У європейському безпековому контексті моделі та системи раннього попередження формуються як інтегровані інструменти управління ризиками, орієнтовані на поєднання аналітичної обґрунтованості та інституційної придатності до прийняття рішень. Показовим прикладом є система раннього попередження ЄС (EWS), яка функціонує як evidence-based механізм

ідентифікації, пріоритизації та оцінювання ризиків насильницьких конфліктів у країнах поза межами Союзу з прогнозним горизонтом до чотирьох років [24]. Методологічно дана система побудована як циклічний процес, що включає послідовні етапи первинного скринінгу, пріоритизації, узгодженої оцінки та подальшого моніторингу, забезпечуючи безпосередній зв'язок між аналітичним попередженням і практиками раннього реагування. Важливою особливістю є інтеграція кількісних і якісних даних, а також інституційна координація, що мінімізує ризик розриву між аналітичною коректністю прогнозу та його політичною релевантністю [24].

У сфері протидії гібридним загрозам специфіка раннього попередження визначається їх комбінованим характером та навмисним функціонуванням нижче порогу відкритого конфлікту, що ускладнює як виявлення сигналів, так і їх атрибуцію. Відповідно, концептуальні підходи, розроблені у співпраці Hybrid CoE та JRC, акцентують на необхідності формування спільного розуміння загроз, ранньої ідентифікації активності та оцінювання вразливостей як передумови вибору адекватних заходів реагування [25].

У практичному вимірі раннє попередження в цій сфері тісно пов'язане з розвитком механізмів ситуаційної обізнаності та інституційної взаємодії, що реалізується, зокрема, через спеціалізовані платформи обміну інформацією, такі як Rapid Alert System on Disinformation [26]. Додатково інституційний вимір посилюється участю НАТО, зокрема через механізми підтримки союзників і координації протидії гібридним викликам [27].

Аналогічна логіка інтегрованого прогнозування простежується у сфері міграційної безпеки, де поєднуються статистичні моделі потоків, стратегічні оцінки ризиків та інституційні мережі обміну даними. Зокрема, в ЄС функціонує Migration Preparedness and Crisis Blueprint Network як постійна операційна рамка моніторингу та раннього виявлення міграційних процесів, що забезпечує координацію реагування на основі систематичного аналізу [11]. Водночас стратегічні продукти, такі як Strategic Risk Analysis Frontex, базуються на колективній аналітиці держав-членів і поєднують елементи

форсайту з оцінюванням структурних чинників і можливих траєкторій розвитку ризиків [28].

У сфері енергетичної безпеки прогнозування політичних загроз набуває міждисциплінарного характеру, оскільки ризики формуються в умовах складної системної взаємозалежності економічних, технологічних і геополітичних факторів. Європейська комісія підкреслює вразливість енергетичних систем до широкого спектра чинників, включаючи технічні збої, кібератаки та геополітичні конфлікти [29]. Відповідно, методологія прогнозування ґрунтується на поєднанні мережових моделей потоків, сценарних підходів та оцінювання вразливостей інфраструктури, що дозволяє враховувати як прямі ризики, так і їх каскадні ефекти [30]. При цьому аналітичні оцінки засвідчують, що енергетичні кризи мають суттєві макроекономічні наслідки, що підсилює їх зв'язок із внутрішньополітичною стабільністю [31].

Крім того, оцінювання якості прогнозів у сфері політичних загроз вимагає врахування специфіки задачі та характеристик даних. Підходи, запропоновані OCHA Centre for Humanitarian Data, наголошують на необхідності розмежування типів прогнозних моделей і відповідних інформаційних продуктів для прийняття рішень [32]. У зв'язку з асиметрією розподілу спостережень між подіями конфліктної ескалації та фоновими станами стабільності, традиційні метрики точності виявляються недостатніми, що зумовлює використання precision–recall підходів, AUPRC та належних правил оцінювання імовірнісних прогнозів [32].

Разом із тим, методологічні та етичні обмеження залишаються невід'ємною характеристикою прогнозних систем. Зокрема, подієві бази даних залежать від якості репортингу, що зумовлює нерівномірність покриття, тоді як аналіз соціальних медіа піддається впливу інформаційного шуму та маніпулятивних кампаній [10]. Крім того, актуалізуються вимоги до прозорості та відтворюваності моделей, особливо у державному управлінні, що зумовлює потребу в інтерпретованих підходах або використанні

пояснювальних механізмів у складних алгоритмах [16]. Не менш значущими є нормативні аспекти, пов'язані з балансом між безпекою та захистом прав людини у сфері протидії дезінформації [26].

Узагальнюючи, необхідно зазначити, що сучасні підходи до прогнозування політичних загроз у Європі мають системний характер і ґрунтуються на поєднанні кількісних моделей, які забезпечують формалізовані оцінки ризику, та якісних аналітичних інструментів, що дозволяють інтерпретувати результати й трансформувати їх у практики управління. Найбільшу ефективність демонструють не окремі моделі, а комплексні системи раннього попередження, інтегровані з інституційними механізмами прийняття рішень, що дозволяє мінімізувати розрив між раннім виявленням загроз і своєчасним реагуванням.

4.2. Методи прогнозування економічних загроз європейській безпеці

У сучасному науковому дискурсі прогнозування економічних загроз європейській безпеці ґрунтується на використанні сукупності взаємодоповнювальних методів, які умовно поділяються на кількісні, якісні та змішані залежно від рівня формалізації аналітичних процедур і характеру використовуваних даних. Кількісні підходи базуються на застосуванні статистичних і економетричних моделей, що забезпечують формалізацію взаємозв'язків між змінними та дозволяють здійснювати кількісну оцінку тенденцій і ймовірностей розвитку подій. Водночас їх застосування обмежується інерційністю емпіричних залежностей і припущенням відносної стабільності структур, унаслідок чого такі моделі переважно екстраполують минулі тенденції та можуть не враховувати появу нових або нетипових ризиків [34].

Якісні методи, зокрема експертні інтерв'ю, Delphi-процедури, сценарний аналіз і бенчмаркінг, орієнтовані на виявлення можливих траєкторій розвитку подій в умовах невизначеності та дозволяють враховувати

нові чинники, які не піддаються формалізації. Проте їх результати характеризуються обмеженою емпіричною верифікованістю та значною залежністю від експертних суджень. У зв'язку з цим, сценарне прогнозування, що передбачає моделювання альтернативних умовних ситуацій, розширює аналітичні межі базових оцінок, хоча водночас значною мірою спирається на припущення та інтерпретації.

З метою подолання зазначених обмежень у практиці прогнозування дедалі ширше застосовуються змішані підходи, які інтегрують кількісні моделі з експертними оцінками, забезпечуючи більш збалансоване відображення ризиків. У межах кількісного інструментарію ключове місце займають економетричні та статистичні моделі, зокрема регресійні залежності, векторні авторегресивні моделі (VAR, GVAR), динамічні факторні моделі (DFM) і моделі часових рядів (ARIMA), що дозволяють кількісно оцінювати взаємозв'язки між макроекономічними показниками та формувати прогнозні оцінки. Практика European Central Bank засвідчує ефективність таких підходів, зокрема через використання «мостових рівнянь» та VAR/DFM-моделей для короткострокового прогнозування економічної динаміки, що забезпечує достатню точність і прозорість результатів [35].

Разом із тим, обмеження кількісних моделей, пов'язані з їх недостатньою чутливістю до структурних зламів і кризових явищ, зумовлюють необхідність їх доповнення сценарним аналізом, який дозволяє оцінювати вплив альтернативних комбінацій ризик-факторів, зокрема геополітичних чи енергетичних шоків. Відповідне, сценарне прогнозування виступає інструментом розширення аналітичної бази прийняття рішень, забезпечуючи врахування екстремальних і малоймовірних, але потенційно значущих подій. Відповідна практика активно застосовується European Central Bank, який інтегрує альтернативні сценарії у свої макроекономічні прогнози для оцінювання можливих відхилень від базових траєкторій розвитку [36].

Економіко-статистичний підхід до прогнозування економічних загроз базується на системному аналізі макроекономічних та фінансових показників,

зокрема динаміки валового внутрішнього продукту, індексів цін, рівня зайнятості, торговельного балансу та інших агрегованих індикаторів. У межах даного підходу застосовуються індекси економічних очікувань, показники фінансової стабільності, а також інструменти моніторингу зовнішньоекономічних дисбалансів, що забезпечує можливість відстеження трендів і виявлення потенційних ризиків на ранніх стадіях. Його ключовими перевагами є відносна простота інтерпретації та наявність регулярних і стандартизованих статистичних даних, отриманих із банківських, митних та опитувальних джерел. Крім того, емпіричні дослідження засвідчують, що такі індикатори здатні виконувати функцію раннього попередження: зокрема, у роботах OECD доведено, що значна частина макроекономічних показників дозволяє ідентифікувати ризики глибоких рецесій, причому глобальні індикатори мають вищу прогностичну цінність порівняно з внутрішніми [37]. Разом із тим, зазначені індикатори мають обмежену чутливість до структурних зламів і зовнішніх шоків, а також можуть генерувати хибні сигнали за умов трансформації економічного середовища. У практиці ЄС вони використовуються у поєднанні з іншими інструментами, зокрема провідними індикаторами бізнес-циклу та аналітичними панелями ризиків, такими як European Systemic Risk Board Risk Dashboard [38].

Поглиблення аналітичних можливостей прогнозування пов'язане з активним впровадженням методів машинного навчання та штучного інтелекту, які здатні обробляти великі обсяги гетерогенних даних і виявляти складні нелінійні залежності. До таких методів належать нейронні мережі, ансамблеві алгоритми (зокрема випадковий ліс, XGBoost), а також інші моделі, орієнтовані на роботу з Big Data. Їх перевага полягає у високій адаптивності та здатності ідентифікувати приховані взаємозв'язки між різними типами ризиків, що підтверджується сучасними дослідженнями, які демонструють ефективність застосування ІІІ для виявлення комплексних економічних і соціальних взаємодій [39]. Аналогічні висновки підтверджуються і в зарубіжних роботах, де підкреслюється здатність

алгоритмів машинного навчання ефективно моделювати складні нелінійні процеси у сфері фінансових ризиків [40]. З урахуванням викладеного, застосування таких підходів обмежується високими вимогами до якості даних, складністю інтерпретації результатів і необхідністю експертного контролю, що зумовлює доцільність їх використання як доповнення до традиційних моделей.

Важливим елементом сучасної системи прогнозування виступають системи раннього попередження, які інтегрують множину індикаторів для виявлення ознак наближення кризових явищ і оцінювання рівня вразливості економічних систем. У цьому контексті вразливість інтерпретується як ступінь сприйнятливості до зовнішніх або внутрішніх шоків і вимірюється через комплексні індекси, що поєднують макроекономічні, фінансові та структурні показники. Зокрема, External Vulnerability Index (EXVI) використовується для оцінювання залежності від зовнішніх торговельних партнерів і дозволяє ідентифікувати критичні дисбаланси у зовнішньоекономічній сфері [41]. Аналогічні багатовимірні індекси розробляються також на рівні ЄС для оцінювання динаміки вразливості регіонів у часовому та просторовому вимірах [42].

Отже, сучасні економіко-статистичні підходи до прогнозування економічних загроз європейській безпеці слід інтерпретувати як інтегровану аналітичну систему, у межах якої індикаторні моделі, алгоритмічні інструменти обробки даних та механізми раннього попередження функціонально взаємодіють, забезпечуючи комплексне відображення ризиків. У зв'язку з цим, методологічне розширення інструментарію прогнозування пов'язане із впровадженням підходів, орієнтованих на аналіз структурних взаємозалежностей у складних економічних системах.

Зазначена тенденція зумовлює зростання значущості мережевого аналізу, який дозволяє репрезентувати економічні системи у вигляді формалізованих графових структур, де вузли відповідають економічним агентам, а зв'язки – їх функціональним взаємодіям. Така модельна

інтерпретація створює підґрунтя для виявлення критичних елементів системи та каналів трансмісії ризиків, що є особливо релевантним для аналізу ланцюгів постачання як багаторівневих мереж взаємопов'язаних суб'єктів. Застосування графових метрик, зокрема показників центральності, дозволяє ідентифікувати вузли з високою структурною значущістю, порушення функціонування яких здатне спричинити системні дестабілізаційні ефекти [43].

Подальше ускладнення аналітичної моделі досягається шляхом інкорпорації часової компоненти, що трансформує статичні графові структури у динамічні мережі та забезпечує можливість фіксації змін у конфігурації взаємозв'язків і виявлення ранніх сигналів системної напруженості. Емпіричні результати підтверджують, що використання мережевих аналітичних фреймворків забезпечує підвищення прогностичної точності порівняно з традиційними статистичними підходами, зокрема у задачах прогнозування збоїв у ланцюгах постачання [44]. Разом із тим слід зазначити, що застосування цього підходу обмежується необхідністю використання великих масивів структурованих даних щодо міжсуб'єктних зв'язків та високою складністю математичної формалізації.

У процесі оцінювання стійкості економічних систем до екзогенних та ендегенних шоків вагомого значення набуває метод стрес-тестування, який передбачає моделювання кризових сценаріїв із метою визначення граничних параметрів функціонування системи. На відміну від класичних прогностичних моделей, цей підхід орієнтований на ідентифікацію умов, за яких відбувається критичне порушення рівноваги, що дозволяє виявляти внутрішні структурні вразливості та оцінювати потенційні масштаби дестабілізації. Водночас варто підкреслити, що його результати суттєво залежать від параметризації сценаріїв і потребують детального інформаційного забезпечення. У практиці European Central Bank застосування зворотних стрес-тестів орієнтоване на визначення сценаріїв, здатних спричинити значне зниження капіталізації банківських установ, зокрема в умовах посилення геополітичних ризиків [45].

Аналіз чутливості у сучасній практиці макроекономічного прогнозування розглядається як інструмент оцінювання впливу змін окремих факторів на результуючі параметри економічної системи. Його методологічна сутність полягає у поетапному варіюванні ключових змінних із подальшим визначенням реакції цільових показників, що дозволяє ідентифікувати найбільш значущі детермінанти економічної динаміки. Зокрема, у прогностичній діяльності European Central Bank застосовуються підходи, спрямовані на оцінювання впливу зовнішніх шоків, таких як коливання цін на енергоносії чи валютні відхилення, на макроекономічні показники, зокрема динаміку ВВП та інфляційні процеси [36].

Крім того, аналітичні можливості цього методу обмежуються тим, що він передбачає ізольоване варіювання факторів, унаслідок чого не відображає їх взаємодію та потенційні нелінійні ефекти. У зв'язку з цим, аналіз чутливості доцільно використовувати як допоміжний інструмент у структурі прогностичного процесу, поєднуючи його зі сценарним моделюванням, яке дозволяє враховувати комбінований вплив декількох факторів і підвищує обґрунтованість отриманих результатів [36].

Поряд із цим, у сучасних дослідженнях зростає значущість просторових моделей, орієнтованих на врахування географічної та функціональної взаємопов'язаності економічних систем. Застосування таких моделей дозволяє формалізувати процеси поширення економічних шоків між країнами та регіонами, що має принципове значення для аналізу інтегрованого економічного простору ЄС. Водночас, використовуються просторові економетричні моделі та глобальні векторні авторегресійні моделі (GVAR), які включають матриці міжкраїнових зв'язків і забезпечують кількісне оцінювання ефектів «переливання» (spillover effects) [46].

Таким чином, використання просторових моделей дозволяє враховувати крос-регіональні взаємозалежності та зовнішні впливи, що істотно підвищує адекватність прогностичних оцінок у відкритих економіках. Крім того, їх застосування супроводжується необхідністю коректної специфікації матриць

зв'язності, що часто базується на припущеннях, а також значною обчислювальною складністю. Незважаючи на це, сучасні дослідження підтверджують доцільність інтеграції просторових підходів у практику макроекономічного прогнозування, зокрема для оцінювання системних ризиків у межах європейського економічного простору [46].

Також у прогнозуванні економічних загроз європейській безпеці відіграє важливе значення системний підхід, який ґрунтується на інтерпретації економічної безпеки як складної багаторівневої системи, що включає взаємопов'язані підсистеми, зокрема енергетичну, фінансову, інноваційну та інші. Така концептуалізація дозволяє перейти від аналізу окремих показників до дослідження цілісної структури взаємодій і механізмів функціонування системи, що є принципово важливим в умовах зростаючої складності та взаємозалежності сучасних економічних процесів. У межах даного підходу використовуються інструменти системної динаміки, імітаційного моделювання та мультидисциплінарного аналізу, що забезпечують можливість відтворення поведінки системи у різних сценарних умовах.

Зокрема, у сучасних дослідженнях підкреслюється доцільність застосування системно-структурного аналізу в поєднанні з імітаційними моделями для прогнозування економічної безпеки, що дозволяє враховувати складні взаємозв'язки між факторами ризику та моделювати альтернативні траєкторії розвитку системи. Відповідно, методологія форсайту, запропонована у науковій праці М. Рогози та Ж. Кононенко, передбачає інтеграцію сучасних цифрових технологій, зокрема інструментів штучного інтелекту та блокчейн-рішень, з метою підвищення аналітичної спроможності прогнозних моделей [39].

Перевагою системного підходу є його здатність відображати зворотні зв'язки, нелінійні ефекти та взаємозалежності між елементами системи, що забезпечує можливість моделювання комплексних сценаріїв її трансформації. Крім того, його застосування супроводжується значними методологічними та технічними ускладненнями, зокрема потребою у великих масивах

міждисциплінарних даних, високими вимогами до обчислювальних ресурсів і складністю побудови адекватних моделей.

Узагальнення наведених положень щодо змістових характеристик, аналітичних можливостей та обмежень застосування розглянутих підходів обумовлює необхідність їх систематизації в уніфікованій формі. З цією метою доцільним є представлення порівняльної характеристики методів прогнозування економічних загроз у табл. 1, що дозволяє здійснити їх структуроване зіставлення за ключовими параметрами.

Таким чином, встановлено, що прогнозування економічних загроз європейській безпеці не може бути ефективно реалізоване в межах одного методологічного підходу, оскільки сучасні ризики мають складну, багатовимірну та динамічну природу. У зв'язку з цим, найбільш обґрунтованим є використання інтегрованої моделі прогнозування, яка поєднує кількісні, якісні та змішані методи, забезпечуючи взаємодоповнення їх аналітичних можливостей.

Доведено, що ключовою тенденцією розвитку прогнозного інструментарію є перехід від ізольованого використання економетричних моделей до комплексних систем аналізу, які враховують нелінійність процесів, міжсекторальні взаємозв'язки та ефекти трансмісії ризиків. Це зумовлює зростання ролі таких підходів, як машинне навчання, мережевий і просторовий аналіз, а також системи раннього попередження, що дозволяють підвищити чутливість прогнозів до структурних змін і кризових явищ.

Також встановлено, що підвищення точності прогнозування безпосередньо залежить від якості даних, коректності методологічних припущень і можливості інтерпретації результатів, що обмежує застосування складних алгоритмічних моделей без їх поєднання з експертною аналітикою. У цьому контексті особливого значення набувають інструменти оцінювання стійкості, зокрема стрес-тестування та аналіз чутливості, які дозволяють визначати критичні параметри функціонування економічних систем і оцінювати їх поведінку в умовах шоківих впливів.

**Порівняльна характеристика методів прогнозування
економічних загроз європейській безпеці**

Метод	Точність прогнозу	Вимоги до даних	Складність впровадження	Приклад застосування
Економіко-статистичні моделі	Висока або середня за умов стабільності економічного середовища	Високі (історичні макроекономічні показники)	Низька або середня (залежно від специфікації моделі)	Базові макроекономічні прогнози European Central Bank
Сценарне прогнозування	Варіативна, залежить від обґрунтованості сценаріїв	Помірні (комбінація емпіричних даних і припущень)	Висока (розробка та валідація сценаріїв)	Альтернативні сценарії розвитку (енергетичні, геополітичні) European Central Bank
Машинне навчання та штучний інтелект	Потенційно висока за наявності достатніх даних	Дуже високі (великі масиви гетерогенних даних)	Висока (алгоритмічна складність, навчання моделей)	Прогнозування інфляції та фінансових ризиків у практиці європейських інституцій
Індикаторні підходи та системи раннього попередження	Середня (формують сигнали відхилень і дисбалансів)	Середні (макроекономічна та фінансова статистика)	Низька або середня	Системи раннього сигналізування OECD, European Systemic Risk Board
Мережевий аналіз	Середня або висока за умови повноти даних	Дуже високі (дані про міжсуб'єктні зв'язки)	Висока (графові моделі та алгоритми)	Прогнозування збоїв у ланцюгах постачання
Стрес-тестування	Залежить від параметризації сценаріїв	Високі (деталізовані фінансові та макроекономічні дані)	Висока (імітаційне моделювання)	Геополітичні стрес-тести банківського сектору European Central Bank

Джерело: сформовано автором.

Таким чином, в цілому ефективне прогнозування економічних загроз європейській безпеці потребує системної інтеграції різних аналітичних підходів, орієнтованої на оцінювання ймовірності ризиків та на виявлення

механізмів їх формування та поширення, що є необхідною умовою підвищення якості стратегічного управління у сфері безпеки.

Висновки до розділу 4

1. Політичні загрози європейській безпеці, які проявляють себе у межах багаторівневої архітектури європейського безпекового простору, генерують каскадні ефекти у взаємозалежних секторах, а їх формування відбувається внаслідок інтеграції класичних геополітичних чинників із нелінійними формами гібридного впливу, що зумовлює необхідність методологічної трансляції результатів аналізу у формат, придатний для включення до політико-управлінських циклів для забезпечення їх прикладної релевантності. При цьому поєднання кількісного оцінювання загроз у визначеному часовому горизонті, ідентифікації альтернативних сценаріїв розвитку та виявлення довгострокових драйверів та систем раннього попередження забезпечує комплексне охоплення структурних ризиків та короткострокових динамічних збурень політичної складової європейського простору.

2. При кількісному оцінюванні та прогнозуванні політичних загроз європейській безпеці центральне місце займають економетричні та статистичні моделі, а з огляду на гібридну природу сучасних загроз, потребу інституційного прийняття рішень, яке вимагає не лише кількісної оцінки ризиків, але й пояснення механізмів та аналізу альтернативних сценаріїв розвитку подій, ці моделі використовуються у тісній взаємодії з якісним конфлікт-аналізом, який забезпечує концептуалізацію змінних, формування гіпотез та інтерпретацію отриманих результатів у політичному контексті. При цьому новинні потоки, медіа та соціальні мережі, розглядаються як важливе джерело інформації про наміри акторів, дискурсивні трансформації та мобілізаційні процеси, що дозволяє підвищити прогностичну здатність моделей щодо змін у конфліктній динаміці, а моделі та системи раннього попередження формуються як інтегровані інструменти управління ризиками,

орієнтовані на поєднання аналітичної обґрунтованості та інституційної придатності до прийняття рішень, що дозволяє мінімізувати розрив між раннім виявленням загроз і своєчасним реагуванням.

3. Сучасні економіко-статистичні підходи до прогнозування економічних загроз можна інтерпретувати як інтегровану аналітичну систему, у межах якої індикаторні моделі, алгоритмічні інструменти обробки даних та механізми раннього попередження функціонально взаємодіють, забезпечуючи комплексне відображення ризиків, тому методологічне розширення інструментарію прогнозування пов'язане із впровадженням підходів, орієнтованих на аналіз структурних взаємозалежностей у складних економічних системах, зокрема мережевого аналізу, який дозволяє репрезентувати економічні системи у вигляді формалізованих графових структур, де вузли відповідають економічним агентам, а зв'язки – їх функціональним взаємодіям.

4. У процесі оцінювання стійкості економічних систем вагомим значення набуває метод стрес-тестування, який передбачає моделювання кризових сценаріїв із метою визначення граничних параметрів функціонування системи, що дозволяє виявляти внутрішні структурні вразливості та оцінювати потенційні масштаби її дестабілізації. Зростає також значущість просторових моделей, орієнтованих на врахування географічної та функціональної взаємопов'язаності економічних систем, що має принципове значення для аналізу інтегрованого економічного простору ЄС. В цілому ж, прогнозування економічних загроз європейській безпеці не може бути ефективно реалізоване в межах одного методологічного підходу, оскільки сучасні ризики мають складну, багатовимірну та динамічну природу. Тому ключовою тенденцією розвитку прогнозного інструментарію є перехід від ізольованого використання економетричних моделей до комплексних систем аналізу, які враховують нелінійність процесів, міжсекторальні взаємозв'язки та ефекти трансмісії ризиків, зокрема, що зумовлює зростання ролі, зокрема

мережевого і просторового аналізу та систем раннього попередження, які дозволяють підвищити чутливість прогнозів до кризових явищ.

5. У підвищення точності прогнозування економічних загроз особливого значення набувають інструменти оцінювання стійкості, зокрема стрес-тестування та аналіз чутливості, які дозволяють визначати критичні параметри функціонування економічних систем і оцінювати їх поведінку в умовах шоків впливів і ризиків, виявляти механізми їх формування та поширення, що є необхідною умовою підвищення якості стратегічного управління у сфері безпеки.

Список використаних джерел

1. EUROPEAN EXTERNAL ACTION SERVICE. EU conflict early warning system [Електронний ресурс] : factsheet, October 2020. – Режим доступу: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/ews_fact_sheet_2020.pdf
2. EUROPEAN COMMISSION. Strategic foresight [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-foresight_en
3. PADUA M. The weaponization of migrants: a case of hybrid threat against the EU [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: https://www.astrid-online.it/static/upload/f8f6/f8f6f926-0941-4ba0-ae71-0e8cfd47434f_en.pdf
4. Caldwell S. Assessing the technical feasibility of conflict prediction for anticipatory action: October 2022 [Електронний ресурс] / United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), Centre for Humanitarian Data. – Режим доступу: <https://data.humdata.org/dataset/2048a947-5714-4220-905b-e662cbcd14c8/resource/926e652a-d161-4b16-8598-936f706ee454/download/conflict-prediction-october-2022.pdf> (дата звернення: 26.03.2026)
5. Sweijts T., Teer J. Practices, principles and promises of conflict early warning systems [Електронний ресурс] / The Hague Centre for Strategic Studies. – The

- Hague, 2022. – 58 p. – Режим доступу: <https://hcss.nl/wp-content/uploads/2022/02/Conflict-Early-Warning-Systems-HCSS-2022.pdf>
6. Радівілова, Т., Добринін, І., Пантелєєв, В., Фісенко, Д., Мазепа, А., & Білодід, В. (2025). Аналіз методів прогнозування внутрішніх загроз на основі аналізу даних соціальної мережі twitter. *Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка»*, 4(28), 478–489. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2025.28.818>
7. EU conflict Early Warning System: Factsheet [Електронний ресурс] / European External Action Service (EEAS). – October 2020. – Режим доступу: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/ews_fact_sheet_2020.pdf (дата звернення: 26.03.2026)
8. Hegre H., Allansson M., Basedau M., Colaresi M., Croicu M., Fjelde H., Hoyles F., Hultman L., Höglbladh S., Jansen R., Mouhleb N., Muhammad S. A., Nilsson D., Nygård H. M., Olafsdottir G., Petrova K., Randahl D., Rød E. G., Schneider G., von Uexkull N., Vestby J. ViEWS: A political violence early-warning system. *Journal of Peace Research*. 2019. Vol. 56, № 2. P. 155–174
9. Uppsala Conflict Data Program (UCDP). UCDP Dataset Download Center. Uppsala University. URL: <https://ucdp.uu.se/downloads/> (дата звернення: 26.03.2026)
10. Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED). Armed Conflict Location & Event Data (ACLED) Codebook. 2024. URL: <https://acleddata.com/sites/default/files/wp-content-archive/uploads/2024/09/ACLED-Codebook-2024.pdf> (дата звернення: 26.03.2026)
11. Progress report on countering hybrid threats: July 2023 – June 2024. Council of the European Union. Brussels, 2024. 24 p.
12. Schvitz G., Corbane C., Van Damme M., Galariotis I., Valli I. The Global Conflict Risk Index 2022: Revised Data and Methods [Електронний ресурс]. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. – 45 p.

13. Guidance note on the use of conflict analysis in support of EU external action. European External Action Service (EEAS), European Commission. 2020. 15 p.
14. Browning R., Patten H., Rousseau J., Mengersen K. Bayesian spatiotemporal modelling of political violence and conflict events using discrete-time Hawkes processes. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A: Statistics in Society*. 2026. URL: <https://doi.org/10.1093/jrssa/qnag039> (дата звернення: 26.03.2026)
15. Bracher J., Rüter L., Krüger F., Lerch S., Schienle M. Direction augmentation in the evaluation of armed conflict predictions. 2023. URL: <https://arxiv.org/pdf/2304.12108> (дата звернення: 26.03.2026)
16. Murphy M., Sharpe E., Huang K. The promise of machine learning in violent conflict forecasting/ Data for Peace Technology. Cambridge: Cambridge University Press, 2024. URL: <https://www.cambridge.org> (дата звернення: 26.03.2026)
17. Brandt P. T., D'Orazio V., Khan L., Li Y.-F., Osorio J., Sianan M. Conflict forecasting with event data and spatio-temporal graph convolutional networks. *International Interactions*. 2022. Vol. 48, № 4. P. 800–822.
18. Radford B. J. High resolution conflict forecasting with spatial convolutions and long short-term memory. 2022. URL: https://www.benradford.com/images/publications/VIEWS_paper_Radford.pdf (дата звернення: 26.03.2026)
19. Croicu M., Polichinel von der Maase S. From Newswire to Nexus: Using text-based actor embeddings and transformer networks to forecast conflict dynamics . 2025. URL: <https://arxiv.org/pdf/2501.03928> (дата звернення: 26.03.2026)
20. Goodman S., BenYishay A., Runfola D. Spatiotemporal prediction of conflict fatality risk using convolutional neural networks and satellite imagery. *Remote Sensing*. 2024. Vol. 16, № 18. URL: <https://doi.org/10.3390/rs16183411> (дата звернення: 26.03.2026)
21. Strategic foresight. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-foresight_en (дата звернення: 26.03.2026)

22. Navigating the future: Key findings from Allied Command Transformation's 2023 Strategic Foresight Analysis. NATO Allied Command Transformation. 2024. URL: <https://www.act.nato.int/article/navigating-the-future-2023-sfa/> (дата звернення: 26.03.2026)
23. Beiderbeck D., Frevel N., von der Gracht H. A., Schmidt S. L., Schweitzer V. M. Preparing, conducting, and analyzing Delphi surveys: Cross-disciplinary practices, new directions, and advancements. *MethodsX*. 2021. Vol. 8. DOI: 10.1016/j.mex.2021.101401
24. EU conflict Early Warning System: Factsheet. European External Action Service (EEAS). October 2020. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/ews_fact_sheet_2020.pdf (дата звернення: 26.03.2026)
25. Giannopoulos G., Smith H., Theocharidou M. The landscape of hybrid threats: A conceptual model. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. URL: <https://euhybnet.eu/wp-content/uploads/2021/06/Conceptual-Framework-Hybrid-Threats-HCoE-JRC.pdf> (дата звернення: 26.03.2026).
26. Commission Staff Working Document on countering hybrid threats. European Commission, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. Brussels, 2021. 38 p.
27. Countering hybrid threats. North Atlantic Treaty Organization (NATO). URL: <https://www.nato.int/en/what-we-do/deterrence-and-defence/countering-hybrid-threats> (дата звернення: 26.03.2026)
28. Strategic Risk Analysis 2024. European Border and Coast Guard Agency (Frontex). Warsaw, 2024. URL: <https://prd.frontex.europa.eu/wp-content/uploads/strategic-risk-analysis-2024-report.pdf> (дата звернення: 26.03.2026)
29. Security of gas supply. European Commission. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-security/security-gas-supply_en (дата звернення: 26.03.2026)

30. Akbari B., Zhang C., Sansavini G. Short-term security assessment of natural gas supply in the European Union and policy insights. 2024. URL: <https://esrel2024.com/wp-content/uploads/articles/part1/short-term-security-assessment-of-natural-gas-supply-in-european-union-and-policy-insights.pdf> (дата звернення: 26.03.2026)

31. Security of gas supply in the EU. European Court of Auditors. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024. 51 p.

32. Caldwell S. Assessing the technical feasibility of conflict prediction for anticipatory action. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), Centre for Humanitarian Data. 2022. URL: <https://data.humdata.org/dataset/2048a947-5714-4220-905b-e662cbcd14c8/resource/926e652a-d161-4b16-8598-936f706ee454/download/conflict-prediction-october-2022.pdf> (дата звернення: 26.03.2026)

33. Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED). Armed Conflict Location & Event Data (ACLED) Codebook. 2024. URL: <https://acleddata.com/sites/default/files/wp-content-archive/uploads/2024/09/ACLED-Codebook-2024.pdf> (дата звернення: 26.03.2026)

34. Kalyuzhna N. Metody prognozuvannja evoljucii' bezpekovogo seredovyshha. Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo. 2023. № 1. S. 13–30. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(126\)02](https://doi.org/10.31617/3.2023(126)02)

35. Short-term forecasting of euro area economic activity in an uncertain world. European Central Bank. 2026. URL: https://www.ecb.europa.eu/press/economic-bulletin/articles/2026/html/ecb.ebart202508_02~93ecd7cbc0.en.html (дата звернення: 26.03.2026)

36. Ciccarelli M., Darracq Pariès M., Landau B., Sousa J. Exploring an uncertain future with the help of scenarios. European Central Bank Blog. 2025. URL:

<https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2025/html/ecb.blog.20250115~f016f263dd.en.html> (дата звернення: 26.03.2026)

37. Hermansen M., Röhn O. Economic resilience: The usefulness of early warning indicators in OECD countries. OECD Economics Department Working Papers. 2015. Paris: OECD Publishing. URL: <https://doi.org/10.1787/5jrxhgfqx3mv-en> (дата звернення: 26.03.2026)

38. ESRB risk dashboard]. European Systemic Risk Board. URL: <https://www.esrb.europa.eu/pub/rd/html/index.en.html> (дата звернення: 26.03.2026)

39. Рогоза М. Є., Перебийніс В. І., Кононенко Ж. А., Карнаухова Г. В., Зінченко О. М. Методологічні аспекти прогнозування економічної безпеки: ризики та інтернет-технології в проектах розвитку. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2025. Вип. 3 (117). С. 69–75.

40. Du J., Cao W., Wang Z. Forecasting risk matrices with economic policy uncertainty and financial stress: A machine learning approach. *Mathematics*. 2026. Vol. 14, № 6. <https://doi.org/10.3390/math14060938>

41. Connell Garcia W., Ho V. External vulnerability index: A tool to assess trade weaknesses. *Intereconomics*. 2025. Vol. 60, № 1. P. 40–45

42. Sibilia A., Eklund G., Marzi S., Valli I., Bountzouklis C., Roeslin S., Rodomonti D., Salari S., Antofie T.-E., Corbane C. Developing a multi-level European-wide composite indicator to assess vulnerability dynamics across time and space. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. 2024. Vol. 113. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2024.104885> (дата звернення: 26.03.2026)

43. Forecasting approaches using graph-based machine learning models. *Frontiers in Multidisciplinary Research*. 2025. URL: https://www.multidisciplinaryfrontiers.com/uploads/archives/20251013144543_FMR-2025-2-138.1.pdf (дата звернення: 26.03.2026)

44. Nnabueze S. B., Ike P. N., Olatunde-Thorpe J., Aifuwa S. E., Oshoba T. O., Ogbuefi E., Akokodaripon D. Supply chain disruption forecasting using network analytics. *Journal of Frontiers in Multidisciplinary Research*. 2025. P. 193–203.

45. ECB to assess banks' stress testing capabilities to capture geopolitical risk. European Central Bank. 12 December 2025. URL: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/press/pr/date/2025/html/ssm.pr251212~69f656d4bf.en.html> (дата звернення: 26.03.2026)

46. Angelini E., Camba-Méndez G., Giannone D., Reichlin L., Rünstler G. Short-term forecasts of euro area economic activity. ECB Working Paper Series. 2018. No. 2134. Frankfurt am Main: European Central Bank. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2134.en.pdf> (дата звернення: 26.03.2026)

РОЗДІЛ 5. МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ ЗАГРОЗ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ

5.1. Методи прогнозування соціальних загроз європейській безпеці

На сьогодні питання методів прогнозування соціальних загроз європейській безпеці становить живий інтерес як для ЄС, так і для України, для чого необхідним є як узагальнення, так і детальний аналіз актуальних методів, підходів та інструментів попередження загроз. Аналізуючи сучасне безпекове середовище, Європа демонструє якісно інший рівень комплексності, ніж той, який був концептуальною рамкою для безпекового мислення першого десятиліття ХХІ ст.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну, здійснення систематичних кампаній іноземного інформаційного маніпулювання та втручання (Foreign Information Manipulation and Interference [1] FIMI [2]) з боку росії, інструменталізація міграційних потоків, підрив соціальної когезії та довіри до державних інституцій – усе це сформувало нову карту т. зв. «соціальних загроз». Вони стали за своєю природою проникливими (cross-cutting), довготліючими (slow-burning) і нелінійними. Саме тому методологія їхнього прогнозування набула в останні роки в ЄС особливої ваги [3].

Український безпековий дискурс послідовно засвідчує потребу в системному підході до прогнозування соціальних загроз як складової державного управління національною безпекою. Праці Г. Ситника, В. Горбуліна, А. Качинського, О. Резнікової закріплюють методологічну безперервність українських досліджень і дозволяють інтегрувати національний досвід у європейський простір. Проте емпіричний матеріал останніх років -від пандемії COVID-19 до повномасштабної війни -змушує переглянути усталені інструменти й шукати нові, передусім у поєднанні якісних і кількісних методів [4].

Концептуальні засади прогнозування соціальних загроз. Поняття «соціальна загроза» є похідним від ширшої секторальної концепції безпеки,

запропонованої Копенгагенською школою. Б. Бузан, О. Веєвер та Я. де Вільде розрізняли п'ять основних секторів безпеки -воєнний, політичний, економічний, екологічний та соціетальний. Саме останній відіграє ключову роль для розуміння соціальних загроз [5]. Соціетальна безпека передбачає здатність суспільства зберігати свою ідентичність, тяглість культури і функціональних структур в умовах змін. У такому контексті соціальні загрози охоплюють усе, що підриває цю здатність: від некерованої міграції та демографічного дисбалансу до ерозії довіри, поляризації та радикалізації.

Сучасний європейський безпековий дискурс розширює це уявлення, інтегруючи його з концепцією «національної стійкості» (resilience), розробленої, серед інших, О. Резніковою [6;7]. У такій рамці прогнозування соціальних загроз -це не просто передбачення несприятливих подій, а оцінка ймовірності того, що суспільство втратить здатність абсорбувати, адаптуватися та трансформуватися у відповідь на ці події. Цей зсув акценту з події на спроможність системи має методологічні наслідки: він вимагає не лише статистичної оцінки ймовірностей, але й якісного аналізу структурних характеристик, які можуть бути виявлені лише через експертну рефлексію або горизонтне сканування.

Український методологічний доробок Г. Ситника та М. Орел виокремлює три рівні аналізу загроз: 1) сутнісно-понятійний; 2) каузально-структурний; 3) операційно-прогностичний [8]. Цей підхід корелює з європейською моделлю Загальної інтегрованої моделі ризиків (CIRAM), яку Frontex використовує у своїй Стратегічній оцінці ризиків [9].

Своєю чергою, Стратегічна форсайт-доповідь Європейської Комісії «Резильєнтність 2.0» (2025) кодифікує перелік пріоритетних соціальних загроз ЄС до 2040 року: тиск на добробут і соціетальну стійкість, загрози демократії та фундаментальним цінностям, алгоритмічно зумовлена поляризація, дезінформація [10]. Документ фіксує також методологічну рамку -комбінацію форсайту, сценарного аналізу та горизонтного сканування -як інституційний стандарт.

Відтак, методологічний інструментарій прогнозування соціальних загроз доцільно структурувати у три групи: якісні, кількісні та гібридні методи. Така типологія відповідає також поділу, прийнятому у європейських безпекових агенціях, і дозволяє узгоджувати теоретичні підходи з практичним застосуванням.

Метод Делфі розроблений у 1950-х роках і первісно призначався для прогнозування військово-технологічних загроз; згодом він став одним з найпоширеніших інструментів стратегічного форсайту [11]. Сутність методу полягає у структурованій ітеративній комунікації групи експертів: усі вони незалежно надають оцінки, отримують зворотний зв'язок та переглядають свої позиції до досягнення консенсусу або стійких розбіжностей. У безпекових студіях Делфі особливо корисний, коли йдеться про загрози, для яких бракує статистичних даних, -насамперед нові форми гібридного впливу, нові формати радикалізації та інше.

Сценарне планування доповнює Делфі, переходячи від узагальнених експертних оцінок до конструювання альтернативних майбутніх. У моделі ЄС воно реалізоване через регулярні семінари-тренінги Європейської Комісії, серії Chaillot Papers Інституту досліджень безпеки ЄС та публікації ESPAS [12;13]. Як зазначено в експертному опитуванні Національного інституту стратегічних досліджень (далі – НІСД), у вітчизняній практиці сценарне планування адаптовано до специфіки безпекового середовища України -насамперед через побудову рольових сценаріїв загроз з урахуванням російського чинника [4].

Серед кількісних інструментів провідну роль відіграють системи раннього попередження насильницьких конфліктів. Найрозвиненіша з них - ViEWS (Violence Early-Warning System) Університету Уппсали, яка поєднує логістичну регресію та алгоритми випадкового лісу (random forest) для прогнозу ймовірностей збройного насильства на місячному горизонті у країнах і субнаціональних осередках [14].

Поряд з регресійними моделями активно розвиваються методи виявлення аномалій (anomaly detection) для раннього виявлення соціально-політичних потрясінь. Дослідження 2024 року, опубліковане в авторитетному фаховому журналі «Технологічне прогнозування та соціальні зміни», який спеціалізується на методологічних дослідженнях, продемонструвало AUC-показники (AUC - це метрика того, наскільки добре модель розрізняє два стани: «конфлікт наближається» проти «все спокійно») в діапазоні 86,6–93,7 % (сильна передбачувальна здатність) на трьох кейс-стаді [15]. Це свідчить про значний потенціал методу, водночас ставлячи питання про частку (рівень) хибно позитивних результатів, особливо у контекстах, де нормальний політичний процес може помилково класифікуватися як аномалія.

Горизонтне сканування (horizon scanning) -структурований підхід до раннього виявлення сигналів («слабких сигналів» за термінологією Р. Хілтунена), що можуть мати значущий вплив на політику й суспільство. У методологічному арсеналі ЄС горизонтне сканування комбінує біометричні дані, моніторинг соціальних мереж, експертні панелі та автоматизовану обробку даних [16;17].

Європейський центр з протидії гібридним загрозам у Гельсінкі (Hybrid CoE) [18] і мережа EU-HYBNET застосовують горизонтне сканування для виявлення майбутніх трендів гібридних атак, що культивуються через серії Семінари - практикуми майбутнього [19].

Системи раннього попередження поєднують ці інструменти у безперервний цикл «дані -алгоритм -експерт -рішення».

Український досвід, представлений у працях О. Резнікової, обґрунтовує модель національної системи оцінювання ризиків і загроз, що ґрунтується на трьох компонентах: моніторингу індикаторів, експертному аналізі та сценарному прогнозуванні [20].

Інституційні рамки прогнозування соціальних загроз у ЄС доцільно розглядати як багаторівневу систему, в якій політичний рівень формують Європейська Рада та Рада ЄС («Стратегічний компас» 2022 року як ключовий

політико-стратегічний документ) [21], операційно-аналітичний -Європейська Комісія через свою службу стратегічного форсайту та об'єднаний дослідницький центр (JRC), Європейська служба зовнішніх дій, Frontex, Європол, Інститут досліджень безпеки ЄС (EUISS), а проєктний -мережі типу EU-HYBNET та Hybrid CoE.

З 2020 року Європейська Комісія щорічно публікує Звіт зі стратегічного прогнозування. Доповідь 2025 року «Резильєнтність 2.0» інтегрує форсайт у горизонті до 2040 року, виокремлюючи чотири системні виклики: тиск на добробут і соціетальну стійкість, загрози демократії, технологічні зміни, зовнішнє безпекове середовище [22]. Методологія базується на комбінації мегатрендового аналізу, якісного сценарного планування та консультацій з державами-членами через Загальноєвропейську мережу прогнозування [19]. Доповіді формуються через Робочу програму Комісії та Багаторічну фінансову рамку.

З українського боку, EUISS виступає академічним рамковим суб'єктом, що публікує серії Chaillot Papers, Brief Papers, проводить horizon-scanning вправи (як-от част серії «Що якщо...?» («What if...?») та координує Європейський форум зі стратегічних питань [12].

Важливою платформою інтеграції форсайт-аналізу є Європейська система стратегічного та політичного аналізу (European Strategy and Policy Analysis System, ESPAS) -спільна ініціатива Європейської Комісії, Європейського Парламенту, Ради ЄС, ЄСЗД, Європейського комітету регіонів, Європейського економічного і соціального комітету, що публікує спільну Global Trends to 2030 та інші довгострокові оцінки [13].

Frontex: CIRAM, ARA, SRA. Методологічна архітектура Frontex побудована навколо моделі CIRAM (Спільна модель інтегрованого аналізу ризиків), яка поєднує оцінку загрози, вразливості та впливу. На її основі агенція готує два ключові продукти -Стратегічний аналіз ризиків (Strategic Risk Analysis, SRA) з горизонтом 10 років та Щорічний аналіз ризиків (Annual Risk Analysis, ARA) з горизонтом 1 рік [9;23]. У звітах за 2024–2025 роки

Frontex прогнозує, що нерегулярна міграція залишатиметься головним ризиком на зовнішніх кордонах ЄС, з підвищеною загрозою тероризму в умовах поляризації європейських суспільств.

Європейська служба зовнішніх дій (ЄСЗД, Hybrid CoE і EU-HYBNE) посіла особливу нішу в прогнозуванні інформаційних загроз: з 2022 року вона щорічно публікує Звіти ЄВСЗ щодо загроз іноземної маніпуляції інформацією та втручання (EEAS Reports on Foreign Information Manipulation and Interference Threats) [24]. Методологічна рамка спирається на концепцію «Актори, поведінка, зміст, поширення, ефект» (Actors, Behaviours, Content, Distribution, Effect, ABCDE), таксономію TTPs (Tactics, Techniques, and Procedures) та формат STIX для обміну індикаторами [2].

Третій звіт (2024 рік) представив «Іноземне маніпулювання інформацією та втручання» (FIMI Exposure Matrix, далі - FIMI) -інструмент, що класифікує канали поширення на чотири рівні: офіційні державні, державно-контрольовані, державно-пов'язані без декларованої афіліації та державно-узгоджені [24]. У 2024 році задокументовано понад 38 тисяч акаунтів у FIMI-операціях у 90 країнах [24].

Прогнозування за категоріями соціальних загроз. Міграція та демографічні тиски. У європейській аналітиці після 2015 року остаточно утвердилася концепція «інструменталізації» міграції -використання нерегулярних потоків як засобу гібридного тиску [9;23]. Frontex Strategic Risk Analysis 2024 виокремлює серед трендів стійкі міграційні тиски на східному та південному кордонах, ризик радикалізації серед мігрантів та посилення транснаціональних злочинних мереж [9].

Методологічний інструментарій поєднує демографічне моделювання, географічний і статистичний аналіз даних кордонів (EUROSUR), а також якісне сценарне планування з урахуванням політичних подій у країнах походження й транзиту. Спільне комюніке Європейської Комісії та ЄСЗД 2024 року «Посилення реагування ЄС на гібридні загрози та FIMI» прямо вказує на

потребу інтеграції міграційного прогнозу у ширшу архітектуру протидії гібридним загрозам [18].

Категорія FIMI (Foreign Information Manipulation and Interference) є найбільш динамічно розвинутою з методологічного погляду [2;24]. Прогнозування у цій сфері спирається на масивну автоматизовану обробку контенту: алгоритмічне визначення тональності, мережевий аналіз поширення, кластеризацію наративів. Європейська метрика (FIMI Exposure Matrix) дозволяє не лише фіксувати поточні атаки, а й прогнозувати їхні майбутні моделі через мепінг каналів і поведінкових патернів [24].

Особливим методологічним викликом є радикалізація, оскільки вона перетинається з охороною приватності та фундаментальними правами. Делфі-опитування експертів і сценарне моделювання тут відіграють центральну роль, оскільки кількісні методи мають обмежений доступ до приватних чатів, де часто відбувається первинна радикалізація. У звіті НІСД щодо аналізу внутрішньополітичних загроз українські експерти серед топ-10 загроз називають саме інформаційно-психологічні впливи [4].

Підсумовуючи вищенаведене, окремого розгляду потребують також такі критерії, як соціальна нерівність та когезія. Остання охоплює різні сфери суспільного життя; соціальна когезія передбачає формування спільних цінностей, зокрема культурницьких та поведінкових, що є наріжним каменем для згуртованості поліетнічних суспільств. На жаль, падіння довіри до інституцій, поляризація та посилення соціально-економічних нерівностей формують повільний, але стійкий тренд ризиків. Методологічно ця категорія найбільше залежить від соціологічних даних – насамперед даних Eurobarometer та European Social Survey, що дозволяють формувати індекси довіри, поляризації та згуртованості. Стратегічна доповідь «Resilience 2.0» прямо вказує, що тиск на добробут і соціетальну стійкість становить один із чотирьох пріоритетних викликів ЄС до 2040 року [22].

Якісними інструментами є багатосторонні семінари з прогнозування (multi-stakeholder foresight seminars); кількісними -серії агрегованих

індикаторів Дайджест практики Європейського комітету з соціальних прав та інших, які Європейська Комісія інтегрує у щорічний Звіт зі стратегічного планування [22].

Всередині ЄС, водночас, продовжують формуватися внутрішні виклики -гібридні та внутрішньовоєнні. Гібридні загрози, за визначенням, є «скоординованими і синхронізованими діями, що цілеспрямовано використовують демократичні вразливості держав – членів ЄС та інституцій» [19]. Методологія прогнозування таких загроз вимагає мультидисциплінарного й мультидоменного підходу: сценарне мислення, kill chain analysis, аналіз каскадних ефектів. Hybrid CoE й EU-HYBNET формалізували відповідні Семінари-практикуми про тенденції майбутнього, у яких застосовуються комбінації Делфі, сценаріїв та горизонтного сканування [19].

Внутрішньовоєнні виклики -особлива категорія, яка набула особливого значення після 2022 року. Український досвід О. Резнікової щодо стійкості в умовах війни є цінним внеском саме в європейську методологію: він доводить, що в умовах активної війни кількісні моделі прогнозування мають фундаментальні обмеження, тоді як якісні (форсайт, експертні панелі, сценарії) -здатні зберігати ефективність [6;25]. Таке поєднання робить можливою інтеграцію українського досвіду в спільні європейські прогнозні рамки.

У найбільш комплексному форматі прогнозування політичних загроз здійснюється через систему раннього попередження. Ефективне прогнозування соціальних загроз вимагає інституційного оформлення аналітичних методів у вигляді систем раннього попередження (Early Warning Systems, EWS). На рівні ЄС функціонують декілька таких механізмів: Центр аналізу та розвідки ЄС (EU INTCEN), Група аналізу гібридних загроз, Центр передового досвіду ЄС щодо протидії гібридним загрозам (Hybrid CoE) у Гельсінкі.

Ключовими компонентами ефективної системи раннього попередження є: визначення пріоритетних індикаторів загроз; регулярний збір та верифікація даних; механізми аналізу та інтерпретації сигналів; канали передачі інформації до осіб, що приймають рішення; а також зворотний зв'язок за результатами вжитих заходів. Відсутність будь-якого з цих компонентів суттєво знижує ефективність всієї системи.

До основних індикаторів соціальних загроз, які використовуються для моніторингу та прогнозування, належать [26]:

рівень доходів та бідності;

нерівність: коефіцієнт Джині (неоднаковість розподілу доходів), співвідношення доходів 10% найбагатших до 10% найбідніших.

зайнятість: рівень безробіття (за методологією МОП), приховане безробіття, рівень заборгованості із заробітної плати.

доступність базових послуг: індекси споживчих цін на продукти харчування, комунальні тарифи.

Водночас, слід, акцентувати на тому, що прогнозування соціальних загроз залишається сферою з істотними обмеженнями, зокрема:

по-перше, «проблема чорного ящика»: складні моделі машинного навчання дають передбачення з високою точністю, але часто не пропонують пояснення, придатного для політичного рішення; у безпековому контексті це створює напругу між технологічною ефективністю та політичною підзвітністю [15];

по-друге, етичні й правові обмеження: прогнозування FIMI та радикалізації потребує доступу до приватного контенту, який значною мірою регулюється GDPR, DSA та AI Act, що гарантують фундаментальні права, але водночас стримують повний потенціал ML-методів [2];

по-третє, проблема даних: GDELT, ACLED і подібні бази, які охоплюють насильницькі події, проте слабше -повільні соціальні процеси (зміни довіри, поляризації, ідеологічних установок); це створює

методологічний ухил у бік «гарячих» подій [27;28]. Подолання -у поєднанні з якісними підходами, насамперед форсайтом [11];

по-четверте, виклик інтеграції: ЄС має десятки інституцій з власними прогнозними продуктами; їхня узгодженість залишається предметом постійної координації, зокрема через ESPAS [13;17]. Спільне комюніке 2024 року щодо посилення відповіді на гібридні загрози і FIMI спрямоване саме на цю інтеграцію [1];

по-п'яте, перспективи інтеграції українського доробку: НІСД та інші установи накопичили унікальний емпіричний матеріал щодо прогнозування соціальних загроз в умовах активної війни [4;6;20;29]. Інтеграція цього досвіду у спільні європейські рамки (через ESPAS, EUISS, EU-HYBNET) могла б істотно посилити здатність ЄС до прогнозування соціальних загроз у післявоєнному безпековому ландшафті.

З урахуванням викладеного вище, методологічний апарат прогнозування соціальних загроз європейській безпеці логічним чином пройшов значний шлях розвитку -від класичних якісних методів (Делфі, сценарне планування, форсайт) до сучасних кількісних інструментів (машинне навчання на масивах ACLED, GDELT, моделі ViEWS, anomaly detection) та гібридних архітектур раннього попередження (горизонтне сканування). Жоден з цих методів самотійно не є достатнім; ефективне прогнозування ґрунтується на їхньому послідовному поєднанні в межах добре спроектованих інституційних рамок.

У ЄС на сьогодні діють методологічні рамки, сформовані Стратегічними форсайт-доповідями Європейської Комісії, аналітикою EUISS і ESPAS, оцінкою ризиків Frontex (CIRAM, SRA, ARA), системою звітів ЄСЗД щодо FIMI та мережами Hybrid CoE/EU-HYBNET. Розробка «Стратегічного компасу» 2022 року та Спільного комюніке 2024 року щодо протидії гібридним загрозам і FIMI закріпили політичний курс на інтеграцію прогнозного інструментарію в системну архітектуру європейської безпеки.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновків, що модифікують погляди на сучасне використання розглянутих методів прогнозування соціальних загроз, які не є вичерпними. Відтак, оптимальною стратегією є їх комплексне застосування з урахуванням специфіки конкретної безпекової ситуації та наявних інституційних ресурсів. Впровадження технологій штучного інтелекту та Big Data відкриває нові можливості для раннього виявлення соціальних загроз, проте породжує нові методологічні та етичні виклики щодо верифікації даних і захисту приватності.

Подальше прогнозування на основі проведеного дослідження соціальних загроз європейській безпеці визначає такий поведінковий алгоритм:

- 1) інтеграція штучного інтелекту у класичні форсайт-вправи шляхом проведення семінарів-тренінгів серед експертів та узгодження сценаріїв дій;
- 2) розробка стандартизованих метрик соціальної когезії для систем раннього попередження шляхом визначення конкретних індикаторів та єдиної методології збору даних з їх вбудовуванням в систему раннього попередження;
- 3) посиленням взаємозв'язку між українським і європейським аналітичним простором через спільні бази даних, форсайт-вправи та обмін експертизою. Останнє завдання набуває особливої ваги в контексті повномасштабної війни Росії проти України та підготовки до післявоєнного відновлення європейського безпекового порядку. Український доробок, накопичений НІСД та іншими установами складає унікальний емпіричний матеріал щодо прогнозування соціальних загроз в умовах активної війни, який би в разі інтеграції цього досвіду у спільні європейські рамки (через ESPAS, EUISS, EU-HYBNET – міг би істотно посилити здатність ЄС до прогнозування соціальних загроз у поствоєнному безпековому ландшафті.

5.2. Методи прогнозування гуманітарних загроз європейській безпеці

Сучасна архітектура безпеки Європейського Союзу зазнає кардинальних трансформацій під впливом повномасштабної збройної агресії Росії проти України, яка розпочалася у лютому 2022 року. Ця агресія не лише спричинила масштабну гуманітарну катастрофу безпосередньо на театрі бойових дій, а й зумовила широкий спектр загроз для всього європейського континенту - від міграційних криз та продовольчої нестабільності до дезінформаційних кампаній та соціальної поляризації [30].

Поняття «гуманітарна загроза» в контексті регіональної безпеки охоплює широке коло явищ, що безпосередньо зачіпають добробут, права та гідність людини і здатні дестабілізувати суспільно-політичну систему держав. До таких загроз відносять вимушене переміщення населення, порушення права на охорону здоров'я, обмеження доступу до освіти та інформації, а також цілеспрямоване використання гуманітарного страждання як інструменту політичного тиску [31]. Дослідники з різних наукових шкіл по-різному підходять до визначення поняття «гуманітарна загроза». У широкому розумінні під нею розуміють будь-яку ситуацію або процес, що створює системний ризик масових страждань, порушення базових прав людини або вимушеного переміщення значних груп населення [30].

Проблема прогнозування гуманітарних загроз набуває особливої актуальності в умовах, коли традиційні безпекові механізми ЄС виявляються недостатньо пристосованими до гібридного характеру сучасних конфліктів. Адекватне передбачення загроз та завчасне реагування на них є ключовою умовою збереження соціальної стабільності та захисту.

Концепція гуманітарної безпеки як самостійного аналітичного конструкту сформувалася на перетині класичних теорій міжнародної безпеки та нормативного дискурсу захисту прав людини. Якщо в традиційній парадигмі безпека трактується передусім крізь призму збереження державного суверенітету та територіальної цілісності, то гуманітарний підхід центром

аналізу робить людину та людські спільноти, що перебувають під загрозою. [32].

Відповідно до Стратегії готовності ЄС (EU Preparedness Union Strategy), ухваленої у березні 2025 року, загрози сучасній безпеці мають комплексний характер і не обмежуються суто військовим виміром. Документ акцентує увагу на необхідності застосування цілісного підходу, що охоплює весь спектр ризиків -від природних катаклізмів до навмисних людських дій, та передбачає координацію на місцевому, регіональному, національному і наднаціональному рівнях [33].

Серед ключових теоретичних підходів до аналізу гуманітарних загроз виокремлюються:

- конструктивістський (що наголошує на соціальній сконструйованості загроз та ролі дискурсу в їх легітимізації);

- ліберальний інституціоналістський (який акцентує на ролі міжнародних норм та інститутів у запобіганні загрозам);

- критичний підхід, що досліджує глибинні структурні чинники вразливості.

Важливим концептуальним внеском у розуміння гуманітарних загроз стала доктрина «відповідальності захищати» (R2P, the Responsibility to Protect), яка переосмислює суверенітет не як абсолютне право держави, а як умовну відповідальність перед власним населенням. У контексті євроінтеграції ця концепція набуває особливого значення, оскільки Україна прагне до членства в ЄС саме в момент, коли її населення зазнає найгірших гуманітарних наслідків агресії третьої держави [34].

Щорічник СІПРІ (2023) фіксує безпрецедентне поєднання загроз, перед яким опинилася Європа: загроза ядерної ескалації, зміни клімату, пандемічні ризики та активні збройні конфлікти утворюють взаємопов'язаний комплекс дестабілізуючих чинників. Особливо небезпечним є їх синергетичний вплив, коли кожна окремо взята загроза посилює руйнівний потенціал інших [35].

За функціональним критерієм гуманітарні загрози можна структурувати у кілька основних категорій.

По-перше, це загрози, безпосередньо пов'язані з вимушеним переміщенням населення. Відповідно до даних УВКБ ООН, повномасштабне вторгнення спричинило найбільшу в Європі після Другої світової війни хвилю біженців - понад 6 мільйонів осіб перетнули кордони країн ЄС [36].

По-друге - загрози соціальній стабільності, спричинені швидкою зміною демографічного складу приймаючих суспільств та пов'язаними з цим суперечностями.

По-третє, існують загрози інформаційно-психологічного характеру. Дезінформація та цілеспрямовані кампанії впливу на суспільну думку стали невід'ємним складником гібридної стратегії Росії проти ЄС. СІПРІ фіксує, що дезінформація часто послаблює або дезорганізує здатність суспільств адекватно реагувати на реальні загрози [35].

По-четверте - загрози гуманітарного характеру у вузькому сенсі: блокування доступу до харчів, медичної допомоги та базової інфраструктури на окупованих та прифронтових територіях.

Дослідники Національного інституту стратегічних досліджень України фіксують, що в умовах воєнного стану найвищим є дестабілізаційний потенціал загроз у сфері воєнної безпеки, тоді як у постконфліктний відновлювальний період на перший план виходять загрози у соціально-економічній сфері. Особливу небезпеку становлять демографічні втрати: незворотна міграція безпосередньо загрожує державності, національній єдності та довгостроковому потенціалу розвитку [37].

Сучасна методологія прогнозування гуманітарних загроз включає широкий арсенал кількісних підходів, що активно розвиваються завдяки зростанню обчислювальних потужностей та появі нових масивів відкритих даних. Серед них провідне місце посідають статистичні моделі ризику, системи раннього попередження та методи машинного навчання [38].

Платформа INFORM (Index for Risk Management) -глобальний відкритий інструмент оцінки ризиків, розроблений Спільним дослідницьким центром Єврокомісії -є одним із найбільш комплексних інструментів кількісного прогнозування гуманітарних криз. INFORM інтегрує дані про 191 країну і базується на трьох вимірах: ступінь схильності до небезпек (hazard exposure), вразливість населення та відсутність спроможності до реагування. Модель дозволяє оцінювати як поточний стан ризиків, так і їх динаміку під впливом кліматичних та соціально-економічних змін аж до 2080 року [39].

Окремим напрямом є системи прогнозування збройних конфліктів як чинника гуманітарних загроз. Система ViEWS (Violence Early-Warning System), розроблена за підтримки Горизонт 2020 Єврокомісії, використовує методи машинного навчання для щомісячного прогнозування рівня летальності збройних конфліктів у горизонті до 36 місяців у глобальному масштабі. Система відрізняється публічною доступністю коду та методології, що забезпечує відтворюваність результатів і можливість незалежного верифікування прогнозів [40].

Дослідження Рода та ін. (2024), опубліковане в International Journal of Forecasting, проводить систематичний огляд та порівняльний аналіз наявних систем раннього попередження конфліктів. Автори виявляють значну варіативність ключових параметрів різних систем та вказують на потребу розробки стандартів прозорості та міжсистемної сумісності для підвищення ефективності прогнозування [38].

Перспективним напрямом є використання машинного навчання для прогнозування вимушеного переміщення населення. Дослідники розробляють ансамблеві алгоритми на основі Random Forest та градієнтного бустингу для щомісячного прогнозування потоків шукачів притулку до ЄС, а також поєднують дані Twitter з інформацією про конфлікти для прогнозування потоків українських біженців до сусідніх країн. Карамміа та ін. (2022) розробили адаптивний алгоритм машинного навчання для прогнозування

заявок на притулок до ЄС на чотири тижні вперед, використовуючи нетрадиційні джерела даних, зокрема базу GDELT та Google Trends [41].

Іноваційним рішенням є система раннього попередження на основі аномального детектування. Система Macis та Tagliapietra, розроблена у співпраці з Міністерством закордонних справ Італії, використовує моделі авто-енкодерів для виявлення раптових та несподіваних змін у поведінкових патернах, що можуть вказувати на наближення конфлікту або соціальних заворушень. Тестування на трьох кейс-стадіях продемонструвало точність на рівні 86,6–93,7% за показником AUC [42].

Поряд із кількісними підходами важливу роль у прогнозуванні гуманітарних загроз відіграють якісні та змішані методи. Метод Delphi є одним з провідних у сучасній безпековій аналітиці для прогнозування суспільних процесів та підготовки стратегій реагування. Він передбачає структуровану комунікацію групи експертів, спрямовану на оцінку та прогнозування процесів і явищ, актуалізація яких залежить від великої групи чинників. Ключовою перевагою методу є здатність враховувати «інтуїтивно-логічний аналіз» проблеми, що є незамінним при оцінці загроз, для яких бракує достатнього масиву кількісних даних [43].

SWOT-аналіз знаходить широке застосування у стратегічному аналізі безпекового середовища. Дослідники НІСД України наголошують, що стратегічний аналіз за методологією SWOT дозволяє своєчасно виявляти наявні та прогнозовані загрози, уразливості та переваги держави, що є підґрунтям для визначення стратегічних цілей і пріоритетів державної безпекової політики [44].

Метод сценарного планування набуває дедалі більшого поширення в арсеналі прогнозування гуманітарних загроз. На відміну від точкових прогнозів, сценарний підхід формує кілька альтернативних варіантів розвитку ситуації залежно від різних комбінацій ключових невизначених чинників. Це дозволяє особам, що приймають рішення, готуватися до широкого спектра можливих ситуацій, а не лише до найбільш імовірного сценарію.

Стратегічний звіт Єврокомісії «Resilience 2.0» (2025) демонструє, як сценарне планування застосовується на рівні ЄС для підготовки до комплексних загроз у горизонті до 2040 року. Документ виходить з потреби проактивного, орієнтованого в майбутнє підходу, що враховує масштаб та складність викликів, з якими зіткнеться Союз [45].

Застосування штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання для прогнозування конфліктів та гуманітарних криз переживає бурхливий розвиток. Як зазначають Мерфі та ін. (2024) у дослідженні «The promise of machine learning in violent conflict forecasting», обробляючи масиви складних даних, ці технології здатні виявляти закономірності та генерувати інсайти, що інформують процес прийняття рішень, допомагаючи міжнародній спільноті управляти кризами до їх повної ескалації [46].

ООН активно інтегрує технології ШІ для виявлення та аналізу повторюваних конфліктних патернів і прогнозування потенційних криз. Семирічна G7 заява (2022) закликає до посилення «антиципаторних дій» у гуманітарній допомозі, а Рекомендація Generatorardi (2024) досліджує можливості ШІ для миру та підкреслює необхідність мінімізації пов'язаних ризиків [47].

Водночас застосування ШІ в прогнозуванні гуманітарних загроз пов'язане з низкою серйозних обмежень та ризиків. Проблема «чорної скриньки» (black box problem) означає, що навіть коли алгоритм правильно ідентифікує ризик, особи, що приймають рішення, не завжди розуміють логіку цього висновку. Це суттєво ускладнює операціоналізацію прогнозів та підриває довіру до них. Крім того, прогностичні системи ШІ потенційно вразливі до маніпуляцій з боку зловмисних акторів, які можуть навчитися «обходити» алгоритми.

Ще однією критичною точкою, що потребує зміни наявних підходів до управління кризами, є розрив між раннім попередженням та реальним реагуванням. Системи ШІ здатні виявити конфліктні ризики, однак без належної політичної волі та інституційних механізмів реагування їхня

ефективність залишається обмеженою. G7 закликає інтегрувати ШІ-прогнози у ширші стратегії запобігання конфліктам та забезпечити, щоб попередження неминуче тягнули за собою конкретні дії [47].

Інституційні механізми ЄС у сфері прогнозування та попередження гуманітарних загроз в умовах гібридних загроз потребують зміни механізмів міжвідомчої координації. Євросоюз сформував розгалужену систему інституційних механізмів для оцінки та прогнозування загроз. Спільний дослідницький центр Єврокомісії запроваджує комплексний підхід до передбачення ризиків та зміцнення стійкості. Напрямок «Передбачення, ризики та стійкість» охоплює систему INFORM як основний інструмент кількісного оцінювання, а також тривимірну методологію проведення робочих сесій для організації стратегічних обговорень щодо поточних і майбутніх ризиків в умовах багатовимірної кризи [48].

Стратегія готовності ЄС (2025) закріплює тривимірний підхід, що поєднує цілісне управління ризиками (whole-of-government approach) та залучення всього суспільства (whole-of-society approach). Серед 30 ключових дій документу особливе місце займають заходи у сфері прогнозування та антиципації, стійкості критичної інфраструктури, а також готовності населення. Дії охоплюють горизонт до 2028 року та поширюються на сфери охорони здоров'я, освіти, транспорту, телекомунікацій та цивільно-військових відносин [49].

Для прогнозування загроз у сфері зміни клімату та їх гуманітарних наслідків використовується Індекс ризику кліматичних змін INFORM. Він інтегрує кліматичні та соціально-економічні проекції для оцінки того, як ризики еволюціонуватимуть за різних сценаріїв викидів та демографічного розвитку. Зокрема, аналіз прогнозує зміну ризику впливу екологічних небезпек для ЄС між 2022 та 2050 роками за песимістичним сценарієм [39].

Реалістичним прогнозом, який здійснився для Євросоюзу на початку третього тисячоліття, стало прогнозування міграційних загроз як ключового гуманітарного ризику для Європи. Міграційна криза займає особливе місце

серед гуманітарних загроз безпеці Євросоюзу. Досвід 2015–2016 років продемонстрував нездатність Дублінської системи ефективно справлятися з масовим припливом біженців та шукачів притулку, а повномасштабне вторгнення Росії в Україну поставило ЄС перед якісно новим масштабом цього виклику [39].

Сучасна аналітика міграційних ризиків спирається на широкий спектр методів прогнозування. У 2024 році було запропоновано ієрархічний підхід для довгострокового прогнозування популяцій біженців та шукачів притулку. Серед нетрадиційних підходів -гравітаційна модель потоків вимушеного переміщення (Qi та Bircan, 2023), яка демонструє переваги порівняно з традиційними моделями з фіксованими ефектами. Спільна проблема всіх існуючих підходів полягає в тому, що більшість зосереджується на далекострочкових переміщеннях до Європи чи США, тоді як переважна частина вимушено переміщених осіб у світі знаходить притулок у сусідніх країнах [41].

Демографічна складова міграційних загроз є критичною для розуміння їх безпекового виміру. Зафіксовано, що безповоротна міграція становить передусім демографічні втрати держави, що не лише знижують її ресурсні можливості розвитку на довгострокову перспективу, а й порушують питання збереження державності, національної єдності та стійкості. Водночас прогнозування демографічних втрат в умовах тривалого збройного конфлікту є надзвичайно складним науковим завданням через дефіцит достовірних даних [52].

Незважаючи на значний прогрес у розвитку методів прогнозування гуманітарних загроз, дослідники фіксують низку системних обмежень, що стримують їх ефективне застосування. Перша група проблем пов'язана з якістю та доступністю вихідних даних. В умовах активного збройного конфлікту збір достовірних даних суттєво ускладнюється, а деякі категорії інформації є закритими з міркувань безпеки, що має наслідком систематичні прогалини у аналітичних базах.

Огляд систем раннього попередження виявив потребу в покращенні прозорості та доступності даних і коду, а також суттєву варіативність ключових параметрів між різними системами, тому деякі дослідники пропонують розробку стандартів та платформ, що сприятимуть прозорості та міжсистемному співробітництву для покращення продукування знань та розвитку систем з метою пом'якшення та запобігання політичному насильству [38].

Друга група проблем пов'язана з поняттям «прогалини між попередженням та реагуванням» (warning-response gap). Навіть якщо аналітичні системи генерують точні прогнози, перетворення їх на конкретні превентивні дії потребує наявності інституційних механізмів та політичної волі. Інформація про ризик повинна транслюватися в чіткі оперативні рекомендації з урахуванням конкретного інституційного та політичного контексту.

Складність феномену «полікризи», пов'язаного одночасно з взаємопосиленням кількох незалежних кризових процесів складають третю групу викликів. Спільний дослідницький центр (JRC) розробив спеціальну методологію для полегшення стратегічних дискусій про поточні та майбутні ризики, катастрофи та полікризи. Однак загальновизнана методологія прогнозування в умовах полікризи ще перебуває на стадії формування.

Відтак, прогнозування гуманітарних загроз європейській безпеці є комплексним науково-прикладним завданням, що вимагає поєднання різноманітних методологічних підходів. Аналіз сучасного стану проблеми дозволяє зробити такі висновки:

по-перше, найбільш ефективним є гібридний підхід, що поєднує кількісні методи (статистичне моделювання, машинне навчання, індексний аналіз ризику) з якісними (метод Delphi, SWOT-аналіз, сценарне планування). Жоден окремо взятий метод не є достатнім для повноцінного охоплення всього спектра гуманітарних загроз.

по-друге, системи раннього попередження демонструють зростаючу ефективність завдяки застосуванню методів машинного навчання та збільшенню масивів доступних даних. Водночас принциповим обмеженням залишається розрив між якісним прогнозом та своєчасним реагуванням, що потребує вирішення на рівні інституційного дизайну.

по-третє, ЄС активно розбудовує систему інституційних механізмів для прогнозування та попередження гуманітарних загроз. Прийняття Стратегії готовності (2025), розвиток платформи INFORM та системи ViEWS свідчать про перехід від реактивного до антиципаторного підходу в безпековій політиці Союзу. Цей перехід є необхідною умовою ефективного захисту від гуманітарних загроз в умовах зростаючої геополітичної нестабільності.

по-четверте, Україна та її євроінтеграційні процеси мають стати невід'ємним компонентом оновленої архітектури прогнозування загроз ЄС. Досвід протистояння гібридній агресії, напрацьований Україною, є унікальним внеском у розвиток методологічного арсеналу безпекового передбачення.

Висновки до розділу 5

1. Прогнозування соціальних загроз -це передусім оцінка ймовірності того, що суспільство втратить здатність адаптуватися та трансформуватися у відповідь на несприятливі події. Інституційні рамки прогнозування соціальних загроз у ЄС доцільно розглядати як багаторівневу систему, в якій політичний рівень формують Європейська Рада та Рада ЄС, операційно-аналітичний - Європейська Комісія та проєктний -мережі типу EU-HYBNET та Hybrid CoE. Доповідь 2025 року «Резильєнтність 2.0» інтегрує форсайт у горизонті до 2040 року, виокремлюючи системні виклики: тиск на добробут і соціетальну стійкість, загрози демократії, технологічні зміни, зовнішнє безпекове середовище.

2. Окремого розгляду потребують соціальна нерівність та соціальна когезія, яка передбачає формування спільних цінностей, зокрема

культурницьких та поведінкових, що є наріжним каменем для згуртованості поліетнічних суспільств. Падіння довіри до інституцій, поляризація та посилення соціально-економічних нерівностей формують стійкий тренд ризиків, методологія прогнозування яких вимагає мультидисциплінарного й мультидоменного підходу: сценарне мислення, kill chain analysis, аналіз каскадних ефектів.

3. Ефективне прогнозування соціальних загроз вимагає інституційного оформлення аналітичних методів у вигляді систем раннього попередження. На рівні ЄС функціонують декілька таких механізмів: Центр аналізу та розвідки ЄС, Група аналізу гібридних загроз, Центр передового досвіду ЄС щодо протидії гібридним загрозам у Гельсінкі, а ключовими компонентами раннього попередження є: визначення пріоритетних індикаторів загроз; регулярний збір та верифікація даних; механізми аналізу та інтерпретації сигналів; канали передачі інформації до осіб, що приймають рішення; а також зворотний зв'язок за результатами вжитих заходів. Відсутність будь-якого з цих компонентів суттєво знижує ефективність прогнозування.

4. Удосконалення прогнозування соціальних загроз європейській безпеці зумовлює необхідність: інтеграції штучного інтелекту у класичні форсайт-вправи шляхом проведення семінарів-тренінгів серед експертів та узгодження сценаріїв дій; розробку стандартизованих метрик соціальної когезії для систем раннього попередження шляхом визначення конкретних індикаторів та єдиної методології збору даних з їх вбудовуванням в систему раннього попередження; посиленням взаємозв'язку між українським і європейським аналітичним простором через спільні бази даних, форсайт-вправи та обмін експертизою.

5. Проблема прогнозування гуманітарних загроз набуває особливої актуальності в умовах, коли традиційні безпекові механізми ЄС виявляються недостатньо пристосованими до гібридного характеру сучасних конфліктів. Передбачення та адекватне реагування на них є ключовою умовою збереження соціальної стабільності та захисту. Йдеться про загрози: пов'язані з

вимушеним переміщенням населення, соціальній стабільності, інформаційно-психологічного характеру, гуманітарного характеру у вузькому сенсі, зокрема: блокування доступу до харчів та медичної допомоги.

6. Сучасна методологія прогнозування гуманітарних загроз активно розвиваються завдяки зростанню обчислювальних потужностей та появі нових масивів відкритих даних. Серед них провідне місце посідають статистичні моделі ризику, системи раннього попередження та методи машинного навчання. Водночас, незважаючи на значний прогрес у розвитку методів прогнозування цих загроз, дослідники фіксують низку системних обмежень, що стримують їх ефективне застосування, серед яких, зокрема якість та доступність вихідних даних, а також «прогалини між попередженням та реагуванням», оскільки перетворення прогнозів в конкретні превентивні дії потребує наявності інституційних механізмів та політичної волі. Прийняття Стратегії готовності (2025), розвиток платформи INFORM та системи ViEWS свідчать про перехід від реактивного до антиципаторного підходу в безпековій політиці Союзу, який є необхідною умовою ефективного захисту від гуманітарних загроз в умовах зростаючої геополітичної нестабільності. Актуальним є також врахування українського досвіду протистояння гібридній агресії.

Список використаних джерел

1. Joint Communication on Stepping Up the EU's Response to Hybrid Threats and Foreign Information Manipulation and Interference / European Commission, EEAS. JOIN(2024) 8 final. Brussels, 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN%3A2024%3A8%3AFIN>

2. Information Integrity and Countering Foreign Information Manipulation & Interference (FIMI) / European External Action Service. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/information-integrity-and-countering-foreign-information-manipulation-interference-fimi_en (дата звернення: 28.04.2026).

3. Strategic Foresight Report. Resilience 2.0 / European Commission. Brussels, 2025. COM(2025) 605 final. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-foresight/2025-strategic-foresight-report_en

4. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики : експертне опитування / за ред. Ю. Г. Кальниша. Київ : НІСД, 2023. 56 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/ad_analiz-zagroz_14072023.pdf

5. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник. Київ : НАДУ, 2012. 544 с. URL: <https://nmc.dsns.gov.ua/upload/1/6/3/7/9/2019-9-14-sitnik-du.pdf>.

6. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-03/reznikova-ukraineresilience2022_02.pdf

7. Reznikova O. National Resilience in a Changing Security Environment. Garmisch-Partenkirchen : George C. Marshall European Center for Security Studies, 2022. URL: https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2022-04/Reznikova_Resilience_UKR.pdf

8. Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник. Київ : / Г. П. Ситник, М. Г. Орел; за ред. Г. П. Ситника. Київ: МАУП, 2021. 372 с. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/336/files/7148e643-1410-42f1-a6b6-f4cf15aeb638.pdf>
9. Strategic Risk Analysis 2024 / Frontex -European Border and Coast Guard Agency. Warsaw, 2024. URL: <https://www.frontex.europa.eu/publications/strategic-risk-analysis-2024-3ZMqui>
10. 2025 Strategic Foresight Report. Resilience 2.0 / European Commission. Brussels, 2025. COM(2025) 605 final. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-foresight/2025-strategic-foresight-report_en (дата звернення: 28.04.2026).
11. Linstone H. A., Turoff M. The Delphi Method : Techniques and Applications. Reading, MA : Addison-Wesley, 2002. 620
12. European Union Institute for Security Studies. URL: <https://www.iss.europa.eu>
13. European Strategy and Policy Analysis System (ESPAS). URL: <https://www.espas.eu>
14. Hegre H., Allansson M., Basedau M. et al. ViEWS : A political violence early-warning system. Journal of Peace Research. 2019. Vol. 56, No 2. P. 155–174. DOURL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0022343319823860>
15. Carmona-Cabezas R., Bel J., Sevilla-Salcedo J. C. et al. Breaking the trend : Anomaly detection models for early warning of socio-political unrest. Technological Forecasting and Social Change. 2024. Vol. 204. Article 123505. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162524002919>
16. Competence knowledge of foresight. European Commission. URL: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight_en
17. EU Policy Foresight / European Parliamentary Research Service (EPRS). Brussels, 2024. URL: <https://espas.eu/files/EPRS%20-%20EU%20policy%20foresight.pdf>

18. Joint Communication on Stepping Up the EU's Response to Hybrid Threats and Foreign Information Manipulation and Interference / European Commission, EEAS. JOIN(2024) 8 final. Brussels, 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN%3A2024%3A8%3AFIN>

19. EU-HYBNET -Empowering a Pan-European Network to Counter Hybrid Threats. URL: <https://euhybnet.eu/about/> (дата звернення: 28.04.2026).

20. Резнікова О. О. Національні системи оцінювання ризиків і загроз : кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2020. 84 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/dopovid.pdf>

21. A Strategic Compass for Security and Defence : For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security / Council of the European Union. Brussels, 2022. 47 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/strategic-compass/>

22. 2025 Strategic Foresight Report. Resilience 2.0 / European Commission. Brussels, 2025. COM(2025) 605 final. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-foresight/2025-strategic-foresight-report_en .

23. Frontex Releases Annual Risk Analysis for 2024/2025 : Navigating Complex Challenges / Frontex. URL: <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-releases-annual-risk-analysis-for-2024-2025-navigating-complex-challenges-tO044z>

24. 4th EEAS Annual Report on Foreign Information Manipulation and Interference Threats. Brussels : European External Action Service, 2025. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/4th-eeas-annual-report-foreign-information-manipulation-and-interference-threats_en (дата звернення: 28.04.2026).

25. Reznikova O. National Resilience in a Changing Security Environment. Garmisch-Partenkirchen : George C. Marshall European Center for Security Studies, 2022. URL: https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2022-04/Reznikova_Resilience_UKR.pdf (дата звернення: 28.04.2025).

26. Бондаревська К.В. Ключові загрози та перспективи підтримки соціальної безпеки на ринку праці України. *Економіка і організація управління*.

№ 3 (43). 2021. С. 55-72.

27. The GDELT Project. Global Database of Events, Language, and Tone. URL: <https://www.gdeltproject.org>

28. Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED). URL: <https://acleddata.com>

29. Стратегічний аналіз безпекового середовища України / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/strategichnyy-analiz-bezpekovocho-seredovyshcha-ukrayiny>

30. Buzan B., Wæver O., de Wilde J. Security: A New Framework for Analysis. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998. 239 p.

31. Стратегія національної безпеки України. Указ Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

32. Chandler D. Resilience and Human Security: The Post-Interventionist Paradigm. Security Dialogue. 2012. Vol. 43, No. 3. P. 213–229.

33. European Commission. EU Preparedness Union Strategy. Brussels, 26 March 2025. URL: <https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu>

34. Потехін О., Тодоров І. Глобалізація системи безпеки. К: КІІ, 2014. 248 с.

35. SIPRI Yearbook 2023: Armaments, Disarmament and International Security. Ukrainian edition. Stockholm: SIPRI, 2023. URL: <https://www.sipri.org>

36. UNOperational Data Portal. URL:

<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

37. Потапенко В. та ін. Внутрішньополітичні загрози під час війни та у повоєнний час. Аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2023. URL: <https://niss.gov.ua>

38. Rød E.G., Gåsste T., Hegre H. A Review and Comparison of Conflict Early Warning Systems. *International Journal of Forecasting*. 2024. Vol. 40, No. 1. P. 96–112. DOI: 10.1016/j.ijforecast.2023.01.001

39. European Commission, Joint Research Centre. Using Open Data to Shape Humanitarian Action. Luxembourg: Publications Office, 2024. URL: <https://data.europa.eu>

40. Violence Early-Warning System (ViEWS). European Commission, H2020, Project 694640. Final Report. Uppsala: Uppsala University, 2024. URL: <https://viewsforecasting.org>

41. UNHCR Innovation Service. An Early Warning Model for Forced Displacement. Technical Report. Geneva: UNHCR, 2025. URL: <https://arxiv.org/abs/2505.06249>

42. Macis L., Tagliapietra M. Breaking the Trend: Anomaly Detection Models for Early Warning of Socio-Political Unrest. *Technological Forecasting and Social Change*. 2024. DOI: 10.1016/j.techfore.2024.002919

43. Горбатенко В., Петренко І. Метод «Делфі» та специфіка його застосування у прогностичних розробках. *Наукові праці*. 2019. С. 174–182.

44. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. Аналітична стаття НІСД. Київ: НІСД, 2023. URL: <https://niss.gov.ua>

45. European Commission. 2025 Strategic Foresight Report: Resilience 2.0. Luxembourg: Publications Office, 2025. URL: <https://commission.europa.eu>

46. Murphy M., Sharpe E., Huang K. The Promise of Machine Learning in Violent Conflict Forecasting. *Data & Policy*. 2024. Vol. 6. P. e35. DOI: 10.1017/dap.2024.27.

47. De Agostini P., Giovanardi M. AI and Global Security: From Early Warning to AI-Assisted Diplomacy. CIGI Policy Brief. 2025. URL: <https://www.cigionline.org>

48. Joint Research Centre, European Commission. Anticipation, Risks and Resilience Portfolio. Luxembourg: Publications Office, 2024. URL: <https://joint-research-centre.ec.europa.eu>
49. European Commission. EU Preparedness Union Strategy. Brussels, 26 March 2025. URL: <https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu>
50. European Commission, Joint Research Centre. Using Open Data to Shape Humanitarian Action. Luxembourg: Publications Office, 2024. URL: <https://data.europa.eu>
51. UNHCR Innovation Service. An Early Warning Model for Forced Displacement. Technical Report. Geneva: UNHCR, 2025. URL: <https://arxiv.org/abs/2505.06249>
52. Пітюлич М.М., Федак Ю.Ю., Гембік М.В., Тирпак С.Б. Сучасні тенденції та підходи до регулювання міграційної мобільності. *Регіональна економіка*. 2024. № 2.

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ БЕЗПЕКИ: НОВІТНІ МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ ЗАГРОЗ

Монографія

Київ, ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка

Відповідальний за випуск

Ситник Г.П.

Видання опубліковується в авторській редакції

Підп. до друку 06.05.2026